

caiete critice

5 (319) / 2014

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

5 (319) / 2014

CAIETE CRITICE

*Dimitire Cantemir
sau despre „feldeința”
moldovenilor*
de Eugen Simion

*Identitate europeană
și integrare
europeană (II)*
de Michael Metzeltin

*Despre rațiunile
plăcerii și
ale onoarei*
de Bernard Bourgeois

*Tipul de om politic
de care Europa
are nevoie*
de Thierry de Montbrial

*La question
de l'Autre*
de Gilles Bardy

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 5 (319) / 2014

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Simona GALAȚCHI
secretar de redacție

Aida SARCHIZIAN

Andrei GRIGOR

Bogdan POPESCU

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Ana-Lucia RISTEA

Oana SOARE

Mihaela PINTICĂ

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com

office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Maurice NADEAU (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

*Dimitire Cantemir
sau despre „feldeința”
moldovenilor*
de Eugen Simion

*Identitate europeană
și integrare
europeană (II)*
de Michael Metzeltin

*Despre rațiunile
plăcerii și
ale onoarei*
de Bernard Bourgeois

*Tipul de om politic
de care Europa
are nevoie*
de Thierry de Montbrial

*La question
de l'Autre*
de Gilles Bardy

5/2014

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Dimitire Cantemir sau despre „feldeința” moldovenilor (I)
Dimitrie Cantemir or On “The Way to Be” of Moldovans (I)..... 3

A GÂNDI EUROPA

- Michael METZELTIN: Identitate europeană și integrare europeană (II)
European Identity and European Integration (II) 11
- Marius SALA: Les langues des minorités ethniques en Roumanie
Limbile minorităților etnice din România
The Languages of the Ethnic Minorities in Romania 23
- Gilles BARDY: La question de l’Autre
Problema „Celuilalt”
The Question of “The Other” 27

ECONOMIA CA RAMURĂ A FILOSOFIEI MORALE

- Bernard BOURGEOIS: Despre rațiunile plăcerii și ale onoarei
On the Reasons of Pleasure and Honour 31
- Thierry de MONTBRIAL: Tipul de om politic de care Europa are nevoie
The Type of Politician that Europe Needs..... 34
- Mario MONTI: „Să ne temperan nerăbdarea și să înțelegem că așteptările
nu sunt lipsite de sens”
“Let Us Moderate Our Impatience and Understand that
Our Waiting Is Not Meaningless” 44

CRONICI LITERARE

- Bogdan CREȚU: Anii '50 priviți din lojă
The 50s Seen from the Box Seat 51

caiete critice

Mihai IOVĂNEL: Un actor în rol secundar din Tânăra Generație:

Dumitru Cristian Amzăr

An Actor of the Young Generation in a Secondary Role:

Dumitru Cristian Amzăr 58

COMENTARII

Caius Traian DRAGOMIR: Din nou despre lumpen-capitalism

Once Again On Lumpen-Capitalism 63

Tudor NEDELCEA: Eminescu despre Constantin Brâncoveanu

Eminescu About Constantin Brâncoveanu 67

ISTORIE

Narcis ZĂRNESCU: Ipoteze și corecturi la receptarea lui Dimitrie Cantemir

Assumptions and Corrections to the Reception of Dimitrie Cantemir 72

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic

Horia Bernea

(1938-2000)

Acest număr a apărut cu sprijinul

Primăriei Sector 2 - București,

primar Neculai Onțanu

Eugen SIMION*

DIMITRIE CANTEMIR sau despre „feldeința” moldovenilor (I)

Abstract

Articolul este, în cea mai mare parte, o prezentare detaliată a cărții *Descriptio Moldaviae* (Descrierea Moldovei), scrisă de învățatul român Dimitrie Cantemir, la cererea Academiei de Științe din Berlin. Scrierea reprezintă prima descriere geografică, etnografică și economică a Moldovei, scrisă în limba latină, în 1714-1716. Autorul articolului de față, Acad. Eugen Simion, este interesat de „feldeința” moldovenilor (i.e. hirea sau felul de a fi al moldovenilor), așa cum reiese ea din descrierea lui Dimitrie Cantemir. Autorul consideră această analiză / înțelegere relevantă pentru perspectiva europeană a scriitorului nostru de secol 18 și pentru cunoașterea oamenilor de rând din acea vreme. Acad. Eugen Simion subliniază faptul că, pentru prima oară în istoria noastră scrisă, marele cărturar operează o schimbare de abordare: el nu mai este interesat de prezentarea organizării sociale și de mentalitățile din cercurile puterii (așa cum erau cronicarii), ci de particularitățile claselor de jos din Moldova vremii sale.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, observații de ordin etnografic, perspectiva europeană.

The article is a detailed presentation of *Descriptio Moldaviae*, written by the great Romanian scholar Dimitrie Cantemir at the request of the Royal Academy in Berlin. The book is the first geographical, ethnographical and economic description of Moldova, written in Latin, in 1714-1716. The author of the present article, Academician Eugen Simion, focuses on the “way to be” of Moldovans as described by Dimitrie Cantemir. This understanding is found relevant for the European perspective of the 18th century writer and for the fact that the common people are observed. Academician Eugen Simion underlines the change in the approach Cantemir does for the first time: his main interest is not the description of the social organization and mentalities of the power circles of his time (as this was done before by chroniclers), but the particularities of lower class people of Moldova.

Keywords: Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ethnographical remarks, European perspective.

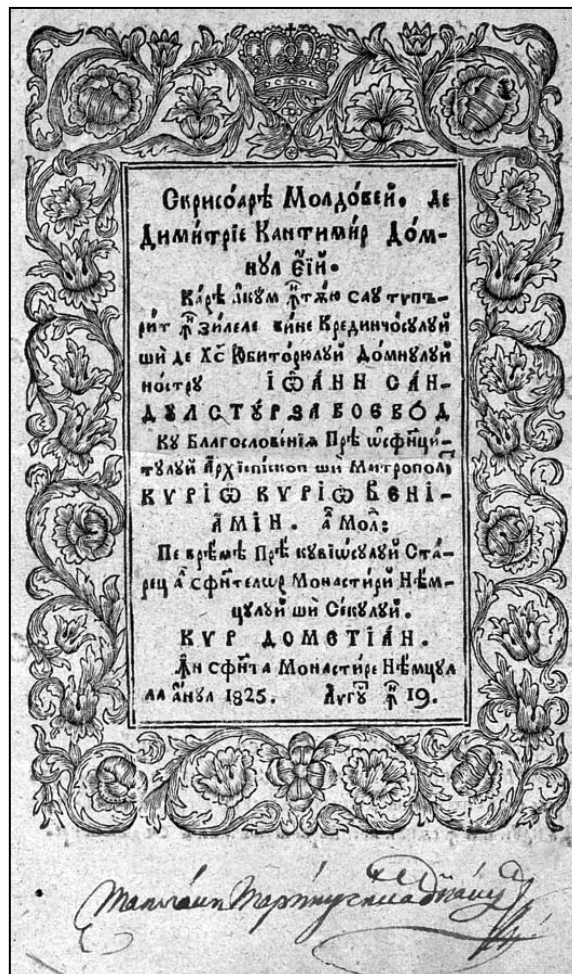
Date mai precise și mai bine sistematizate despre „feldeința”, felul de a fi al moldovenilor aflăm din *Descrierea Moldovei*, operă imagologică, după cum zic comentatorii mai noi. Scrisă în latină, între 1714-1716, ea a fost tradusă în germană de J. Redslob și publicată de Anton Friedrich Büsching în

„Magazin für die neue Histoire und Geographie” în 1769-1770, iar în 1771 la Leipzig. Românii au aflat de ea în 1825 când a tradus-o Vasile Vârnab sub titlul *Scrisoarea Moldovei* (versiune reluată de C. Negruzzi în 1851) și, mai temeinic, după ce tânăra Academie Română își propune să publice

* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

opera integrală a scrierilor lui Cantemir. Un proiect asemănător avuseseră, în 1838, și Kogălniceanu și C. Negruzzi. Mai harnici și în circumstanțe culturale mai favorabile, Al. Papiu Ilarion și Iosif Hodoș dau, în 1872, o traducere a *Descrierii* care și azi este luată ca punct de referință. Tema interesează, în continuare, pe filologii clasiști, pe istorici și pe geografi, așa că au urmat și alte versiuni, cum sunt acelea ale lui Giorge Pascu (1923), Petre Pandrea (1956) și, în 1973, versiunea academică pregătită de un grup de specialiști în frunte cu Gh. Guțu, care traduce textul cantemiresc după originalul latin¹. Este o ediție care decodează multe din misterele acestui memorial cerut de Academia berlineză. Nefiind scris în limba română, textul lui Cantemir i-a preocupat mai puțin pe istoricii literari români. G. Călinescu nu-i acordă decât câteva propoziții strict informative. Cei interesați de datele geografice, istorice, sociologice, ignoră, pe drept cuvânt, posibilele note de literaritate ascunse în textul lui Cantemir. El poate fi citit însă, cu mare folos, pentru a vedea modul în care un om atât de învățat ca Dimitrie Cantemir definește și judecă „feldeința” moldovenilor și, prin ei, a tuturor românilor din epoca sa.

După *De neamul moldovenilor*, unde punctul de vedere istoric este dominant, *Descrierea Moldovei* vine cu informații mai bine organizate și mai savant exprimate, lărgind aria de cuprindere a subiectului. Este o lucrare – am putea-o numi azi – obiectivă, științifică, fără intervenția notei confesive. Aș fi înclinat să adaug: din păcate! Are, se știe, trei părți (*geografie, politică și despre starea bisericească și literară a Moldovei*). În eseu de față interesează observațiile de ordin etnografic și, mai ales, acelea care privesc *hirea* sau, cum am precizat deja, „feldeința” moldovenilor. Față de predecesorii săi, Cantemir observă aceste lucruri delicate 1) de la alt etaj al spiritului, dintr-o perspectivă europeană, am putea spune și 2) lărgiște

aria de cuprindere a temei, coborând spre zonele de jos (zonele, în fapt, profunde, stabilizatoare) ale societății. Mai direct spus, nu descrie numai organizarea socială și mentalitățile din cercurile puterii („ceremoniile curții”), dar și pe acelea din pătura răzeșilor și, în genere, a oamenilor de rând, voind să prindă *hirea* (caracterul distinctiv, particularitatea) lor.

Îndemnat, dar, de prietenii săi europeni („împinși și poftiți fiind de unii priiatini streini și mai cu dinadins de la însoțirea noastră care iaste Academia Științelor din Berlin”), Cantemir – consilier, acum, al țarului Rusiei – începe să redacteze o monografie a țării de origine, rezumând datele des-

1 *Descriptio Moldaviae / Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban; comentariu istoric de N. Stoicescu; studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu; indice de Ioana Constantinescu; cu o notă asupra ediției de D.M. Pippidi. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.

pre istoria, limba, religia, legile, obiceiurile, morala, clasele sociale, comportamentul moldovenilor în împrejurările cele mai importante ale existenței (logodna, nunta, înmormântarea etc.). Nu sunt ignorate elementele de geografie fizică, de la formele de relief la minerale, ape, animale sălbatice și domestice, la ținuturile și târgurile Moldovei. Monografistul are, se vede limpede, un scenariu și se ține de el. El însuși este un spirit disciplinat, lucrează științific, trimite când este cazul la autori străini (nu prea des, e adevărat) și, mai ales, monografistul are la îndemână, în afară de cunoștințele proprii, un sistem de referințe pus, cât de cât, la punct. Altminteri nu se explică precizările privind numărul locuitorilor dintr-un târg oarecare sau informațiile referitoare la speranța de viață (foarte mică) a moldovenilor. Sunt, apoi, informațiile de ordin istoric, toponimic, despre componența populației, despre lacurile și râurile Moldovei. Prutul ar avea apa „cea mai ușoară și mai sănătoasă” din câte cunoaște monografistul. Mărturisește că a încercat-o chiar el și chiar a cântărit-o: „am făcut încercarea pe când eram în Moldova și am găsit că o măsură de o sută drame este cu treizeci de drame mai ușoară decât o cantitate egală de apă luată din alte fluvii². Siretul este lat și adânc, dar, din cauza vadurilor, nu este navigabil. Pe Tyras – numit de greci Dinastris și de turci, Turla, adică Nistru, își transportă turcii materialele de război spre Bender etc. Când vorbește de lacuri, Cantemir amintește și de „Lacul Ovidiului”, de lângă Acherman și nu uită să citeze din poetul latin care, exilat la Tomis, spera să nu moară în ținuturile sălbatice ale Sciției: „să nu-mi acopere oasele pământul sarmatic”...

Cantemir face, apoi, o listă a ținuturilor (Ținutul Cârlișaturii, Ținutul Covurluiului, Lăpușnei, Sorocăi – numit mai demult, *Alchionia* – Ținutul Hârlăului etc). În cel din urmă se află viile de soi de la Cotnar („care întrec lesne pe toate celelalte”) și o biserică de piatră („de o arhitectură minunată”) frecventată de locuitorii de religie catolică. La Suceava se găsesc patruzeci de biserici

de piatră și mai multe de lemn, precum și 16.000 case. În Ținutul Bacăului sunt mulți catolici și satul lor de frunte este satul Cantemireștilor. Dintre munții Moldovei, Cantemir semnalează, de bună seamă, Ceahlăul care, zice, dacă ar fi fost cunoscute legendele celor din vechime, „n-ar fi fost mai puțin vestit decât Olimpul, Pindul sau Pelias”... Când se topec zăpezile, râurile se umflă și cară nisip cu grăunțe de aur „din cel mai curat”... Țigani îl adună și recolta lor este atât de mare, încât „pot plăti soției domnitorului drept bir chiar și patru ocale de aur, care fac 1600 drahme”. Pe malul Nistrului se află bulgărași de fier ce pot fi utilizați ca ghiulele de tun, iar lângă satul Moinești iese „bulbucind”, păcură, folosită de țărani la unsul roților de car...

Cantemir revine, în alt capitol, la viile de la Cotnar (o temă favorită!), aducând argumente noi în sprijinul alegerii sale: „Cel mai nobil vin se face la Cotnari, care este un târg din ținutul Hârlăului. Străinilor le este necunoscut căci, fiind transportat fără grija cuvenită fie pe mare, fie pe uscat, el își pierde puterea, dar eu aș îndrăzni să afirm că este mai de soi și mai nobil decât toate vinurile din Europa, socotind printre ele chiar și pe cel de Tókai. Într-adevăr, dacă este păstrat într-un beci adânc de piatră, așa cum se face la noi, în al patrulea an capătă atâta tărie, încât ia foc ca rachiul ars. Omul cel mai rezistent la vin de-abia poate duce la trei pahare de vin și se scufundă pe loc într-o beție pe care n-o însoțesc totuși nici un fel de dureri de cap. Vinul are o culoare ciudată, neîntâlnită la alte vinuri, anume verzuie, și cu cât este mai vechi, cu atât este mai verzuu. De aici încolo spre miazănoapte nu se mai găsesc vii care pot produce un vin nobil, în așa măsură încât chiar în partea de miazănoapte a dealurilor Cotnarilor nici când vreo viță n-a putut ajunge să se coacă, cu toate că s-au făcut încercări de mai multe ori. Astfel, natura luând celorlalte regiuni învecinate dinspre miazănoapte roada îmbelșugată a vinului, se pare că a vrut să-și arate într-acest singur loc toate puterile”.

² Ed. cit., p. 65.

Nu numai viile sunt faimoase în Țara Moldovei, dar și oile care, cele de la șes, sunt mai mari decât cele de la munte. Cele din ținutul Sorocăi prezintă următoarea particularitate: oile au o coastă în plus față de oile din alte regiuni. Când sunt duse în alte ținuturi, în al treilea an fată un miel cu coaste normale. Își pierd, altfel zis, originalitatea, 60.000 de oi moldovenești ajung, anual, în bucătăria sultanului grație neguțătorilor greci. Țăranii de la munte au boi mici, la șes există cirezi întregi de boi mari și frumoși, mulți dintre ei (peste 40.000) ajung în târgurile de la Danzig sub numele de „boi polonezi”. Cei mai grași boi se află în ținutul Fălciului (lângă pâraul Sărata) și în ținutul Cernăuților (lângă apa Bașeului). Prețul unei perechi de boi în Moldova este de cinci *imperiali*, iar la Gedanum (Danzig) patruzeci sau chiar cincizeci... În satul Tohatin din regiunea Orheiului porcii nu au copitele despicate, ci întregi și, fapt curios, purceii aduși din alte părți, fată după trei ani purcei cu copitele nedespicate, precum caii. Cât despre caii moldovenești, ei sunt vestiți, încât au intrat în proverbe. Dovadă aserțiunea: „un persan tânăr și un cal moldovenesc sunt mai de laudă decât orice”... Cantemir, aflat în exil când întocmește acest raport, se laudă, e limpede, cu simbolurile Moldovei sale. Scrie cu vădită încântare despre hergheliile de cai sălbatici, de scoarțele „smălțate” cu flori, de mierea și de ceara Moldovei, de păsările ei... în fraze, în genere, strânse, în care pătrunde, totuși, și o notă discretă de lirism și de nostalgie după un paradis pierdut...

Am scos aceste date care n-au o legătură cauzală cu *feldeința* moldovenilor (tema eseului de față), pentru ca cititorul de azi să poată avea o imagine cât de cât exactă despre țara *imaginată* în care Cantemir fixează reflecțiile lui despre identitatea celor care o locuiesc. În partea dedicată *politicii*, vorbește despre acești urmași ai romanilor care, notează el încă de la început, „afară de Dumnezeu și de sabia lor nu recunoșteau pe nimeni mai puternic în țara lor; nu era legați față de nici un principe și străin, fie ca vasali, fie prin jurământ de credință...” Domnia lui Ștefan cel Mare a fost „epoca cea mai noro-

coasă a Moldovei și punctul cel mai de sus al înălțării ei, după care încet, încet, a început să dea înapoi, până ce a ajuns la această stare de sărăcie în care este acum”. Dar chiar în aceste circumstanțe – iar circumstanțele sunt dominate de „tirania turcilor”, zice Cantemir, – domnul Moldovei „poate totuși să facă fără frică ceea ce voiește”. Observație discutabilă. Domnitorul Moldovei poate să facă orice câtă vreme nu intră în conflict cu marii boieri și, mai ales, nu-i supără pe turci. Cantemir avea deja o experiență în acest sens. Are dreptate însă când îi elogiază pe moldoveni care se țin tari într-o istorie altminteri sfârtecată de războaie. Cum lucrarea sa se adresează străinilor, e frumos că el își apără neamul și nu se grăbește să-i ponegrească, din te miri ce, pe vecini. Pe turci, e adevărat, îi vorbește de rău, dar critica lui vizează cu precădere sistemul și lăcomia otomană. Se plânge și el, ca Ureche și Miron Costin, de nepăsarea strămoșilor noștri, care „țineau mai mult să facă fapte strălucite decât să le scrie”. Această indiferență împiedică reconstituirea exactă a începuturilor. Cronicarul reușește să dea, totuși, lista domnitorilor, adăugând din când în când câte un adjectiv sau o întâmplare care să caracterizeze un personaj al istoriei zbuciumate a Moldovei. Pe timpul lui Ștefan al VIII-lea (Ștefan Rareș, 1551-1552), țara este dezbinată și „se umple toată de partide”. Asta vrea să zică certuri, luptă pentru putere, pâra la Înalta Poartă, decapitari, surghiun. Despot, zis și Ereticul, este știutor de multe limbi și om viclean. Ca să scape de dușmanii care umblă să-l otrăvească, își înscenează moartea („și poruncește să fie dus la groapă un chip de om asemănător lui”) și, pe ascuns, fuge în Polonia cu gânduri de răzbunare. Ceea ce face. Vine cu oaste poloneză și gonește pe înlocuitorul său, Alexandru Lăpușneanu. Ioan, zis Armeanul, are obiceiul de a mânca, în postul sfinților apostoli, carne; altminteri e „om foarte știutor de grecește și latinește, fost coleg cu vestitul învățat al grecilor Ioan Lascari”... Pentru că se ridică împotriva turcilor („nu putea suferi tirania și dorea libertatea”), e prins și pedepsit cum se știe și din alte cronici: „a fost rupt în două de cămile”...

Lista lui Cantemir este lungă și, ne atrag atenția istoricii ulterioari, prezintă unele omisiuni și erori. Pe Ioan Potcoavă (Nicoară Potcoavă, personajul de mai târziu din romanul lui Sadoveanu), Cantemir nu-l amintește, de pildă. Un Aron (*Tiranul*, 1591-1595) este „om crud și sălbatic”, fiii lui Ieremia Movilă vor să schimbe alcătuirile și obiceiurile moldovenilor – sunt, cum s-ar zice azi, niște reformiști – și să pună Moldova sub obediența polonezilor. Boierii, neîncredători în asemenea aventuri și socotindu-i pe polonezi slabi în fața turcilor, îi alungă pe reformiști. Același lucru fac cu Gaspar (Grațiani, 1619-1620), de felul lui italian, zice Cantemir, fost dragoman la Poarta otomană; moldovenii îl izgonesc pentru că vrea să introducă în Moldova ortodoxă cultul catolic. Cercetătorii mai noi au dovedit că Gaspar Grațiani nu era italian, ci *morlac sau maurovalah* din Dalmația³. Și mai tragică este soarta lui Miron Barnovschi (1626-1629), nu polonez cum precizează Cantemir, ci boier de țară de la Bârnova. Cronicarul scrie că orientarea domnitorului spre polonezi i-a determinat pe boierii moldoveni să renunțe la dreptul lor de a-și alege domnitorii și să dea acest drept turcilor, pentru a se pune astfel la adăpost de jafurile tătarilor. Condiția pe care o pun boierii este ca domnitorul să fie de religie ortodoxă și de neam domnesc. Turcii primesc, bineînțeles, acest gras plocon și Miron Barnovschi își pierde capul. Turcii nu respectă însă condițiile („rareori ei au dat acel rang fiilor de domni, și mai rar băștinașilor, ci de cele mai multe ori străinilor”). Pe bani, se înțelege. Vând, cu alte vorbe, tronul Moldovei. Asupra datei când se produce această schimbare, istoricii mai noi aduc alte dovezi. Nu le discutăm aici pentru că nu privesc tema eseului de față.

Despre înălțarea lui, ca domn al Moldovei, Cantemir – fiul lui „Constantin al II-lea Cantemir, numit cel Bătrân” – scrie că „a fost uns la Iași de doi patriarhi”, iar când a fost ridicat pe tron Antioh, fratele său – adică Dimitrie Cantemir („căruia sultanul îi

rezervase domnia”) – „s-a dat la o parte”... După cinci ani, Antioh este scos de la domnia Moldovei în urma uneltirilor lui Brâncoveanu (eternul dușman al Cantemireștilor), pentru a-l impune pe Constantin Duca, ginerele lui Brâncoveanu. „Cu o mare sumă de bani prin care potolise lăcomia vizirului”, ține să precizeze Cantemir. Lista continuă și, din când în când, Cantemir nu uită să noteze că, în acest timp de schimbare a domnilor, Moldova a fost „izbită și călcată din toate părțile” și că scopul lui, dând acest pomelnic al domnitorilor (Cantemir notează 62 de nume, de la Dragoș la Nicolae Mavrocordat), a fost să pună sub ochii cititorilor săi, pe o cale scurtă, „felurile împrejurări și schimbări ale stării moldovenilor”. Promite, la urmă, să revină printr-o expunere istorică mai amănunțită asupra destinului țării sale...

În capitolele următoare ale *Descripției*, rezumă „datinile de demult” și cele din vremea lui, începând cu înscăunarea domnitorilor și încheind cu mazilirea sau înmormântarea lor. Când vechiul domn dispare, căpeteniile de oaste umblă în haine cernite și „cu fețele pline de întristare”. Boierii mari se duc la biserică la divan și se așează pe scaunele pe care le avuseseră până atunci, iar cetele de oșteni așteaptă în curte cu steagurile și armele aplecate instalarea noului domn. Dacă el este fiul celui decedat, stă în picioare, în haine de doliu, până ce mitropolitul rupe ceremonia reculegerii și a tăcerii. Dacă este ales dintre boierii divanului, el stă modest în scaunul său orânduit în divan. Mitropolitul face elogiul celui dispărut și deplânge, în același timp, în cuvinte alese soarta lui. După el, marele logofăt citește testamentul fostului domnitor și-l predă, apoi, celui nou desemnat. Acesta stă în picioare, cu capul gol și după ce a primit investirea, promite să conducă țara cu *blândețe, devotament și dreptate*. Trei virtuți medievale. Când face acest sumar jurământ, boierii divanului se ridică în picioare și ascultă cu solemnitate. Domnitorul merge, apoi, la biserică unde este întâmpinat cu

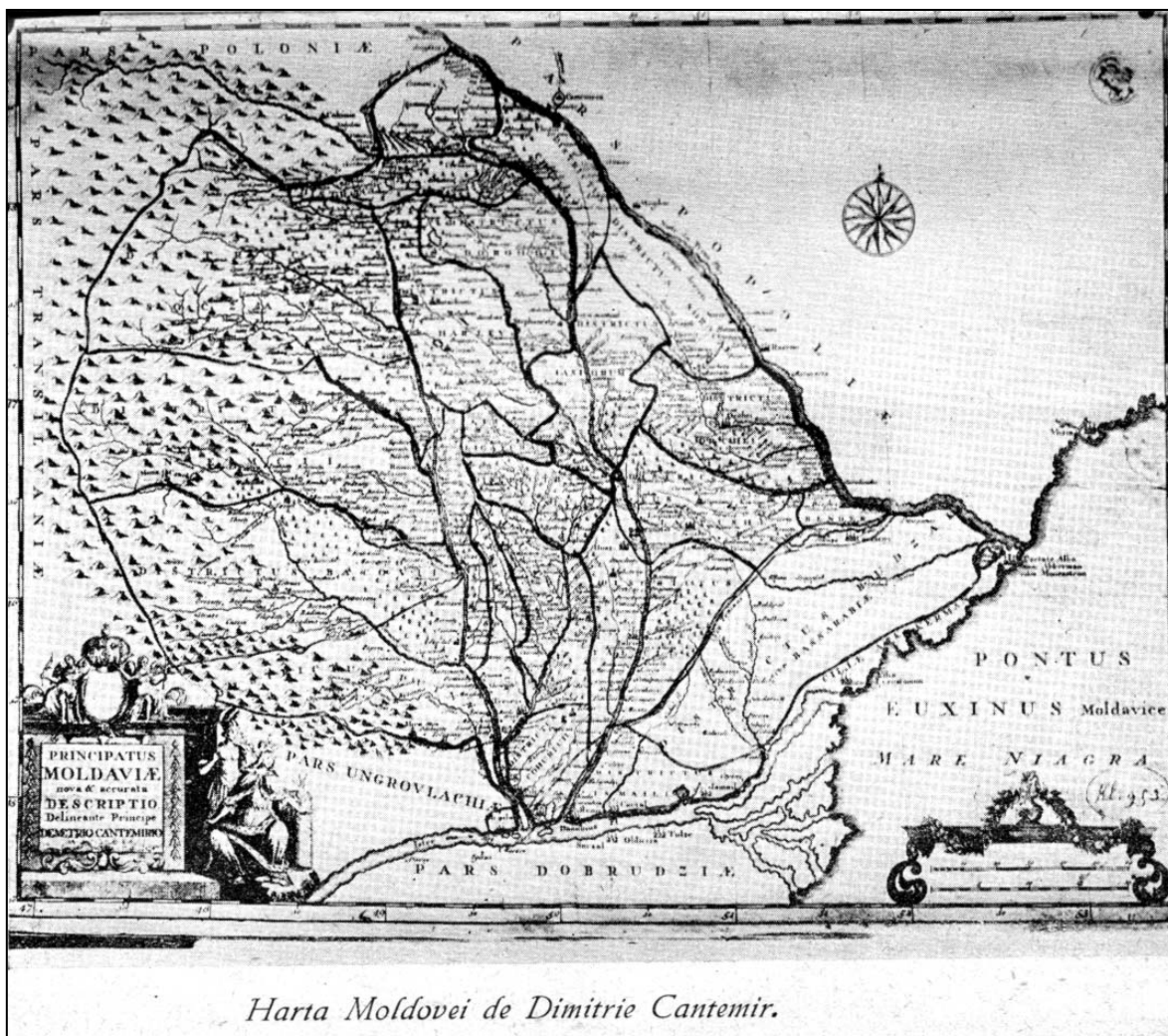
3 Cf. notelor de la *edit. cit.*, p. 149.

două lumânări la ușă, de mitropolit și sărută crucea, și sfânta evangheliie în genunchi la altar în fața ușilor împărătești și ascultă, cu capul rezemat de masa sfântă, rugăciunile ce se spun la încoronarea împăraților ortodocși. După sărutarea icoanelor, i se pune coroana pe cap și, sprijinit de mitropolit și de marele postelnic, se urcă pe tronul cu trei trepte. Psalții cântă „vrednic este”, iar afară sunt trase salve de tunuri...

Ceremonialul este lung, încărcat, cu semne simbolice de ordin religios și slavă lumească. Cantemir le înfățișează, atent, și cu o vădită plăcere și pricepere de prozator. Iată, de pildă, cum se desfășoară, în continuare, solemnitatea primei apariții a domnitorului în lume după ce leapădă veșmintele cernite chiar în tinda bisericii și îmbracă altele vesele și strălucitoare: „după ce se încheia cu acestea, domnitorul urca iarăși pe cal și, însoțit atât de mitropolit, cât și de tot sfatul, se întorcea la curte și acolo, intrând în sala cea mare, se suia singur în jilțul domnesc, solemnitate la care poala hainei lui era obiceiul să o țină de-a dreapta hatmanul sau comandantul armatei, de-a stânga marele postelnic. După domnitor venea mitropolitul împreună cu tot sfatul și după aceștia se așezau în scaunele lor, cel dintâi se apropia de domnul care ședea în tron mitropolitul, îi săruta mâinile și într-o scurtă cuvântare îi ura numai fericire și spor în toate, zicând că se va ruga pentru el și la rândul său cerând domnului ocrotirea sa și a clerului. Apoi întorcându-se spre popor, dădea tuturor binecuvântarea lui și-i îndemna să fie cu credință față de domnul lor. Mitropolitului îi urmau episcopii Moldovei și ceilalți clerici. După ce aceștia făceau plecăciune noului domn, erau primiți la sărutarea mâinii și a caftanului domnesc și marele logofăt cu ceilalți boieri, fiecare după treapta lui. La sfârșitul acestei ceremonii, domnitorul se ridica din scaun și, descoperindu-și capul, aducea mulțumiri tuturor pentru dragostea ce i se arată, făgăduindu-le că va fi blând, drept și apărător de țară. După o astfel de cuvântare spătarul pune pe capul domnitorului coroana și se retrăgea în odaia cea de taină, cum i se spune, iar toți ceilalți se reîntorceau la ale

lor. Jupânesele boierilor aduceau aceleași onoruri soaței domnitorului, dacă era însurat, în sala de primire a doamnei, în afară de încoronare care, fiind o solemnitate bisericască, nu se potrivea cu o femeie. Totuși și ea avea un tron mai ridicat în partea mai dinspre ușă a bisericii, dar puțin mai scund decât al soțului, și în sala ei de primire (în care toate jupânesele, chiar și ale boierilor mari aveau fiecare scaunul ei după rangul bărbaților lor) purta o coroană la fel cu aceea a soțului ei, lucru care se poate foarte bine vedea din portretele lor de demult”.

O scenă bună de roman istoric scrisă de un Dumas erudit și sofisticat, trecut prin rafinamentul și solemnitățile încărcate ale Stambulului... Oricum, descrierea acestor datini reprezintă, epic vorbind, partea cea mai prețioasă a cărții. De la Iași, unde au loc asemenea ceremonii, scriitorul se deplasează la Constantinopol, unde după moartea sau mazilirea unui domnitor din Bogdania (Moldova), au loc preparativele de desemnare a noului domnitor – și ele foarte complicate și imprevizibile pentru că, de regulă, sunt mai mulți candidați care își dispută scaunul. Cantemir cunoaște, și aici, obiceiurile (datinile) conduse de vizir înconjurat de o armată de slujitori nărăviți la bacșișuri grase. Iată, dar, prin ce probe trece după ce unul dintre acești negustori de tronuri câștigă lupta concurenței și, la porunca vizirului, primește caftanul: „După împlinirea acestor ceremonii, domnul sărută a treia oară mâna vizirului și, ne mai adăugând un cuvânt, iese din camera de primire și se duce la odaia chehaiei. Peste puțin timp vine acolo și chehaia, fericită pe domnitor pentru noua domnie, îi oferă ca băutură cafea și șerbet (care se face din zahăr topit în apă) și stă de vorbă cu el despre trebile domniei sau despre altele care se ivesc întâmplător. În timp ce domnitorul zăbovește acolo, imbrohorul vizirului, adică mai marele grajdului, pregătește un cal foarte frumos împodobit, iar căpetenia ceaușilor cu 24 ceauși și patru șatări pedestri ai vizirului, împreună cu alți agalari ai vizirului (slujitori de rang mai mare) și ici-agalari, adică slujitori de casă, așteaptă călare ieșirea domnitorului. După ce chehaia află că toate acestea s-au rânduit

Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir.

după regula obișnuită, poruncește să se aducă mirodenii de ars și să-l parfumeze pe domn cu aburii lor, ceea ce la turci este semn că cineva pleacă și-și ia rămas bun. După care el sărută mâna chehaiei, încalecă pe cal, având înaintea patru alai-ceauși, și iese din curtea vizirului în ordinea următoare: cei dintâi vin ceaușii, atâția câți vrea domnitorul, împreună cu ceaușlar-emini, sau căpetenia lor, urmează agalarii și ici-agalarii vizirului, după aceștia vine domnitorul înconjurat de patru șatâri, dintre care doi merg puțin mai înaintea calului, iar doi de ambele laturi ale domnului și-i sprijină picioarele. Îndată după domnitor vine capuchehaia sau reprezentantul lui, în sfârșit tot alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întâmplă să se găsească unii pe acolo sau vreunii dintre nobilii greci din Constan-

tinopol, cu care domnul este în legături de rudenie sau de prietenie. Cu acest alai, pornind din curtea vizirului, el iese din oraș prin poarta Bahçe-Kapu, numită odinioară Chrysopyle, și se duce drept în Fanar la biserica cea mare a patriarhului din Constantinopol. Oricine vede pe domnitor trecând, fie că este turc, fie că e creștin, chiar dacă șade la lucru în atelierul lui, trebuie să se ridice în picioare și, încrucișând mâinile pe piept, să-și plece capul; ba chiar, dacă cumva alaiul trece prin poarta ienicerilor, cei care se întâmplă să facă de gardă acolo sunt puși în rând de mai marii lor până ce trece domnitorul și-l salută la fel ca pe vizir, lăsându-și în jos poala de dinaintea vestmântului lor (ceea ce la ei este cel mai mare semn de respect care arată că cinstesc într-atâta pe domnitor, încât trebuie să stea în

fața lui acoperindu-și picioarele și să nu se miște din loc decât la ordinul lui) stând cu mâna dreaptă adusă la piept și cu capul plecat. Când ajunge cu acest alai la biserica patriarhală, turcilor li se dă ordinul să se oprească în stradă, iar domnul intră călare în curtea bisericii și descalecă de pe cal la o piatră care se află acolo mai ales pentru ceremonia aceasta, în timp ce ceaușii strigă obișnuita lor urare: *Hak teâlâ padişahumuze ve beg effendimüze çok yıllar ömürler virsün, devlet ile çok yaşa!* adică «Dumnezeu cel drept și preaînalt să le dea împăratului nostru și voievodului, stăpânul nostru, viață îndelungată, iar acesta să trăiască mulți ani fericiți». La poarta de-afară care dă spre stradă îi ies în întâmpinare la piatra de care am pomenit mai sus preoții de mir ai bisericii patriarhale, mitropoliții, episcopii și ceilalți clerici care se întâmplă să fie atunci de față și, în sfârșit, când ajunge la ușile bisericii, îl întâmpină patriarhul și-l binecuvântează cu semnul crucii. În timp ce patriarhul merge înainte și psalții cântă «vrednic este», domnul intră în sfântul locaș, își face cruce în mijlocul bisericii în fața altarului și, după

ce sărută sfintele icoane, se îndreaptă spre tronul rezervat domnitorului Moldovei”.

Ceremonia nu se oprește aici. Urmează o slujbă religioasă lungă, cu reguli bizantine, primiri, apoi, de delegații, steaguri desfășurate, cu două cozi de cal, cântece din flaut și darabane ce bat neîncetat în ritmuri lungi, egale și monotone, cai împodobiți, defilări prin oraș, sărutarea sangeacului, iar cu trei ore înainte de apusul soarelui se aude semnalul străjilor... Dar adevărata, mare ceremonie, n-a avut încă loc. Ea se desfășoară, după toate aceste lungi solemnități pregătitoare, în fața Sultanului, când acesta dă poruncă să i se pună domnitorului ales *cuca* pe cap. Urmează alt rând de jurăminte, plecaciuni, salamalecuri, care de care mai complicate și împopoțonate, însoțite de sfaturi poruncitoare și angajamente umiltoare. O întreagă retorică a măreției (Înaltei Porți) și o retorică a supunerii și umilinței fastuoase, împodobite, a capului plecat... Cantemir cunoaște, repet, acest ritual, a trecut el însuși prin el și, în plus, și-a petrecut cea mai mare parte a adolescenței și tinereții sale în apropierea lui.

Michael METZELTIN*

Identitate europeană și integrare europeană (II)

Abstract

Chestiunea identității europene transnaționale ocupă locul central în această al doilea segment al articolului. Autorul se referă la factorul folosirii limbilor, cu observația că, de-a lungul istoriei sale continentale, Europa a fost spațiul unei diversități lingvistice dominate totuși de limba latină mai bine de un mileniu și jumătate, apoi de pătrunderea în instituții a documentelor elaborate în limbile franceză și engleză. În momentul actual, modul de lucru al noilor organisme europene este esențial influențat de poliglotismul instituționalizat („principiul limbilor de același rang”). Cu toate acestea, se face remarcată utilizarea privilegiată a limbilor engleză, franceză germană, cu tendința de creștere a limbii engleze, proces care n-a atins punctul culminant. În scop unificator, autorul are în vedere factorul canonizator din interiorul fiecărei limbi / literaturi naționale, observând că, începând cu deceniul al optulea din secolul trecut, își face simțită prezența o nouă tendință, anume organizarea istoriilor literare după criterii accentuate europene, în sensul că discipline precum teoria literară generală și comparată (filologia romanică, engleză, germană, slavă) devin interdisciplinare. Noțiunea „occidental” are un nou termen sinonimic, „european”. La consolidarea identității transnaționale își aduc contribuția și alți factori. Cei de natură instituțională se referă la moneda comună și la funcțiile emblematice (președintele Consiliului Europei, ministrul de Externe European), dezvoltate sub deviza „uniți în diversitate”. Factorul medializării conține, între altele, propagarea culturii europene prin instrucție publică și sărbători / manifestări precum Ziua Europei. Întrucât aspectele juridice ale noii entități sunt primordial necesare, autorul trage concluzia că o viitoare Constituție Europeană, concentrată la esențial și fundamental, va fi documentul clarificator în privința provocărilor și oportunităților în ceea ce privește identitatea europeană transnațională.

Cuvinte-cheie: Europa, diversitate, (factori) lingvistici, (factori) instituționali, (factori) medializatori, globalizare.

The problem of transnational European identity holds the central place in the second part of this article. The author refers to the factor of language usage, remarking that, along its continental history, Europe has been the space of a linguistic diversity which was, however, dominated by Latin for more than a millennium and a half, then by the penetration in institutions of documents elaborated in French and English. At present, the working manner of the new European organisms is essentially influenced by institutionalized poliglotism (the “principle of languages of equal rank”). Nevertheless, the privileged use of English, French and German is to be noticed, with an increasing trend of English, a process which has not reached its climax yet. For unifying purpose, the author envisages the canonizing factor within each language / national literature, remarking that, starting with the eighth decade of last century, a new tendency is to be felt, namely the organization of literary histories by prevaillingly European criteria, i.e. subjects like general and comparative literary theory (Romanic, English, German, Slavic philology) become interdisciplinary. The notion of “Occidental” has a new synonymous term, „European”. Other factors also contribute to the consolidation of the transnational identity. The institutional ones refer to the common currency and emblematic functions (the President of the Council of Europe, the European Minister of

* Universitatea din Viena, Institutul de Romanistică, e-mail: michael.metzeltin@univie.ac.at

Foreign Affairs), developed under the slogan “united in diversity”. The mediatization factor contains, among others, the propagation of European culture by public training and celebrations / events such as Europe Day. As the legal aspects of the new entity are primarily required, the author draws the conclusion that a future European Constitution, focussed on the essential and fundamental issues, will be the clarifying document regarding the challenges and opportunities related to the transnational European identity.

Keywords: Europe, diversity, linguistic (factors), institutional (factors), mediatization (factors), globalization.

Factorul folosirii limbilor

Pentru orice comunitate este caracteristică, dar mai ales pentru statele naționale în general, alegerea conștientă a unei limbi sau variante lingvistice și promovarea ei prin reguli explicite și omogene. Făcând abstracție de diversitatea lingvistică reală și de variații, limba aleasă va fi promovată cu deosebire, iar folosirea ei propagată uniform. Semnificația formatoare de identitate a limbii pentru cultura națională o descrie concis și exact slavistul Ulrich M. Schmid, referindu-se la limba rusă: „O națiune culturală rusă, în sens mai restrâns, de asemenea nu a existat mai demult; ea se cristaliza-se abia de la războaiele napoleoniene. Mai înainte, nobilii se defineau după statutul lor social și aveau ceva în comun mai curând cu aristocrații francezi decât cu servii lor ruși. Rusa era (...) cu precădere limba omului simplu, care, mai întâi prin instituțiile romantice ale unui epos național și ale unui poet național, a fost înnobilită ca limbă literară națională. În cazul Rusiei, ambele au fost rapid la îndemână: în anul 1797 a fost descoperit „Cântecul oastei lui Igor”, presupus text vechi rus, a cărui autenticitate este controversată până azi. Iar ca Alexandr Pușkin (1799-1837) a apărut curând și acel geniu, care alcătuiește până azi miezul cel mai lăuntric al culturii naționale ruse” (*Mit oder gegen Russland?*, NZZ, 13 martie 2014, 24).

Europa este pe de o parte spațiul unei mari diversități lingvistice, pe de alta, mereu au evoluat, încă din Antichitate, limbi populare larg răspândite (volkerübergreifende). Expansivul Imperium Romanum a introdus latina, în cursul proceselor de romanizare, mai ales în ținuturile așezate la vest (Italia, Galia, Hispania, Britannia, dar și în Dacia și

în nordul Africii) ca limbă de administrație și de comunicare orală transregională. După destrămarea Imperiului Roman de Apus, aria limbii latine nu a ajuns nicidecum la sfârșit. Epoca Renașterii carolingiene, a umanismului și a Renașterii, cu idealurile lor de educație orientate către scrisul antic, au păstrat folosirea latinei în multe domenii ale comunicării orale și scrise. Pentru cler, latina nu a fost numai limbă de cult, ci și de cultură și de jurisdicție. În afara domeniului ecleziastic, latina a fost pusă, în cancelariile princiare, în serviciul administrației și al tratativelor. Chiar dacă latina este privită ca limba unei minorități elitare în ansamblul populației, totuși acest strat al societății a susținut discursul politic, științific și cultural, răspândindu-l teritorial, în mod atât de esențial pentru existența Europei.

Un factor fundamental pentru crearea coerenței europene l-au constituit limbile române populare, cum constată Mitterauer: „În continuitate directă cu spațiul lingvistic latin al Antichității se află nu «Europa latină», ci domeniul răspândirii limbilor române – caracterizat de obicei ca «Romania»” (Michael Mitterauer, *Est Europa nunc unita. Latein als Europasprache*, în: *Historische Soziokunde. Geschichte – Fachdidaktik – Politische Bildung*, Heft 3, 2009, 6). Prin hegemonia Habsburgilor spanioli, instituită sub domnia lui Carol al V-lea, în ținuturile Țărilor de Jos și ale Italiei, în secolul al XVI-lea a sporit importanța spaniolei în Europa. Curtea domnitoare franceză și cea austriacă au fost oarecum esențial influențate de această limbă și de particularitățile ei culturale avansate (cf. Peter Cichon, *Spanisch als Europasprache*, în: *Historische Soziokunde. Geschichte – Fachdidaktik – Politische Bildung*, Heft 3, 2009, 12 urm.).

Deși latina a rămas multă vreme prima limbă a științelor, întărirea limbilor naționale a dus, îndeosebi din secolul al XVII-lea, la o respingere treptată a latinei ca limbă de circulație generală. Intensului efort politico-lingvistic al Franței i se atribuie faptul că franceza, tot mai puternică, ajunge să fie folosită ca limbă internațională a tratatelor și convențiilor. Îndeosebi la terminarea Războiului de Succesiune pentru Tronul Spaniei dintre Franța și Austria, Tratatul de pace încheiat la Rastatt în 1714 în limba franceză (în loc de latină, cum se obișnuia până atunci) trece drept punct de cotitură în privința hegemoniei lingvistice a latinei.

Franceza a evoluat (cu unele îngrădiri) până astăzi ca o limbă importantă a politicii și diplomației internaționale. Întărirea politică a SUA la începutul secolului al XX-lea a dus la faptul că engleza a devenit treptat competentă mai ales în comunicarea interstatală și în tratative. Ca piatră de hotar a schimbului hegemonial de la franceză la engleza (americană) se indică de cele mai multe ori Tratatul de pace de la Versailles (1919), care a folosit pentru prima oară echivalent ambele limbi (cf. Barbara Seidlhofer/Herbert Schendl, *Englisch als europäische Verkehrssprache*, în: *Historische Sozialkunde. Geschichte – Fachdidaktik – Politische Bildung*,

Heft 3, 2009, 28).

Comunitățile europene au fost, fără îndoială, la începuturile lor, marcate de dominația limbii franceze. Originalul Tratatului CECO este exclusiv în franceză. Mai ales ideea egalității statelor membre și țelul lor de cooperare pașnică duc însă la o schimbare de paradigmă. Tratatul asupra Comunității Economice Europene (1957) lasă în articolul 217 problema limbii în seama deciziei Consiliului Ministerial, încât în octombrie 1958 s-au pregătit ca limbi oficiale și de lucru, egal îndreptățite, germana, franceza, italiana și neerlandeza. Extinderea comunităților a condus la revendicarea, pentru toate limbile adăugate, a principiului echivalenței, încât Uniunea Europeană numără astăzi 24 de limbi oficiale și de lucru.

Modul de lucru al organismelor europene este esențial influențat de poliglotismul instituționalizat. În Parlamentul European dezbaterile sunt conduse ținându-se seama de spectrul lingvistic al întregii Europe, iar documentele și actele sunt traduse în toate limbile. De aici provin costuri considerabile pentru servicii de traducere și tergiversări temporare în editarea înscrisurilor. Normele interne de lucru ale Comisiei prevăd în schimb folosirea exclusiv a trei limbi, adică germană, engleză, franceză, abătându-se, din motive practice, de la prescripțiile Consiliului în problema limbilor. Statisticile arată că folosirea englezei are tendința de a crește și că acest proces s-ar părea că nu și-a atins încă punctul culminant.

Dacă această tendință de monopolizare are anumite avantaje pentru o comunicare rapidă și economică, primejdia pierderii diversității lingvistice implică însă și dezavantaje serioase, întrucât mărirea multiplelor și diverselor structuri gramaticale este în general un factor esențial pentru structuri de gândire superior creative. Pierderea lingvistică ar influența însă negativ și în planul diversității conceptuale. Cu toate că limbile naționale moderne au în spatele lor un lung proces de relativă asimilare a semnificațiilor, în privința conținutului și conotațiilor abstracte reprezintă o mare bogăție. În cunoștință de această

moștenire cultural-lingvistică, Uniunea Europeană urmărește, în planul discursului oficial, și pe viitor, principiul limbilor de același rang, așa cum îl exprimă clar articolul 7 al Tratatului: „Acest tratat, desemnat ca «Tratatul de la Lisabona», este redactat în original în limbile bulgară, daneză, germană, engleză, estonă, finlandeză, franceză, greacă, irlandeză, italiană, letonă, lituaniană, malteză, neerlandeză, poloneză, portugheză, română, suedeză, slovacă, slovenă, spaniolă, cehă și ungară, unde fiecare text este obligatoriu identic” (art. 7, Tratatul de la Lisabona). Principiul pozitiv al diversității din articolul 22 al Cartei drepturilor fundamentale ale EU („Uniunea respectă diversitatea culturilor, religiilor și limbilor.”) și, în strânsă legătură cu acesta, interzicerea discriminării în privința limbii nu este valabil numai pentru limbile oficiale ale Uniunii, ci, în dezvoltarea recentă, se referă cel puțin implicit și la limbile regionale și minoritare dinăuntru teritoriului unional (cf. art. 1 Tratatul UE).

Chiar dacă toate limbile sunt echivalente din punct de vedere juridic, se deosebesc totuși considerabil prin capacitatea lor istorică de exprimare și comunicare. Europa a dezvoltat diverse limbi literare, fără de care moștenirea europeană nu poate fi dusă mai departe: „Limbile literare europene au nevoie (...) și de atenția specială a politicii limbilor naționale și europene. Limbile literare sunt (...) pentru diversitatea lingvistică și culturală a Europei mai importante decât alte varietăți ale limbii și decât limbile care nu au dezvoltat (încă) limbi literare. (...) Argumentul principal este acela că în limbile literare europene și în formele lor originare se păstrează cu deosebire părți importante și semnificative ale memoriei, ale moștenirii culturale ale națiunilor și prin aceasta ale întregii Europe și că sunt în mod special capabile să sporească în continuare această moștenire” (Gerhard Stickel, *EFNIL – Für die Vielfalt der europäischen Hochsprachen*, în: Angelika Redder/Konrad Ehlich (ed.), *Mehrsprachigkeit für Europa – sprachen- und bildungspolitische Perspektiven*, Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 74, Duisburg, 2008, 81). În acest sens, a fost fon-

dată în anul 2003 *European Federation of National Institutes for Language* (EFNIL, Europäische Föderation Nationaler Sprachakademien), o organizație-rețea a Academiiilor de Lingvistică și a Institutelor de Lingvistică centrale din țările EU, care și-au luat misiunea păstrării și dezvoltării în continuare a varietății lingvistice, în special a limbilor literare.

Garantarea de acum înainte a valorii deosebite a reprezentării diversității lingvistice nu se îndreaptă, la urma urmei, în contextul organismelor europene și a comunicării lor, împotriva supremației tot mai importante a limbii engleze, a cărei dominație receptivă și activă a devenit un factor-cheie pentru reușita economică și politică în spațiul unional. Împotriva supradominației englezei ca limbă de lucru comunitară s-ar putea obiecta că ea le înlesnește englezilor și irlandezilor un avantaj de putere politică și îi prejudiciază pe vorbitorii altor limbi naționale europene. Angliștii vienezi Barbara Seidlhofer și Herbert Schendl ating însă aici o diferențiere sensibilă: „Special în acest proces e totuși faptul că nu engleza maternă a britanicilor și a irlandezilor își găsește ampla răspândire aici, în conferințele europene, ci engleza non-maternă. (...) Aceasta înseamnă că larga răspândire a englezei se inserează (einhergeht) cu o reducere a importanței vorbitorului său nativ. Mai înseamnă și faptul că englezei non-materne îi revine un statut privilegiat” (Seidlhofer/Schendl, *op. cit.*, 31). Cu toate acestea, s-a observat, în mod critic, că engleza europeană folosită – această „lingua segretaria”, cum o numește lingvistul italian Francesco Sabatini (cf. Serianni alla Dante, „Gli alleati dell’italiano”, 2009 pe Internet) – nu reprezintă totuși o lingua franca neutră, desprinsă de vorbitorii de limbă maternă, ci mai curând o engleză puternic americano-internaționalizată, adică echivalabilă cu un idiom tradițional exterior-european, respectiv supraeuropean. Propagarea alternativă cel puțin a unui multilingvism european garantat obligatoriu, cu grade de competență diferite din punct de vedere productiv și receptiv, ar fi de dorit, în sensul asigurării

unei diversități europene minime în planul instituțiilor europene. O însuflețită activitate de traducere contribuie de asemenea la o importantă creativitate lingvistică, pe care Uniunea Europeană trebuie să o evidențieze în continuare.

Factorul canonizării textelor

O comunitate își constituie identitatea și prin discursul tradiției comune a textelor, care duce, în statele naționale, la așa-zisa literatură națională. În mod corespunzător, sunt create mereu texte noi, cele vechi sunt iarăși valorizate și interpretate în sensul identității grupurilor. Așa se poate ivi un canon și o istorie selectivă a literaturii.

Romanistul german Ernst Robert Curtius (1886-1956) a dezvoltat în lucrarea sa *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern, Franke, 1948/ed. 3, 1961) un unghi de vedere deosebit asupra literaturii Europei: pentru el, punctul de pornire al culturii și al literaturii în special nu este statutul autonom, adică literatura națională, ci mai curând Europa în ansamblul ei. În mod consecvent, Curtius respinge toate acele tendințe care încearcă să delimiteze istoriografiile naționale și istoriile literaturii unele de altele: „Europa e doar un nume, o «expresie geografică» (cum spunea Metternich despre Italia), dacă ea nu se constituie într-o viziune istorică. Dar aceasta nu o poate oferi istoria demodată din manualele noastre. Pentru ele nici măcar nu există o istorie europeană, ci doar o alăturare simultană de istorii ale unor popoare și state fără legătură între ele. Istoria marilor puteri de azi și de ieri este predată într-o izolare artificială, din perspectiva miturilor și ideologiilor naționale. Așa este descompusă Europa în fragmente spațiale. Iar prin împărțirea în Antichitate, Ev Mediu, epocă modernă, în fragmente temporale” (Curtius, 1961, 16). Legătura care unește cultural Europa Curtius o vede cu precădere în tradiția comună latină clasică.

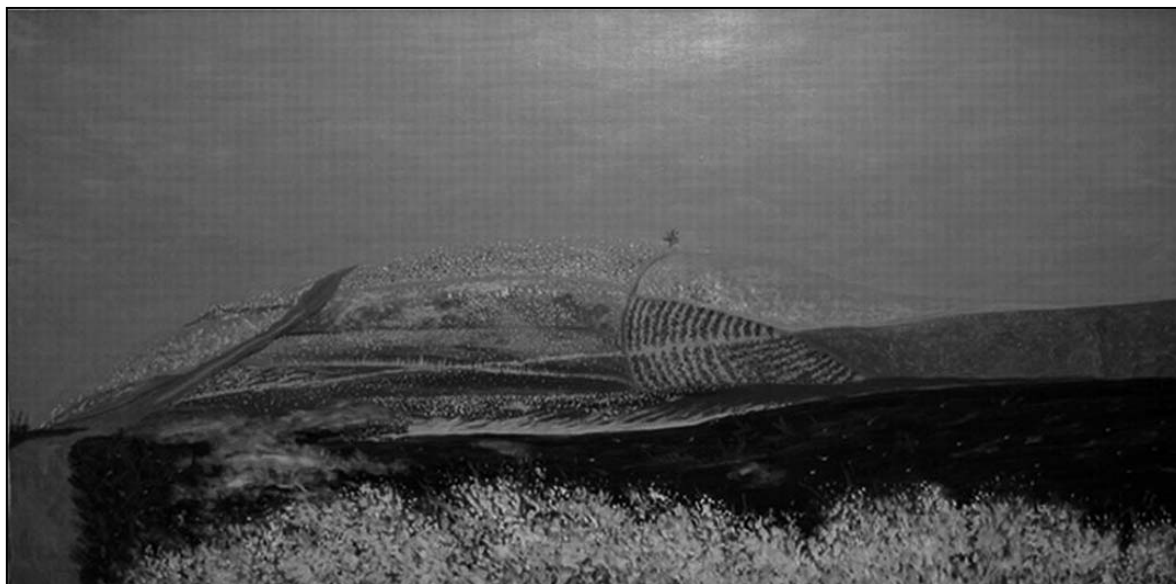
Al doilea moment unificator ar fi, după Curtius, creștinismul, care, de la ridicarea sa la statutul de religie de stat în Imperiul Roman, nu a avut parte doar de o enormă

expansiune spațială, ci și de o creștere însemnată a puterii. În secolul al XVI-lea, apar iarăși noi curente de cuprindere a întregii Europe: umanismul, Renașterea, Reforma și Contrareforma. Ambele surse de fundamentare tradițională – limba latină și religia creștină – creează texte importante, care continuă și astăzi să-și exercite influența. Tradiția literară astfel ivită popoarele europene o împart ca pe o moștenire universală: după secole, ea și-a alcătuit un tezaur de forme comune, precum tipuri de texte, metafore, forme retorice și metrice, motive, metode de interpretare, care, în pofida deosebirilor lingvistice și culturale de detaliu și a diversității lor, constituie baza și tradiția discursului cultural, încât astăzi adesea nu se mai percepe că aceste creații naționale sunt de fapt opere general europene. „Prezentul atemporal», specific literaturii prin esență, arată că literatura trecutului poate întotdeauna să contribuie la literatura prezentului din momentul respectiv. De pildă, Homer [continuă să existe] în Vergiliu, Vergiliu în Dante, Plutarh și Seneca în Shakespeare, Shakespeare în «Götz von Berlichingen» al lui Goethe, Euripide în Iphigenia lui Racine și a lui Goethe. Sau, în vremea noastră, «O mie și una de nopți» și Calderón în Hofmannsthal” (Curtius, 1961, 25).

Din anii '80 ai secolului trecut există istorii literare și antologii care nu mai sunt organizate după criterii pur naționale, ci accentuat europene. Poate fi dată ca exemplu colecția în patru volume *Textes et contextes* (1985-1987) de Christian Biet, Jean-Paul Brighelli și Jean-Luc Rispail, care prezintă, pe lângă literatură franceză, și mari autori din literatura italiană, spaniolă și engleză. Mai recent, există încercări de a prezenta literatura europeană fără [precizarea] punctului de origine al statelor autonome, ca în lucrarea *Schnellkurs Europäische Literatur* de Gertrud Lehnert (Köln, Dumont, 2006). Reconstituirea prezentării arată totuși că literaturile naționale autonome, în anumite epoci (literatura elisabetană, Siglo de Oro, Grand Siècle), ocupau o anumită poziție de frunte. Astfel, Universitatea „Johannes Gutenberg” din Mainz

propune un curs de licență (Bachelor-Studiengang) intitulat „Europäische Literatur”, anunțat în felul următor: „Comparativă/Literatură europeană este un curs conceput internațional, interdisciplinar, teoretico-literar, în care sunt implicate disciplinele teorie literară generală și comparată, filologie engleză, filologie germană, filologie romanică și filologie slavă. A se înțelege «european» în primul rând regional, apoi cultural, și înseamnă același lucru cu noțiunea tradițională „occidental”, fondată istoric de legătura tradițiilor comune ale literaturilor Europei. Aceasta se exprimă numai prin referirea comună la Antichitate și Renaștere, în repertoriul de forme, genuri, procedee, teme, motive, cuprinzând literaturile autonome, și în numeroasele procese de schimb și receptare. Obiectul cursului BA este în acest sens literatura europeană din Evul Mediu până în prezent. Scopul studiului este acela de a crea conștiința diversității și a interdependenței literaturii europene” (<http://www.uni-mainz.de/studium/23528.php>).

La inițiativa Comisiei Europene și cu participarea Uniunii Europene a Librarilor, a Congresului Scriitorilor Europeni și a Uniunii Editorilor Europeni, s-a inițiat Premiul de Literatură Europeană (*European Union Prize for Literature*) și s-a decernat pentru prima oară la 28 septembrie 2009 la Bruxelles unui număr de doisprezece autori și autoare din douăsprezece țări diferite ale EU (<http://www.culture-blog.de/europaeischer-literaturpreis-2009-eu-schriftsteller/>). De asemenea, a fost instituită funcția de ambasador al Premiului de Literatură al Uniunii Europene pentru reprezentarea creației literare în afară. Ján Figel, comisarul (2009) cu competențe în privința agendei de educație și cultură, evidențiază acest scop reprezentativ al noului premiu de literatură: „Prin acest premiu, talentele literare europene marcante și ceea ce au ele de oferit sunt împinse pe scenă. Tot ce are mai puternic Europa în privința calității și creativității producției sale literare va fi pus pe această cale în evidență” (<http://www.euprizeliterature.eu/news-dutch.html>)

Factorul instituționalizării

După ce o comunitate și-a recunoscut autonomia și și-a atestat istoria, limba și literatura comună, tinde să-și configureze teritoriul ca stat independent. Instituționalizarea unei comunități ca stat cuprinde pe de o parte instituirea unei ordini comune în cadrul Constituției (constituționalizare), care fixează în scris drepturile și îndatoririle conducătorilor și ale celor conduși, iar pe de alta, stabilirea simbolurilor reprezentative și ale însemnelor cu caracter epideictic.

Tratatele comunităților europene și ale Uniunii Europene creează o ordine statală în sens material și formal și o bază juridică general valabilă pentru celelalte legislații și administrații comune și naționale. Tratatele unionale se focusează mai puternic asupra chestiunilor economice și instituționale și mai puțin asupra celor culturale și identitare. Cu toate acestea, Tratatul Constituțional prezentat în 2004, care făcea legătura în mod conștient cu tradiția constituțiilor și a căror funcție fundamentală se întemeiază pe coerență, poate fi privit ca un pas important către instituționalizarea identității europene, deoarece conține și desăvârșește unele aspecte ale coerenței colective. Astfel, unele simboluri comune (steag, imn, motto, valută, Ziua Europei) din articolele 1-8 dobândesc un caracter oficial. Iar altele, din cauza opoziției Marii Britanii față de identi-

tatea (configuratoare) de stat (staatsbildend) a unor asemenea simboluri, nu au fost reținute în Tratatul de la Lisabona, dar sunt cu toate acestea folosite.

Steagul Europei, cu 12 stele aurii pe fundal albastru, a fost acceptat la 9 decembrie 1955 prin decizia corespunzătoare a Comitetului Ministerial al Consiliului Europei. Simbolistica lui a fost descrisă în explicații oficiale în felul următor: „Pe cerul albastru al lumii occidentale, stelele popoarelor Europei se prezintă în cerc, semn al unității. Numărul stelelor este fixat invariabil la douăsprezece, număr ce simbolizează desăvârșirea și integralitatea (Vollständigkeit) (...). Așa cum cele douăsprezece semne ale zodiacului întruchipează universul întreg, așa reprezintă și cele douăsprezece stele aurii toate popoarele Europei care nu pot încă să participe la construcția Europei în unitate și pace”. În anul 1985, steagul Consiliului Europei a fost preluat ca steag al Comunității Europene, iar astăzi trece drept simbol al întregii Uniuni Europene și al Comisiei Europene în special. Celelalte organisme comune dispun de embleme proprii, care se bazează pe steaguri (cf. <http://publications.europa.eu/code/de/de-5000200.htm>).

Consiliul șefilor de stat și de guvern a preluat în anul 1985 imnul Consiliului Europei pentru Comunitățile Europene. Acest imn corespunde melodiei ultimei

fraze din Simfonia a noua de Beethoven („Ode an die Freude”, terminată în 1823) și, luându-se în considerație diversitatea limbilor europene, se renunță la text. Diferitele aranjamente ale imnului au fost realizate de Herbert von Karajan. Motto-ul Uniunii Europene, „Uniți în diversitate” a fost ales în anul 2000 în cadrul unei competiții a elevilor și elevilor din cele 15 state membre de atunci. Prin acest mod de a proceda au fost evitate punctele de legătură cu posibile devize naționale și a fost creată o largă acceptare. Ce-i drept, poate fi stabilită o anume înrudire cu deviza „E pluribus unum” din SUA.

Euro ca monedă a Uniunii Europene a fost introdus mai întâi doar ca monedă scripturală, însă din 2002 și ca numerar. Forma concretă a monedelor și bancnotelor a fost marcată de momente antitetice. În timp ce aversul monedelor este pretutindeni la fel, pe revers se păstrează ștanțată tradiția motivului național. La bancnotele euro se dă atenție specială la o configurare pe cât posibil neutră, care să nu ofere nici un punct de plecare pentru neînțelegeri între state. Designul bine gândit și simplu al austriacului Robert Kalina, care a folosit ca motive mărci stilistice din istoria arhitecturii statelor integrate (romanic, gotic, Renaștere, baroc, rococo, arhitectură de fier și sticlă, modernism), a fost ales din 44 de proiecte. În același timp, alegerea motivelor reproduce mărci concrete ale identității culturii europene și oferă puncte de plecare ale delimitării de alte sfere culturale.

Dar nu numai simbolurile pot să reprezinte semne pentru unitatea europeană. Tratatul constituțional a stabilit noi purtători politici ai puterii, și anume funcția de ministru de Externe European și cea de președinte al Consiliului European. În acest mod, s-au creat funcții emblematice, care ar putea apărea în interior ca purtătoare de responsabilitate și figuri de identificare, iar în afară ca delegați și reprezentanți ai Uniunii. Prin schimbarea numelui actelor juridice comune ale Uniunii, tratatul constituțional realizează o contribuție mai largă la găsirea identității europene. Din ordonanțe vor deveni legi europene, din

directive, legi-cadru. Printr-o asemenea terminologie, se va conferi actelor juridice o greutate specială, ele vor primi echivalență (ideală) cu normele statal-naționale, fiind percepute astfel mai bine în legătura lor de către cetățeni. În acest mod, s-ar putea crea o adevărată conștiință a normelor în rândul cetățenilor și cetățenelor.

Procesul de instituționalizare al Uniunii Europene, care ar fi câștigat prin tratatul constituțional în mod special în dinamică, a fost perceput de părți ale populației europene ca mergând prea departe, încât referenții din Franța și din Țările de Jos s-au pronunțat negativ. Ca urmare, elita politică europeană s-a decis să încorporeze Tratatul de la Lisabona ca pe un element de întârziere în procesul european de instituționalizare, care poate să ofere totuși o bază solidă (minimală) pentru viitoarea concluzare. Astfel că textul reformei renunță la simbolul tipic statal, care a fost conceput ca funcție de „ministru de Externe-EU”, conducând la numele mai puțin inteligibil de „înalt reprezentant pentru politica externă și de securitate”. Consiliul și Parlamentul nu emit – cum s-a prevăzut în Constituție – legi și legi-cadru, ci în continuare directive și ordonanțe. Semnificativ pentru tendința de întârziere în procesul de instituționalizare a Uniunii este apoi și folosirea momentană a denumirii „constituție” și prin aceasta și a reflecției retrospective (Rückbezug) asupra ideii de constituție.

Factorul medIALIZĂRII

O comunitate constituită ca stat își concretizează și propagă cultura comună prin instrucție publică, mijloace de comunicare în masă, instituirea de locuri comemorative și celebrarea de sărbători și manifestări. Astfel, cultura colectivă, adesea stereotipă, este menținută trează și vie în conștiința cetățenilor și cetățenilor statului. O importanță deosebită în cadrul medIALIZĂRII revine fixării unor zile de sărbătoare și de comemorare, deoarece ele oferă pe de o parte cadrul festivităților și momentelor colective de rememorare, pe de alta, scoate în evidență o dată calendaristică precisă ca

fiind principală pentru comunitate.

Ca început al comunităților europene se vorbește uneori despre propunerea ministrului francez de Externe, Robert Schuman, de înființare a comunității de producție a cărbunelui și oțelului. 9 mai, ziua Declarației lui Schuman, a fost proclamată, la întâlnirea la vârf din mai 1985 a șefilor de stat și de guvern, ca Zi a Europei și corespunde unei zile naționale, în care, în fiecare an de atunci, au loc sărbători și manifestări, iar funcționarii și salariații Uniunii au liber.

În timp ce Ziua Europei își exercită influența medială mai cu seamă în spațiul unional, simbolurile Uniunii sunt purtătoare eficiente ale ideii de Europa mai cu seamă în afară. Articolul „Europa necunoscută ca model” (*Die Presse*, 20.07.2007) schițează semnificația simbolurilor europene în perceperea Europei ca spațiu coerent cu identitate autonomă: „Washington. Flutură steagul, sus, pe catargul din grădina din față a casei din Falls Church, la intersecția Vista Drive cu Glenmore Drive. Dar nu e steagul american, care se vede aici, în suburbia Washington-ului, pe toate cele câteva străzi cu două rânduri de case. E un steag albastru cu douăsprezece stele aurii. «Sunt european», explică proprietarul casei cu steag EU în grădină. Într-adevăr, întâlnești în capitala SUA pe cineva care nu se vede pe sine în primul rând ca austriac, german sau italian, ci ca european. Omul, un grec, probabil că nu dă pentru prima dată lămuriri despre steag. Dar trebuie să-și explicitizeze pentru prima oară răspunsul: «Normal că americanii mă întrebă: ce este un european, Europa nu-i cumva o națiune?»” Uniunea nu se prezintă de acum încolo față de un terț ca națiune, ci tot mai mult ca o comunitate coerentă ca destin și realizare. Veacurile de istorie complexă și înlănțuită ale Europei l-au condus pe Silvio Vietta la cristalizarea unei etici politice europene constând din democrație, sferă publică (*Öffentlichkeit*), discurs, critică, individualitate, solidaritate, siguranță legală, eficiență, caracter pașnic și capacitate de apărare (cf. Silvio Vietta, *Europäische Kulturgeschichte. Eine Einführung*,

Paderborn, Wilhelm Fink, 2007, 438), care marchează durabil de aici înainte și acțiunea Uniunii față de state terțe.

Acțiunea concretă a Uniunii în spațiul global de acțiune este documentată și pregătită medial mai ales de postul de televiziune paneuropean *Euronews*. Postul, cu sediul la Lyon, reprezintă cooperarea a peste 20 de instituții publice de televiziune din Europa, care, din 1993, trimit la interval de jumătate de oră știri, urmate de informații economice și de magazine. Pe baza unui buget relativ restrâns, postul de emisie este orientat către imagini și contribuții ale instituțiilor de televiziune naționale și către agențiile internaționale de știri. Emisiunile sunt difuzate în engleză, franceză, germană, italiană, portugheză, rusă și arabă, iar din 2010 și în turcă. Deși lista limbilor arată că proiectul *Euronews* este puternic depășit în spațiul Uniunii Europene, continuă totuși relațiile directe cu Uniunea Europeană, prin contracte cu Comisia asupra difuzării contribuțiilor relevante ale Uniunii.

Și în epoca predominării mediilor electronice și virtuale noțiunea de medIALIZARE nu are voie să fie redusă la ele. Deosebit de durabil se dovedește în special și contactul, pe cât posibil direct, cu cetățenele și cetățenii. Nu în ultimul rând, din acest motiv, Uniunea Europeană înființează în statele membre autonome reprezentanțe și puncte de plecare (*Anlaufstellen*) pentru cei interesați, cărora să li se ofere în broșuri informative și mici publicații o privire asupra multiplelor fațete ale politicii comune. Biroul de informații al Parlamentului European și reprezentanța Comisiei Europene din Austria sunt găzduite de prin iulie 2009 într-un sediu propriu, situat central și foarte reprezentativ, Casa Uniunii Europene. Conținutul broșurilor primite acolo conțin o explicație simplă despre actualele drepturi primare europene (îndeosebi despre Tratatul de la Lisabona), despre edificarea organizatorică a Uniunii, respectiv despre modalitatea de lucru a organismelor comune (de pildă, *Cum funcționează Uniunea Europeană?*, *Europa în 12 lecții*), despre multilingvismul european și importanța lui (de ex., *Multilingvism. O punte spre*

înțelegere; Multe limbi pentru Europa; A field guide to the main languages of Europe), despre extinderea Uniunii (de ex., 50 de căi înainte. Cele mai mari succese ale Europei).

Mai ales o medIALIZARE importantă în această privință poate constitui o pregătire pedagogico-didactică pentru propagarea identităților colective în contextul școlii. Broșura școlară *Descoperă Europa!*, comandată de Comisia Europeană, nu procedează, în principiu, esențial altfel în prezentarea identității comune decât o indică schema noastră de găsim a identității (supra)statale. Se începe cu explicația că Europa și europeneii, în ciuda deosebirilor existente, reprezintă o unitate: „Venim din țări diferite și vorbim diverse limbi, dar acest continent este patria noastră comună” (conștientizare). După o prezentare a hărții fizice a Europei (în prezentare tradițională, cu munții Urali ca graniță naturală), se dau texte scurte referitoare la mările și fluviile europene importante, la climă și natură și la agricultura (teritorializare). La acestea se adaugă o selecție relevantă a evenimentelor și epocilor, precum și a vreo 40 de personalități europene (istorizare, realizări culturale). Următoarea prezentare, a limbilor europene, se limitează mai cu seamă la reliefa celor trei mari familii de limbi predominante (germanice, romanice, slave), indicându-se însă, din perspectivă lingvistică, și mulțimea limbilor izolate în trecut în Europa (răspuns la problema limbilor). Central în demersul argumentativ al broșurii pare să fie capitolul despre „familia popoarelor”, care face aluzie nu numai la destinul separat de milenii al oamenilor, ci și la amestecul etnic și la interdependența nenumăratelor obiceiuri și tradiții, precum și la reprezentările/ideile valorizatoare împărtășite în comun. În ciuda tuturor acestor lucruri comune, au existat războaie și distrugerii, care ar putea fi excluse în viitorul apropiat numai prin cooperare în cadrul Uniunii Europene. Apoi se sintetizează istoria devenirii Uniunii și se schițează modul ei de funcționare (istorizare, instituționalizare). În încheiere, se oferă informații despre interacțiunea Uniunii cu statele vecine (globalizare).

Factorul globalizării

De-a lungul secolelor, statele Europei au năzuit să-și mențină și să-și extindă poziția influentă în teritoriile extraeuropene. Cu toate că în activitatea lor de colonizare statele au fost împinse de interese economice și geostrategice proprii, ele nu și-au propagat totuși până la urmă limbile cunoașterii și ale bagajului de idei europene. Colonialismul, cu înăbușirea culturilor indigene, poate fi considerat în mare parte ca un fenomen european globalizant.

După Primul și mai ales după Al Doilea Război Mondial, odată cu întărirea SUA și a URSS, se ajunge, într-o măsură sporită, și la dezvoltarea separată a statelor europene din Est și din Vest. Aceasta a făcut ca Europa să piardă din greutatea politică mondială. Comunitățile europene au fost limitate timp de decenii la statele europene apusene și abia după extinderea din 2004 Uniunea Europeană a dobândit aspectul unei unificări. Paralel cu expansiunea spațială, se ajunge tot mai puternic la manifestarea conștientă de sine a Uniunii Europene față de statele terțe. Introducerea monedei euro, care s-a impus rapid ca valută internațională, a contribuit de asemenea la întărirea conștiinței de sine a europenilor din Uniune pe scena mondială. Tot mai evident, EU devine o mare putere globală, care de acum înainte va fi percepută ca atare de SUA și de Rusia (cf. Gerda Falkner/Patrik Müller, ed., *EU Policies in a Global Perspective*, Londra, Routledge, 2013). Nu întâmplător, politica externă comună dobândește, prin Tratatul de la Lisabona, un rol predominant, fie că funcția înaltului reprezentant pentru politică externă și securitate are parte de o revalorizare politică, fie pentru că în Acordul asupra modalității de lucru în Uniunea Europeană (AEUV) este inserat, ca o nouă parte a cincea, „Activitatea externă a Uniunii”, în timp ce normele de politică externă au fost reglementate până acum în principal numai în Tratatul asupra Uniunii Europene. În calitate de creator de politică globală, EU a fost mai clar percepută de curând și de China, cum indică vizita

șefului de stat și de partid chinez Xi Jinping la Bruxelles, la 31 martie 2014: „Vizita lui Xi în EU ar trebui să contribuie la perceperea chineză a unei alianțe statale ale cărei diapazon de voci (Vielstimmigkeit) și lente rutine ocazionale au iritat mereu China. Rămân însă în prim-plan relațiile economice, în prezent tratativele asupra convențiilor de investiții” (Markus Ackeret, *Chinesische Annäherung an die EU*, NZZ, 2 aprilie 2014, 5).

Această poziție dominantă crescândă a EU pe scena politică mondială implică și un anumit rol exemplar al Uniunii, manifestat în 2000 în redactarea Cartei drepturilor fundamentale ale Uniunii, care a stabilit nu numai drepturile cetățenilor și cetățenilor Uniunii, dar, pe lângă acestea, și drepturile fundamentale și general umane. Aceste principii generale, precum respectarea demnității umane, dreptul la libertate și la siguranță sau interzicerea sclaviei, torturii și a muncii silnice implică pe deplin revendicări cu valabilitate globală. Ajutoarele umanitare internaționale și măsurile asigurate de pace din partea Uniunii Europene sunt de asemenea interpretabile ca simbol al globalizării tot mai puternice a comunității.

Perspectivă

Stabilirea unui sistem juridic tot mai unificat și direct legat de cetățeni, care să aibă parte de prioritate sporită față de rețeaua normelor suverane naționale de odinioară, poate fi privită ca un stadiu înaintat pe calea Uniunii către statul supranațional în sens pozitiv juridic. Această evoluție se confruntă cu tradițiile statale naționale, ceea ce face din Uniunea Europeană un câmp dinamic de tensiune al tendințelor politice, economice și culturale. Cetățenii și cetățenele EU trebuie să se miște astăzi între centripetalitatea unional-europeană și centrifugalitatea națională, uneori și regională. Pentru consolidarea în continuare a Uniunii trebuie să li se ofere cetățenilor nu numai norme de conduită generală, ci să li se permită și legături culturale înspre trecut și identitare supranaționale, care să-i integreze ca grup și să-i

delimiteze în exterior.

Instaurarea identității europene este un pas esențial în procesul cooperării și al integrării europene. Se dovedește însă problematică fondarea acestei identități mai cu seamă din cauza identităților naționale existente încă și acum, puternice și adesea stereotipe: „Idea «statului național» unit, al societății devenite comunitate juridică, apare întrucâtva problematică în privința națiunilor europene” (Helge Rosse-Stadtfeld, *Demokratische Staatlichkeit in Europa*, în: Bogdan Iancu (ed.), *The EU as the Paradigm of Future European Statehood*, București, New Europe College, 2006, 16). Identitățile naționale – deși privite ca fenomene recente în dimensiunea istorică – au fost considerate de multă lume ca origine și ancoră ale identității individuale. Această dominare a sentimentului apartenenței naționale pentru construcția identității individuale permite doar cu greu să se lichideze naționalismele în favoarea unui sentiment de coerență suprastatală. În mod corespunzător, ezitant și precaut procedează elitele europene și la construcția identității europene. Încercarea unei definiri timpurii a Comunității Europene ajunge ca anexă în 1973 într-un document de la Copenhaga, numeroase puncte deschise fiind amânate pentru o dată ulterioară: „Ele [cele nouă state CE de atunci /ale Comunității Europene/] au pus definirea cea mai apropiată a acestei identități într-o perspectivă dinamică și intenționează s-o aprofundeze la o dată ulterioară, în lumina progreselor operei de unificare europeană” (Copenhaga, 1973).

Ca și odinioară pe plan național, și în contextul Uniunii Europene elita politică și intelectuală este punctul de pornire al conștientizării indicilor comune și de acum încolo, precum și baza construirii treptate a identității supranaționale. Tot astfel, însă, politicieni și administratori economici sunt în principal forțele responsabile ale ideii unificării europene, pe când o parte deloc neglijabilă a cetățenilor și cetățenilor Uniunii manifestă un scepticism general față de EU. Medializarea discursului identitar trebuie explicit întărită.

Încercarea de a oferi o constituție Uniunii Europene și cetățenelor și cetățenilor ei, și prin aceasta un manifest esențial al identității lor comune, nu a fost atins decât în parte. Cu toate acestea, Tratatul de la Lisabona pune, ca baza juridică cea mai recentă a existenței comune europene, accente numeroase, dacă nu și rețineri, în direcția unei identități comune concentrate, nu în ultimă instanță prin introducerea unor funcții politice centrale, precum cea a președintelui Consiliului European și a unui „ministru de Externe” comun. Pentru europenii transnaționali convinși rămâne de dorit ca Uniunea Europeană să preia din nou, în viitorul cel mai apropiat, ideea unei Constituții Europene concentrate la esențial și fundamental și să pună cheia de boltă la construcția identității europene transnaționale.

Traducere de **Gabriela Danțiș**

Referințe

Michael Metzeltin este profesor titular emerit de lingvistică romanică la Universitatea din Viena. Domeniile sale de referință sunt: „Limbă și gândire” (cf. *Theoretische und angewandte Semantik. Vom Begriff zum Text*, Viena, 2007), „Textualitate și societate” (cf. *Textanthropologie*, Viena, 2012; în colaborare cu M. Thir) și „Statalitate națională și identitate” (cf. *Wege zur Europäischen Identität. Individuelle, nationalstaatliche und supranationale Identitätskonstrukte*, Berlin, 2010; în colaborare cu Th. Wallmann). Eseul de față este o prelucrare a capitolului *Europäische Identitätsfindung* din cartea *Wege zur Europäischen Identität. Individuelle, nationalstaatliche und supranationale Identitätskonstrukte* (cap. III.4).

Les langues des minorités ethniques en Roumanie

Résumé

Integrarea minorităților din punct de vedere lingvistic se desfășoară sub oblăduirea Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare care vizează protejarea culturilor minorităților, aspect important al patrimoniului cultural european. Prin Constituție, România asigură acestora locuri în Camera Deputaților, recunoaște și garantează prin legi specifice dreptul minorităților de a-și păstra, dezvolta și exprima identitatea, inclusiv identitatea lingvistică, a învăța limba maternă, de a beneficia de învățământ la toate nivelurile, de a utiliza limba lor maternă oral sau scris în relațiile cu administrația locală și cu serviciile publice descentralizate; sunt afișate denumirile topografice și a unităților publice, se țin cursuri de calificare profesională, se organizează cursuri și examene pentru obținerea permisului de conducere, se publică documente oficiale administrative, se transmit la cerere documente administrative individuale. Statul român oferă protecție pentru 20 de limbi vorbite de minoritățile naționale din România, dintre care 10 beneficiază de protecție generală.

Se recomandă României să încurajeze dezvoltarea învățământului în limba germană, maghiară, romani, tătară, turcă și ucraineană; de asemenea, i se recomandă să revizuiască pragul de utilizare oficială a limbilor minoritare în administrație și să extindă oferta de programe în câteva limbi minoritare la radio și la posturile publice de televiziune.

În linii generale, politicile noastre naționale legate de dialectica coexistenței și integrării minorităților lingvistice au fost apreciate ca fiind foarte satisfăcătoare.

Cuvinte-cheie: integrare, drept, minorități, limba maternă, politici pentru minorități.

L'intégration des minorités du point de vue linguistique est sujette à la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires qui vise la protection des cultures des minorités, aspect important du patrimoine culturel européen. Par Constitution, la Roumanie leur assure des places dans la Chambre des députés, reconnaît et garantit par des lois spécifiques le droit des minorités de conserver, de développer et d'exprimer leur identité, y compris leur identité linguistique, d'apprendre leur langue maternelle et de bénéficier d'enseignement à tous les niveaux, d'employer leur langue maternelle, oralement ou par écrit, dans les relations avec l'administration locale et avec les services publics décentralisés ; on fait l'affichage des dénominations topographiques et des entités publiques, on déploie des cours de qualification professionnelle, on organise les cours et les examens pour obtenir le permis de conduire, on publie les documents administratifs officiels, on transmet, sur la demande, les documents administratifs individuels.

L'Etat roumain offre protection à 20 langues parlées par les minorités nationales de Roumanie, dont 10 langues bénéficient de protection générale.

On recommande à la Roumanie d'encourager le développement de l'enseignement en allemand, en hongrois, en romani, en tatar, en turc et en ukrainien; on lui recommande aussi de réviser le seuil pour l'emploi officiel des langues minoritaires dans l'administration et d'augmenter l'offre des programmes dans quelques-unes des langues minoritaires à la radio et à la TV publiques.

En lignes générales, nos politiques nationales concernant la dialectique de la coexistence et de l'intégration des minorités linguistiques ont été appréciées comme très satisfaisantes.

Mots-clés: intégration, droit, minorités, langue maternelle, politiques.

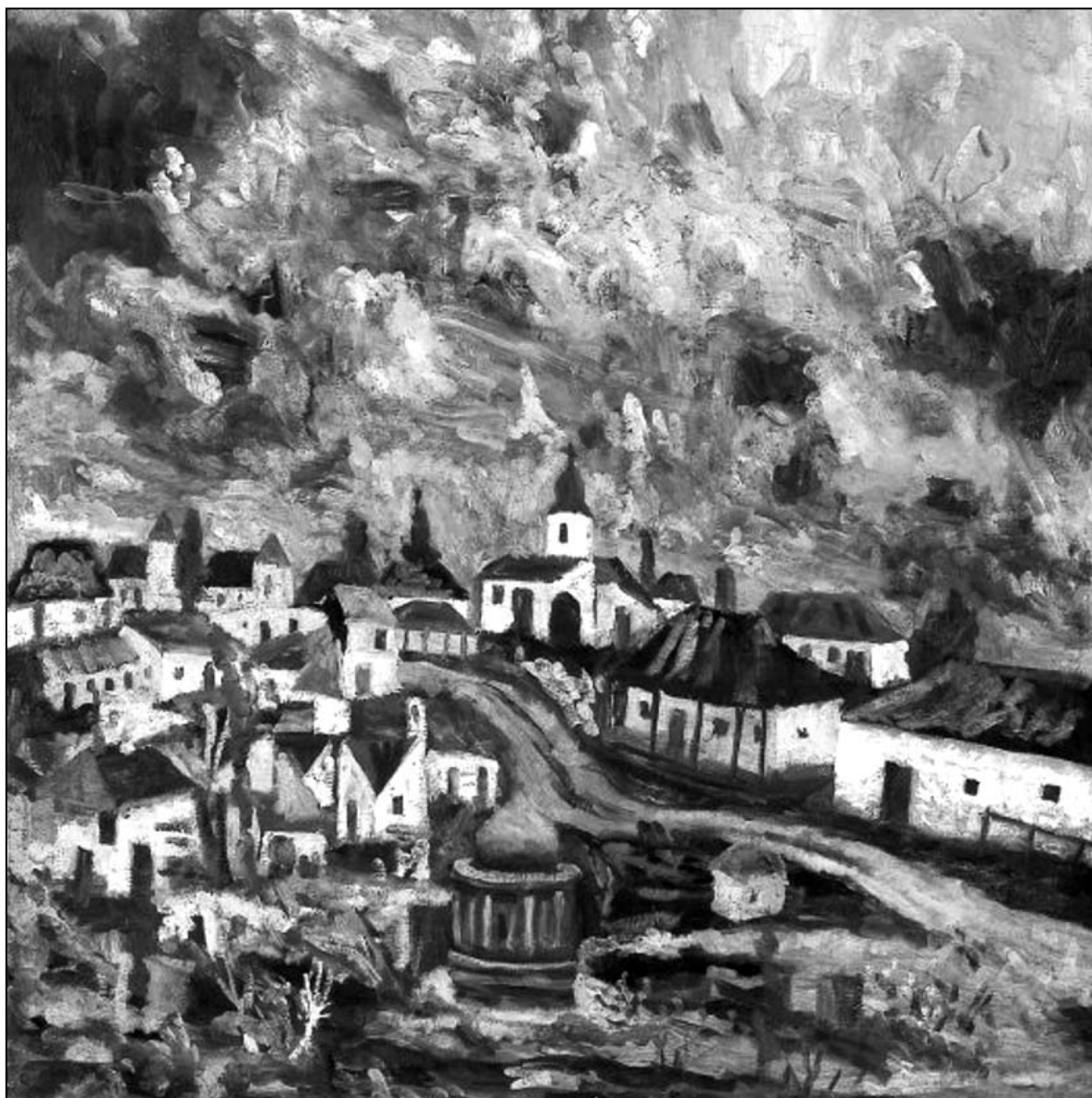
---

* Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Academia Română, e-mail: inst@iordan.lingv.ro, inst@lingv.ro

En tant que linguiste, je vais aborder la question de la coexistence et de l'intégration des minorités du point de vue linguistique, c'est-à-dire la situation des langues dites régionales et/ou minoritaires par rapport à la langue roumaine. A notre réunion de Brasov en 2003, j'ai présenté (en collaboration avec Mme Ioana Vintila Radulescu) une communication portant le titre *La langue roumaine face à l'intégration européenne*, après avoir publié deux années auparavant, à l'occasion de «s», notre livre *Limbile Europei (Les langues d'Europe)*. Nous voici maintenant, cinq ans après l'intégration de la Roumanie à l'Union Européenne,

en train de débattre la situation des langues régionales et/ou minoritaires en Roumanie à la lumière des politiques envisagées par l'Union Européenne dans le domaine.

En 1992 le Conseil de l'Europe a adopté la *Charte européenne des langues régionales ou minoritaires*, un traité international entré en vigueur en 1998 qui vise principalement les 47 Etats membres du Conseil. La *Charte* repose sur le principe que ces langues parlées dans des régions relativement restreintes du territoire d'un Etat, étant l'expression d'une culture distincte de la culture de l'Etat en question, représentent un aspect important du patrimoine culturel

européen, qui pourraient périlcliter sans prendre des mesures appropriées afin de leur assurer la protection.

La *Charte* a été ratifiée, jusqu'à 16 janvier 2012, par 16 Etats sur les 27 Etats membres de l'Union Européenne (à savoir l'Allemagne, l'Autriche, le Chypre, le Danemark, la Finlande, la Hongrie, le Luxembourg, les Pays-Bas, la Pologne, la République Tchèque, la Roumanie, le Royaume Uni, la Slovaquie, la Slovenie et la Suède) auxquels est venu se joindre, après cette date, l'Italie, ainsi que par 4 Etats candidats (la Bosnie et Hertzegovine, la Croatie, le Monténégro et la Serbie) et par 5 Etats non-membres. Au 1er décembre 2011 le nombre des langues protégées par la *Charte* montait à 87 dont 73 sont parlées dans différents Etats membres de l'UE (suite à la ratification de la *Charte* par l'Italie ce nombre a augmenté à 78). Les pays signataires sont monitorisés sous l'aspect de l'application des meilleures pratiques dans le domaine par le Comité des Ministres des pays membres de l'UE.

La situation des minorités ethno-linguistiques en Roumanie

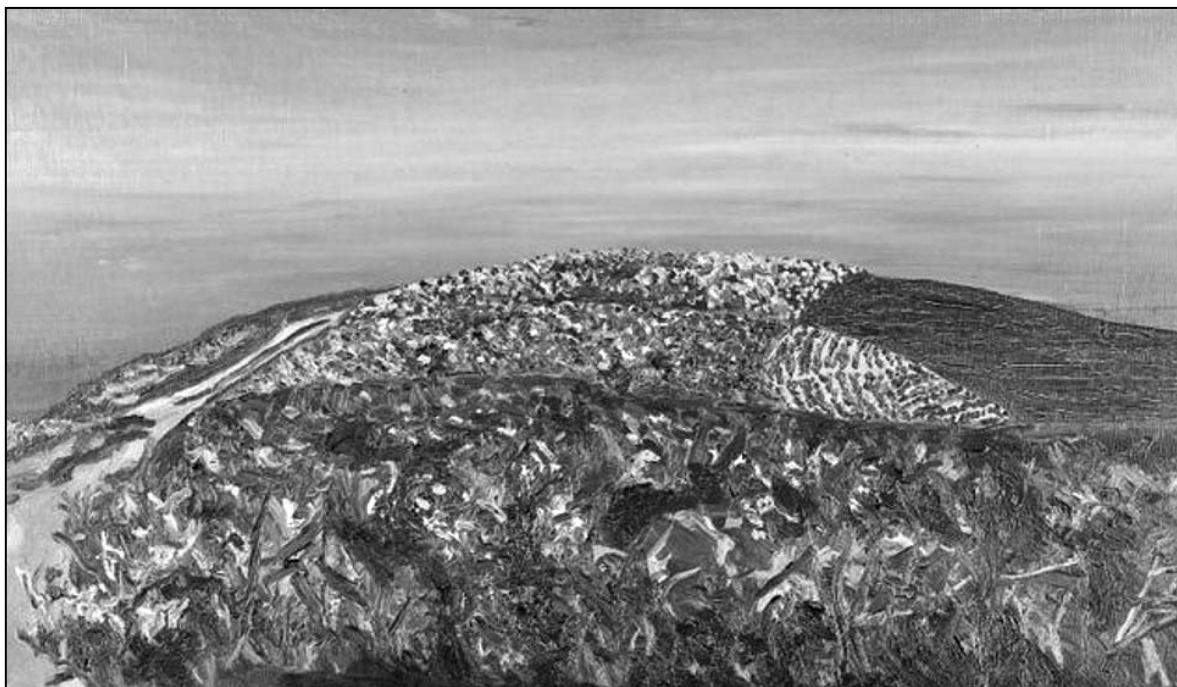
Dans la législation roumaine, par *minorité nationale* on entend généralement une communauté de citoyens roumains numériquement inférieure à la population roumaine majoritaire, communauté qui vit sur le territoire de la Roumanie depuis au moins cent ans ayant sa propre identité nationale, ethnique, culturelle et religieuse et qui désire de préserver, d'exprimer et de promouvoir son identité. Conformément à la *Constitution*, la Roumanie assure d'office une place dans la Chambre des députés à chaque minorité nationale qui n'a pas obtenu le nombre de voeux requis par la loi électorale pour entrer au Parlement. L'Etat roumain reconnaît et garantit par des lois spécifiques le droit des minorités de conserver, de développer et d'exprimer leur identité, y compris leur identité linguistique, en créant un cadre juridique adéquat

pour atteindre ce but. Le droit des minorités d'apprendre leur langue maternelle et de bénéficier d'enseignement à tous les niveaux dans leur langue est garanti par la loi.

Dans les unités administratives-territoriales où les citoyens appartenant à une minorité ethnique représentent un pourcentage significatif on leur assure et garantit, conformément à la loi, une représentation proportionnelle dans les Conseils locaux ainsi que l'emploi de leur langue maternelle, oralement ou par écrit, dans les relations avec l'administration locale et avec les services publics décentralisés. A côté du roumain, dans la langue de la minorité en question on fait l'affichage des dénominations topographiques et des entités publiques, on déploie des cours de qualification professionnelle, on organise les cours et les examens pour obtenir le permis de conduire, on publie les documents administratifs officiels, on transmet, sur la demande, les documents administratifs individuels.

La Roumanie a signé la *Charte* en 1995 et le 6 novembre 2007 a été promulguée la *Loi no 282/2007 pour la ratification de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires*.

Dans l'UE il y a plus de 60 communautés linguistiques régionales ou minoritaires; en Roumanie sont officiellement reconnues 20 minorités nationales qui sont représentées dans le Conseil des minorités nationales – organe consultatif coordonné par le Département pour les relations inter-ethniques du Gouvernement. Par conséquent, l'Etat roumain offre protection à 20 langues parlées par les minorités nationales de Roumanie, dont 10 langues bénéficient de protection générale; il s'agit (par ordre alphabétique) de l'albanais (le nombre des locuteurs ne figure pas dans les statistiques), l'arménien (721 locuteurs), le grec (4170 locuteurs – les grecophones sont la seule ethnie qui n'a pas une organisation représentée dans le Conseil national des minorités et dans le Parlement de Roumanie), l'italien (2531 locuteurs, la plupart des descendants des Italiens établis en Roumanie à la fin du 19e siècle), le macé-

donien (le nombre de locuteurs ne figure pas dans les statistiques), le polonais (2690 locuteurs), le romani ou rromanes (237.570 locuteurs déclarés, en réalité beaucoup plus nombreux), le rutène (le nombre de locuteurs ne figure pas dans les statistiques, car quelques-uns se sont peut-être déclarés comme des Ukrainiens), le tatar (21.272 locuteurs, surtout dans le Dobroudgea) et le yiddish (951 locuteurs).

Dix langues bénéficient d'un niveau accru de protection; il s'agit de l'allemand – avec des particularités dialectales (langue parlée surtout en Transylvanie et dans le Banat par 44.888 locuteurs – des Saxons et, respectivement, des Souabes), le bulgare (6735 locuteurs), le croate (6355 locuteurs), le hongrois (1.443.970 locuteurs), le russe (29.246 locuteurs qui parlent un ancien patois, dans le Delta du Danube), le serbe (20.411 locuteurs), le slovaque (16.027 locuteurs), le tchèque (3381 locuteurs), le turc (22.115 locuteurs, surtout dans le Dobroudgea) et l'ukrainien (57.407 locuteurs). N'ont pas été reconnues certaines langues minoritaires faiblement représentées en Roumanie, telles que le biélorusse, le frioulan (parlée en Roumanie par les peu nombreux descendants des Frioulans établis ici à la fin du 19e siècle, langue étudiée

par Mme Maria Iliescu), la langue gagavouse (parlée par une population d'origine turcque mais de religion chrétienne) et le judéo-espagnol (étudié par moi-même).

En 2012, le Comité des ministres du Conseil de l'Europe a publié le premier rapport de la Commission des experts indépendants concernant l'application de la *Charte* en Roumanie. Entre autres, on y recommande à la Roumanie d'encourager le développement de l'enseignement en allemand, en hongrois, en romani, en tatar, en turc et en ukrainien; on lui recommande aussi de réviser le seuil pour l'emploi officiel des langues minoritaires dans l'administration et d'augmenter l'offre des programmes dans quelques-unes des langues minoritaires à la radio et à la TV publiques. En lignes générales, nos politiques nationales concernant la dialectique de la coexistence et de l'intégration des minorités linguistiques ont été appréciées comme très satisfaisantes. Mais, naturellement, il reste encore des choses à faire et nous sommes ouverts à recevoir toutes les suggestions issues de l'expérience de vos pays dans le domaine. J'espère que lors des discussions qui vont suivre vous allez nous faire part de vos idées.

Gilles BARDY*

La question de l'Autre

Abstract

Discursul pornește de la chestionarea metafizică asupra a ceea ce înseamnă Altul, Celălalt și ajunge la sensurile naționale, etnice și sociale ale unui grup de indivizi, precum romii. Considerați indezirabili ca migranți în întreaga Europa Occidentală, mai ales în Franța, și, în special, după deschiderea frontierelor românești cu ocazia Revoluției din decembrie 1989, populația romilor pune lumii moderne probleme grave de integrare și de identitate pentru Europa viitorului.

Cuvinte-cheie: chestiunea „romă”, minorități, identitate socială, identitate culturală, integrare europeană.

The speech opens with the metaphysical questioning of the meaning implied by “The Other” term and reaches the national, ethnic and social dimensions of a group of individuals, such as the Romani people. Considered undesirable as migrants across Western Europe, mainly in France, the Romani population rise serious problems of integration and identity for Europe’s future in the present days world, especially after the opening of borders at Romanian Revolution in December 1989.

Keywords: the issue of Romani people, minorities, social identity, cultural identity, European integration.

---

*Monsieur le Président, Excellences,
Monseigneur, Mesdames et Messieurs,*

Je voudrais tout d’abord exprimer mes remerciements pour la nouvelle occasion qui m’est offerte de participer, dans le contexte prestigieux de cette vénérable institution qu’est l’Académie Roumaine, à cette XIe édition de «*Penser l’Europe*» centrée sur «*Les Droits de l’Homme et les valeurs du monde européen*». Je ne passerai pas sous silence le fait que, pour le Français que je suis, il est réconfortant de constater que la langue de communication est majoritairement ici le français, ce qui, au-delà de la belle francophilie roumaine qui plonge puissamment ses racines dans le XIXe siècle, permet de penser que – puisqu’il s’agit ici de «*communautés*» et de «*minorités*» –, notre langue française s’abstrait très bien de toute connotation «*minoritaire*» dans une certaine anglicisation ambiante.

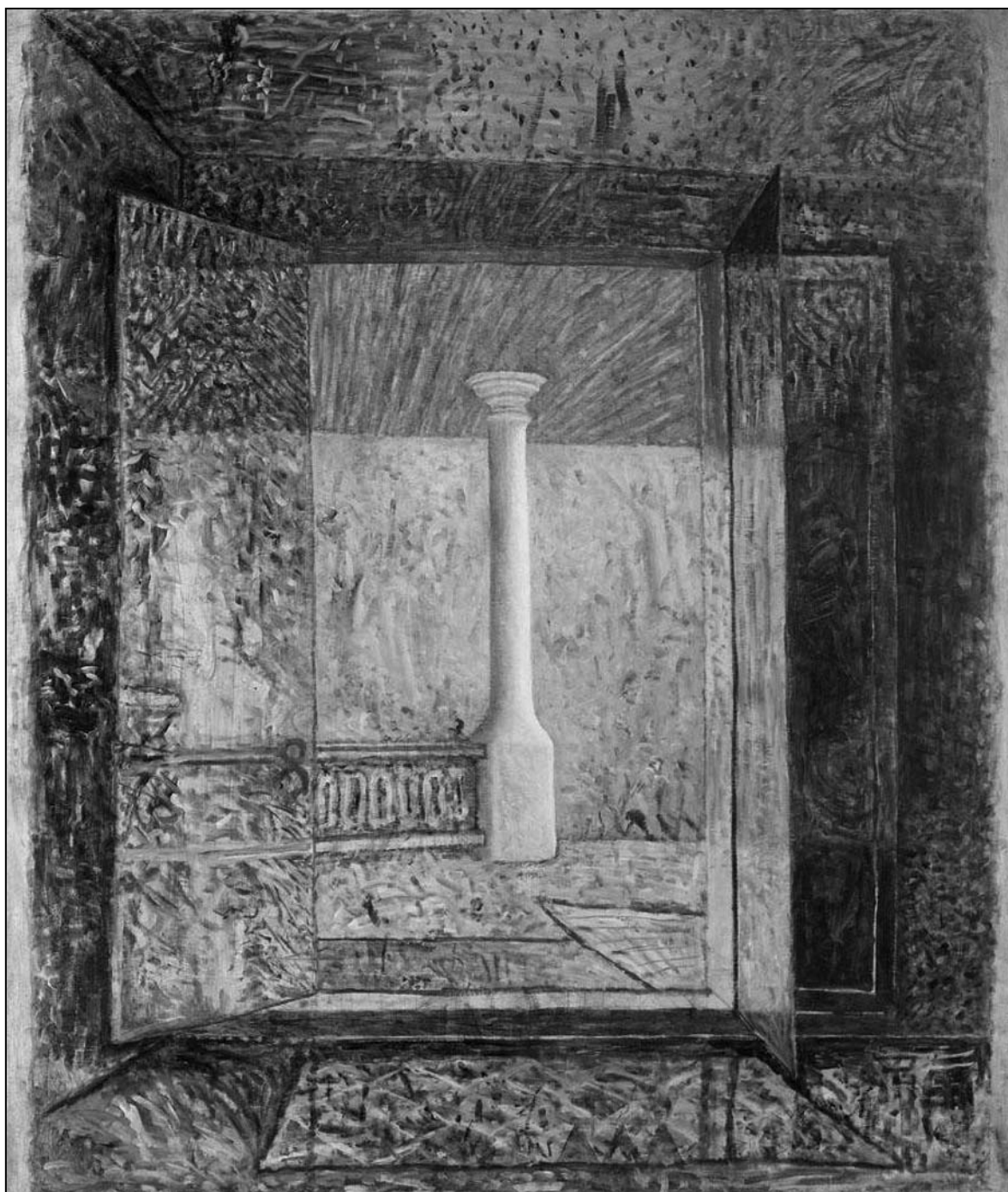
En étudiant chacun des thèmes des cinq sessions de cette onzième édition de «*Penser l’Europe*», j’ai cru voir que celui de la deuxième Session était particulièrement fédérateur par rapport aux quatre autres, qu’il pouvait en être comme une quintessence, comme une synthèse. Et puis je me suis aperçu que son schéma, centralisateur, pouvait aussi s’appliquer, même si c’est en proportion un peu moindre, aux autres thèmes des quatre autres sessions, un peu comme dans autant de réflexions fractales, où chacun des constituants élémentaires possède le schéma exact de l’organisation du tout.

Fédérateur, en tout cas, ce deuxième thème l’est certainement, il me semble.

Et cela d’autant plus que chacun de nous, ici, émane de pays euro-méditerranéens, où, plus spécialement que dans bien d’autres sans doute, se pose, par rapport à soi-même, par rapport à son groupe, la question de

---

* Universitatea din Provence (Franta), e-mail: gilles.bardy@univ-provence.fr

L'Autre, de l'exotique intérieur, sur un substrat ancien. Et, il faut l'ajouter également, dans un contexte de crises multipliées.

À vrai dire, je me suis vu comme «poussé» à choisir ce thème où raisonnent ces mots de «*coexistence*», d'«*intégration*», de «*minorités*», de «*communautés*», en partant de divers événements récents qui, y compris en ce moment même, relayés par les

médias, agitent les consciences, des événements qui se passent dans un pays que je connais bien et que j'aime, la France, et qui, plus ou moins directement, concernent justement un autre pays que j'aime et que je connais aussi, la Roumanie.

Sans faire trop de théorie, je vais donc me concentrer ici sur des faits, des événements qui, vous le devinez bien sûr, concernent

certaines éléments de population *rome*, qui, arrivés récemment de Roumanie, sont présents sur le territoire français. Et je fais cela non pas comme pour réembrayer sur une petite contribution que j'avais présentée ici même l'an dernier sur la population *rome*, mais parce que ces événements me paraissent malheureusement assez emblématiques d'une situation de détresse, qui est vécue non seulement directement, au quotidien, par certaines minorités ou communautés (au sens, donc, de «minorités organisées»), mais aussi, indirectement, à travers le filtre de médiatisations critiquables et, en tout cas, dangereuses. Car les notions de «normes» y interfèrent et s'y opposent à celles d'«écart», voire de «*fracture culturelle et sociale*».

En fait, d'autres, beaucoup plus autorisés que moi, peuvent peut-être, à des niveaux très supérieurs, trouver des solutions, mais ici, je me limiterai surtout à envisager quelques questions.

Pour ce qui est des *termes*, au-delà de la qualification ou de l'auto-qualification en tant que «communauté», au-delà de l'utilisation du terme de «minorité», celui-ci pouvant avoir, que je sache, une portée et un sens y compris juridique au niveau des instances européennes, je préférerais utiliser le terme de *groupe*, ou d'*entité*, dans la mesure où il ne m'est pas donné de mettre l'accent sur les dispositifs juridiques ou institutionnels.

En raccourci, de quoi s'agit-il ? Ces événements peuvent se «résumer» à un schéma simple : depuis les années qui ont suivi 1989, des groupes de Roms de Roumanie ont tenté l'aventure française. D'abord de façon diffuse, puis, à partir du 1er janvier 2007, de manière beaucoup plus importante. Étant citoyens roumains, ils ont, comme d'autres, la possibilité, le droit de se rendre dans l'Ouest européen, et en l'occurrence en France, où, pour beaucoup d'entre eux, ils s'établissent le plus souvent sinon définitivement, du moins à long terme. Et cela dans des conditions difficiles de précarité, en dichotomie avec le tissu local urbain ou même villageois, en dissonance avec les pratiques locales de comportement, d'atti-

tudes, ou encore, pourquoi pas, d'aspect vestimentaire.

Nous ne sommes pas très loin ici du « délit de faciès », d'une ethnicisation malvenue de l'identité, le concept d'ethnicité n'ayant au demeurant pas cours en France. Or c'est précisément en raison de ces discordances que bon nombre d'acteurs du tissu local, de la population ou des élus, de la gauche politique ou de la droite politique, nourrissent un sentiment de rejet. Et, pour synthétiser ici, tout cela a conduit à des événements violents, dont la multiplication d'incendies volontaires de tel ou tel de leur refuge ou campement. Ce n'est pas sans relent de purification ethnique larvée.

Ce n'est guère là, en tout cas, les convier, comme population ou entité constitutive de l'Europe, à un «penser l'Europe fraternel». Est-ce là un refus ou une reconnaissance de diversité ?..

L'on remarquera au demeurant qu'il ne semble pas s'agir souvent là de *religion* ni de conflits de *religions*, ce qui semble permettre aussi, dans le cas présent des Roms, d'espérer une recherche plus facile de solutions stables et plus réciproquement négociables.

Mais que peut-on faire, et que peuvent faire pour l'instant les instances nationales compétentes ? Comment sortir, aussi, d'une «surmédiatisation»?

La France n'a pas de différentialisme de type culturel et elle est un pays qui n'a pas officiellement de *minorités*. Le droit français, que je sache, ne connaissant que l'*individu*. Elle ne reconnaît pas non plus, la France, les identités des minorités ethniques, sinon peut-être à travers certaines thématiques de l'interculturalité. Un parti politique ethnique y est, par exemple, hors de question. Un parti rom, par exemple, y reste impossible aussi, alors qu'il peut exister ailleurs.

Est-ce aux instances nationales, ou bien aux instances régionales, ou départementales ou encore municipales de tenter d'apporter des solutions ? Nos Conseils Régionaux, par exemple, édictent des recommandations, voire des obligations, mais, au plus près, bien des Conseils Municipaux renâclent ou refusent souvent de se conformer à des prises de position que

la réalité locale, sur le terrain, rend selon eux indésirables ou caduques. Et cela alors que les médias s'en emparent, en attisant souvent les faits au lieu de les gommer ...

En fait, là encore, seule une *pédagogie*, une pédagogie de *proximité* auprès des Roms eux-mêmes, mais aussi une pédagogie auprès des acteurs locaux, sur le tissu socio-culturel local peut être une clef en amont et porter des fruits.

Et en fait, cela passe aussi par l'activité pédagogique conjointe de tous les acteurs possibles et de niveaux divers : dans les universités, par exemple, ou bien à l'Ambassade de Roumanie en France, qui a d'ailleurs assez récemment organisé à Paris un utile et révélateur colloque sur le sujet, ou même à travers des mouvements de protestation ciblés, sereinement solidaires et affranchis de toute récupération idéologique.

Mais il restera à régler, cette fois d'un point de vue peut-être moins concret, bien plus philosophique, mais qui sous-tend tout le reste, un certain nombre de questions.

Parmi celles-ci :

- Que faire, dans un milieu urbain ou un milieu provincial, lorsque vient s'y installer à l'improviste un groupe nombreux de citoyens européens, fussent-ils roms ?
- Peut-on et doit-on intégrer ? Le migrant le veut-il ?
- La tranquillité des uns est-elle soluble dans les droits du groupe ?
- Les droits individuels de la personne doivent-ils s'effacer devant les droits du groupe ? Et cela dans les deux sens ?
- En quelle mesure les mentalités et l'histoire locales, ancestrales, peuvent-elles être en lien, en syntonie, avec un afflux, souvent intervenu par surprise, de mentalités et d'histoires allogènes ?
- La spécificité culturelle des uns est-elle soluble dans le repli identitaire d'autres et inversement ?
- Faut-il aller, à un niveau *multinational* cette fois, jusqu'à la création, déjà envisagée, d'une zone géographique qui serait « offerte » spécifiquement à cette population ? Mais où, d'abord ? L'on entre là dans le domaine d'une étrange utopie. Et pourrait-on ou même doit-on cloner, un peu comme en écho, certains schémas israéliens et palestiniens ?

Les droits de l'homme sont-ils, là ou ailleurs, des ouvertures ou des verrous ? Ils sont en tout cas des moyens semble-t-il. À terme, sans doute.

Peut-être convient-il de se poser, hors de toute prise de position sur ces divers points, une bonne question: Pouvons-nous répondre par avance, aujourd'hui, aux générations futures qui nous interrogent déjà depuis l'avenir et nous disent : «Qu'avez-vous fait de vos frères, qu'avez-vous fait de vos pays? »?

C'est à l'aune de cette réponse que nous saurons si nous avons réussi. Et si nous l'avons voulu.....

Bernard BOURGEOIS*

Despre rațiunile plăcerii și ale onoarei

Abstract

Următoarele trei cuvântări s-au ținut în ședința de 5 mai 2014 la sediul Academiei Franceze din Paris, cu ocazia primirii d-lui Mario Monti ca membru al Academiei Franceze. Primele două aparțin d-lui președinte al Academiei, d-l Bernard Bourgeois, și d-lui Thiery de Montbrial, membru al Academiei Franceze, iar cea de-a treia cuvântare este a d-lui Mario Monti. Bernard Bourgeois vorbește despre relațiile istorice dintre Academia Franceză și Academia Italiană de Științe Economice, Thiery de Montbrial prezintă o incitantă biografie și realizările de succes ale proaspătului membru care urmează să fie admis în domeniul politicii și economiei europene, iar Mario Monti își elogiază predecesorul la fotoliul academic, pe scriitorul și dramaturgul Vaclav Havel.

Cuvinte-cheie: Mario Monti, Thiery de Montbrial, Bernard Bourgeois, Academia Franceză, primire de noi membri.

The following three speeches were held at the meeting of May 5, 2014 at the headquarters of the French Academy in Paris when Mr. Mario Monti was received as a member of the French Academy. The first two speeches are belonging to Mr. President of the Academy, Mr. Bernard Bourgeois and Mr. Thiery de Montbrial, member of the French Academy, and the third is the Mr. Mario Monti's speech. Bernard Bourgeois talks about the historical relationship between French Academy and Italian Academy of Economic Sciences, Thiery de Montbrial presents an exciting biography and the successful achievements in the European economics and politics of the newly admitted member and Mario Monti eulogize his predecessor to academic armchair, the writer and playwright Vaclav Havel .

Keywords: Mario Monti, Thiery de Montbrial, Bernard Bourgeois, French Academy, reception of new academic members.

Domnule Președinte și dragă confrate,

Știu că țara dumneavoastră este Europa, pentru a cărei unificare v-ați consacrat gândirea și acțiunea. Dar pentru că o unitate nu e vie decât prin diferențiere, iar diferențele create răbdător și practic de geniul uman în istorie rămân să fie cultivate și pe viitor și pentru că istoria a dovedit că a face tabula rasa dintr-un trecut omenesc este un lucru condamnat, îngăduiți-mi să vă scot, oricât de puțin, din obișnuințele de toate zilele, evocându-vă relațiile dintre cele două

surori latine în Europa, Italia și Franța, care au rămas, din fericire, astfel și voi face acest lucru prin intermediul prezenței personalităților transalpine primite în Academia noastră.

De aceea, într-un institut care se numește încă "al Franței" vă veți avea locul dvs. printre noi de acum înainte, căci sunteți deja membru al renumitei Academii din Lincei care ea-însăși își mai spune încă „Națională”.

Dacă invoc pentru câteva momente trecutului italianizant al Academiei de științe

---

* Președintele Academiei de Științe Morale și Politice, e-mail: ebel@asmp.fr

morale și politice este pentru că acesta dovedește o trăsătură remarcabilă, și anume că această Academie vă aștepta.

Imaginea bancherului lombard a fost odinioară extrem de vie în Franța unde, la fel sau poate mai serios, s-a împământănit durabil reputația științei politice italiene, teoretice și practice. În acest sens, pentru noi, Roma a fost și a rămas mult și bine în Roma, cel puțin în cea ce privește cultura și gândirea Romei. „Marea națiune” a continentului și marele său Rege s-au instruit serios în arta politică pe lângă cardinalul italian. Franța a recunoscut totdeauna importanța politicii filosofice propuse de Machiavelli și aceea a filosofiei politice a lui Giambattista Vico.

Și iată că, în fapt, însăși Academia noastră, reînțemeiată în 1832, a ales aproape imediat, printre primi săi corespondenți străini, pe juristul Giandomenico Romagnosi, un discipol al lui Vico. Dar, în plus, și asta e un lucru esențial, ea a pus în aplicare o mare temă a autorului *Științei noi*¹ cu privire la viața comună a națiunilor, aceea a repetiției (ricorso) sau, reluând o traducere a corespondentului nostru filosoful Alain Pons, a „recurenței” în alegerile succesive pe care le-a făcut personalităților italiene, alegându-le, ca să spunem așa, în stil italianesc! Judecați singuri: printre cei zece sau unsprezece membri plenari italieni ai Academiei noastre, mai mult de jumătate au fost teoreticieni și practicieni ai politicii (printre care și un președinte al Republicii: Sandro Pertini) și aproape jumătate și-au ancorat acest angajament politic în știință și în gestiunea finanțelor și economiei. Ofertă infinit mai mare decât în cazul academicienilor francezi. Și care dezvăluie prestigiul excepțional de care au beneficiat aici economia politică și politica economică italiană.

Permiteți-mi să evoc foarte rapid câteva figuri importante ale strălucirii sale în aceste locuri. Mai întâi, pe aceea a lui Pellegrino Rossi care, ales în 1836, a devenit și francez în 1838, apoi pair al Franței și conte ca urmare a favorii lui Luis-Philippe. El îl înlo-

cuisse înainte pe Jean-Baptiste Say la Collège de France și a ținut mai târziu în fața Academiei un discurs remarcabil despre inadaptarea Codului civil la dezvoltarea economică legată de progresele industriei. În 1876 a fost ales Marco Minghetti care s-a interesat de un proiect de reformă al celor din Lincei după modelul Institutului Francez. Președinte al Consiliului în Italia, a întâlnit și a suferit aici adversitatea politică pe motiv că se lansase într-o politică a rigurii împotriva deficitelor publice... Aș putea să citez încă doi alți economiști care au exercitat funcțiile de șef al guvernului la Roma: Luigi Luzzatti, fondator al Băncii populare din Milano și care a condus Consiliul miniștrilor în 1910, precum și Giuseppe Ugo Papi, care a publicat în 1956 o teorie a conduitei economice a statului.

Domnule președinte și dragă confrate, ați ajuns deci la dumneavoastră acasă, desăvârșind această frumoasă tradiție a primirii de către a noastră, a voastră, Academie, a eminenților protagoniști italieni ai economiei și politicii. Veți ocupa locul în fotoliul lui Václav Havel, acest mare martor al timpului nostru, despre care ne veți vorbi imediat, dar care a fost ocupat anterior de trei dintre compatrioții dvs. Recurența este italienească desigur. Totuși, n-am ales o tradiție și nici o disciplină. V-am ales știind că personalitatea dvs, aceea a unui mare orfevru al istoriei prezente, va face inovatoare fericita recurență care a întărit aici prietenia între Italia și Franța. Angajamentul dvs., pe care l-am salutat începând acum, va dinamiza activitatea noastră, deschizând-o spre viața interacademică, pe continent și în lume, la care ține atât Cancelarul nostru.

Suntem fericiți și mândri să primim azi în mod solemn în persoana dvs. – dacă îmi permiteți să folosesc mai familiar prefixul prin care reputația v-a desemnat – pe superconfratele nostru! Cât despre rațiunile plăcerii și ale onoarei pe care le resimțim socotindu-vă de acum înainte pe deplin al nostru, îi las președintelui Thierry de Montbrial privilegiul de a le celebra.

1 Este vorba de *Scienza nuova* a lui Giambattista Vico (n. tr.).

Thierry de MONTBRIAL ✨

Tipul de om politic de care Europa are nevoie

Sunteți italo-european. Sunteți italian. Sunteți lombard. Sunteți economist. Sunteți un universitar cu tot ceea ce aceasta presupune ca spirit critic și independență de spirit. Sunteți un european deschis spre lume.

Născut pe 19 martie 1943, la Varese, proveniți din inima istorică a Europei industriose și financiare, adică aveți aceste gene. Ați fost, șaisprezece zile după cel care vi se adresează azi sub Cupola Institutului Francez, un copil al războiului. Un copil de după război. Ca mulți italieni, aveți strămoși care au trecut Atlanticul la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru a construi o viață mai bună, după cum sperau. În Argentina, bunicul dvs. a creat o mică întreprindere. Aici s-a născut tatăl dvs. Ați crescut în capitala lombardă în sânul unei "familii italienești burgheze obișnuite", după propriile dvs. cuvinte. Atunci ați devenit un susținător, un supporter¹ al A.C. Milan. Precum o întreagă generație, ați păstrat amintirea zilei de 4 mai 1949, ziua funestă în care una dintre cele mai strălucite echipe de fotbal², Torino, a pierit într-un accident de avion. O veritabilă dramă națională. Elev al iezuiților, vă rămâne de la ei o frumoasă eleganță intelectuală, dar și un mod de a fi care face parte din personalitatea dvs și căreia îi putem fără îndoială atașa o formă de umor pe care o apreciază într-atât prietenii și datorită căru-

ia imaginea dvs. nu se reduce la caricatura profesorului auster și plin de siguranță. Nu trebuie în plus să se confunde integritatea și austeritatea cu convingerile și certitudinile. Înclinația spre umor și capacitatea de distanțare, iată trăsături pe care le aveți în comun cu confratele Institutului nostru, Raymond Barre, cu care ați fost deseori comparat, și nu pentru a vă face în necaz. Student la celebra Universitate din Bocconi din Milano, al cărei rector și președinte ați devenit mai târziu, ați susținut în 1965 o teză despre „Bugetul predictiv al Comunității Europene”. Alegerea subiectului arată că, de foarte tânăr, ați fost pasionat de construcția europeană. Ceea ce vă interesează de la început este politica economică și ați înțeles repede că, din ce în ce mai mult, cadrul potrivit acestui scop va fi Comunitatea, rebotezată Uniune la Tratatul din Maastricht. Progresiv, v-ați dezvoltat și gândirea asupra organizării politice a Europei. Trebuie citită frumoasa carte pe care ați publicat-o cu Sylvie Goulard în 2012, în timp ce vă aveți domiciliul la Palatul Chigi³. Această carte este intitulată *Despre democrație în Europa*. O scurtă privire retro. Înainte de a vă angaja în profunzime în economia politică, ați vrut să vă consolidați cunoștințele petrecându-vă anul 1968 la Yale, alături de viitorul laureat la Premiului Nobel (1981) James Tobin, unul

* Membru de onoare al Academiei Române, Institutul Francez de Relații Internaționale, Academia de Științe Morale și Politice (Franța), e-mail: romanenko@ifri.org.

1 In original "tifoso" în italiană - n. tr.

2 In original "calcio" în italiană - n. tr.

3 Sediul guvernului italian din 1961, se află în centrul istoric al Romei de-a lungul vestitei "via del Corso" între "Piazza del Popolo" și "Piazza Venezia" - n. tr.

dintre pionierii teoriei finanțelor, mult mai aproape totuși de Keynes decât de Friedman. Făcând acest lucru, în același timp cu cel care vă primea, ați realizat trei lucruri dintr-o singură mișcare: ați aprofundat efectiv cunoașterea economiei, rămânând fidel tradiției italiene; ați făcut un fel de voiaj de nuntă, întrucât, cu un an înainte, vă căsătoriserăți cu Elsa și ați plonjat în societatea americană într-un moment foarte profitabil. Ca toți cei din generația noastră, care au avut norocul să împărtășească o astfel de experiență, ați fost marcat pe viață de această experiență.

În acest moment, aș vrea să amintesc că țara dvs. are o magnifică tradiție în domeniile macroeconomiei și economiei politice și financiare. În câmpul cercetării universitare, toată lumea cunoaște numele lui Franco Modigliani, născut la Roma în 1918. Începute în Italia, studiile sale au continuat la Sorbona, începând cu anul 1939. Statele Unite au devenit în cele din urmă noua sa patrie. El a obținut Premiul Nobel în 1985 pentru elaborarea și dezvoltarea teoriei ciclului de viață al economiilor familiilor ca și pentru formularea teoremei Modigliani-Miller asupra evaluării întreprinderilor și a costului capitalului. Naționalitatea americană și Premiul Nobel favorizează gloria cu siguranță mai mult decât munca meticuloasă în sânul Băncilor centrale. Or, Banca Italiei a dat economiști politici de prim rang, precum regretatul Tammasso Padoa-Schioppa, o mare personalitate a Europei. Notorietatea multora dintre conducătorii ei a depășit cu mult frontierele țării. Îmi amintesc că am fost impresionat de distincția personală și intelectuală a lui Guido Carli, fost guvernator al Băncii Italiei, cu care împărțeam același scaun la începutul anilor 80 la Consiliul internațional al IBM Europa. I-ați fost succesori la Consiliul Fiat. Mai recent, personalități precum Laberto Dini sau Carlo Azeglio Ciampi au cunoscut destine naționale, în perioade în care sistemul politic italian se ține la

distanță de propriile jocuri. Și toată lumea îl cunoaște pe celălalt super-Mario, Mario Draghi, strălucitul succesori al confratelui nostru Jean-Claude Trichet în fruntea Băncii Comerciale Europene (BCE). Numele dvs. a fost citat deseori pentru a conduce prestigioasa Bancă a Italiei. Destinul a decis altfel și ați ajuns la cele mai înalte responsabilități politice fără să treceți prin această etapă.

Ne lipsește timpul pentru a evoca și mai mult bogăția școlii italiene de economie. Îl voi menționa pe Luigi Spaventa, cunoscut între alții pentru a fi condus un comitet de datorie publică din care ați făcut parte în 1988. Îmi amintesc mirarea mea cu prilejul unei discuții cu el în 1980 asupra marjelor de manevră posibile pentru politica economică a Italiei. Pentru el, ca și pentru dvs. sau pentru Raymond Barre, aceste marje nu cuprindeau decât variante limitate în jurul modelului economiei sociale a pieții. Mirarea mea era legată de faptul că fusese ales ca independent pe lista Partidului Comunist Italian, condus atunci de Enrico Berlinguer. Distanța imensă între PCI (Partidul Comunist Italian) și PCF (Partidul Comunist Francez) era dificil de sesizat pentru un francez neavizat. De altminteri, dintr-o perspectivă mai generală, ceea ce se numea atunci eurocomunism constituia obiectul unor intense speculații. Putem râde azi de ele, dar un om de reflecție și de acțiune la fel de avizat precum prietenul nostru comun Henry Kissinger a crezut, după moartea generalului Franco, că Spania va deveni comunistă. Și nu vorbesc de spaima sa de a doua zi după alegerea lui François Mitterand în 1981, din fericire repede risipită după o invitație la Latché⁴.

Azi ca și ieri, cele două țări ale noastre nu împărtășesc aceleași sciziuni ideologice și nu e o întâmplare dacă economiștii nu formează în Franța, așa cum este cazul în Italia, un important mediu favorabil conducătorilor publici. Din punctul acesta de vedere, comparația între Raymond Barre și Mario Monti pune în lumină o diferență

⁴ Localitate din departamentul Landes unde se află casa de vacanță a președintelui François Mitterand, pe coasta Atlanticului, la sud de Bordeaux și la nord de Bayonne și Biarritz, orașe din apropierea graniței cu Spania – n.tr.

esențială. Vechiul nostru confrate rămâne până azi un caz singular în istoria politică franceză. Noul nostru confrate se înscrie într-o tradiție proprie a ceea ce vom numi de acum înainte, deși în mod abuziv, „a doua republică”. Această tradiție este incarnată de un fel de microcosm pătruns de interesul general, care se percepe ca un recurs când conjunctura politică devine prea confuză. Un microcosm, poate ar fi mai bine să-i zicem club, care vine deci uneori să compenseze, temporar firește, slăbiciunea statului, greutatea clientelismelor. Totul se întâmplă ca și cum jocurile politice s-ar calma din când în când. Dar când adevărata politică, cea a bărbaților și femeilor care-și consacră viața "iubirii oamenilor", cum le place adesea să se definească, când deci politica o ia înainte, diferențele între cele două țări ale noastre se estompează. În 1988, Raymond Barre a fost bătut la alegerile

prezidențiale. În 2013, eforturile dvs. pentru a vă găsi un loc pe măsura voastră în jocul tradițional au fost dezamăgite.

Dar să revenim la istoria dvs. Întorcându-vă de la Yale, în 1969, ați înflorit într-o strălucită carieră universitară în jurul bazei lombarde, mutată succesiv de la Trento, la Torino și, în fine, ca propriul nostru tată, dar mai ales propriul fiu, la Bocconi. Predați economia politică, în special economia monetară și financiară și, în paralel, începeți să vă faceți cunoscut de public ca editorialist la „Corriere della Sera”. În 1981, iată-vă chemat la Consiliul de administrație al IBM Italia. Vă faceți astfel intrarea în cercul foarte distins a administratorilor independenți, prin intermediul căruia deveniți un protagonist al vieții economice concrete. Cum să nu arătăm, măcar incidental, că în Franța, în aceeași epocă, statutul general al funcțiilor

publice interzicea profesorilor universitari să exercite responsabilități în sectorul privat. Consiliile de administrație vă cufundă în întregime în sectorul productiv, dar pasiunea interesului general nu v-a părăsit și sunteți solicitat adesea să participați la comisii precum cea prezidată de Luigi Spaventa.

Foarte curând, ați fost reperat de una dintre personalitățile dominante ale Italiei din a doua jumătate a secolului al XX-lea, mai precis de Giovanni Agnelli, despre care am plăcerea să vă reamintesc că a fost corespondent al Academiei de Științe morale și politice, unde petrecea momente plăcute, cum își amintesc și unii dintre noi, Memoria colectivă se șterge repede și poate să fie dificil azi să-ți reprezinți în ce măsură Avocatul, cum era numit, a incarnat modernizarea Italiei de după război. Mult timp, Fiat a rămas simbolul renașterii industriale a țării, mai mult decât Renault în Franța, cu această diferență perfect simptomatică că una era personalizată de o familie, în fond de un bărbat, și cealaltă – de către stat. Precum cei mai mari oameni de acțiune, Giovanni Agnelli a pândit mereu talentele și nu-i socotim și pe cei pe care i-a ajutat să se lanseze. Printre căile pe care le folosea în acest scop, existau marile asociații internaționale la crearea cărora contribuise. Mă gândesc de exemplu la Bilderberg și mai târziu la Comisia Trilaterală care, azi, îi fac încă să fantasmeze pe adepții teoriei complotului. Grupul Bilderberg a fost creat în 1954 sub președenția prințului Bernhard din Țările de Jos, în contextul războiului rece, pornind de la simpla idee că țările Alianței atlantice, în calitate de club al democrațiilor adevrate ale economiei de piață, nu puteau câștiga în fața ideologiei sovietice. Din punct de vedere european, spiritul original al grupului Bilderberg se confundă cu cel al părinților fondatori ai Comunității europene, foarte marcată de democrația creștină. În această privință, se evocă mereu trioul Conrad Adenauer, Alcide De Gasperi și Robert Schuman, trei oameni de stat cărora li se adaugă fără greș un francez, unic în felul său, și perfect emblematic al noțiunii de club, Jean

Monnet.

Punctul pe care vreau să-l subliniez aici este că Italia este de la început în inima construcției atlantice și europene, că e vorba de instituțiile sale europene sau de emanații ale societății civile ca grupul Bilderberg, datorită unor personalități ca Giovanni Agnelli. Pentru Franța, lucrurile au fost mai complicate, având în vedere imensa paranteză a generalului De Gaulle, între 1958 și 1969, fără să socotim și umbrele ei. După ce am intrat în grupul Bilderberg în 1974 și în Comisia Trilaterală doi ani mai târziu, pot sta mărturie asupra marginalizării Franței înaintea alegerii lui Valéry Giscard d'Estaing, chiar și în cele mai puțin oficiale instituții euro-atlantice. Aceste diferențe nu sunt evident decât avataruri. Franța încarnează ideea de stat – națiune construită de-a lungul secolelor. Cum a arătat-o Pierre Nora în opera sa, francezii au avut mult timp o concepție deosebită asupra istoriei și identității lor naționale. Statul, limba și dogma unui popor indivizibil joacă în această concepție roluri esențiale și tocmai aceste trei atribute sunt luate în rău de mișcările migratorii și de mondializare. Dimpotrivă, Italia apare ca o construcție națională recentă și nedesăvârșită. Regele Sardiniei Charles Albert putea spune „Italia se va construi prin ea însăși, adică fără ajutor exterior”, dar s-a înșelat. Cât despre nedesăvârșire, ea se manifestă în continuare, dacă ne luăm după unii specialiști ai administrației italiene, prin slăbiciunea statului și a instituțiilor sale. Prin comparație, în Franța de azi, statul suferă mai puțin din pricina forței sale cât mai ales din pricina obezitității. După dezastrul celui de-al Doilea Război Mondial și, mai general, a ceea ce s-a numit războiul civil european, Franța nu a încetat să oscileze între tentația de a se întoarce la sursele identității sale și aceea de a depăși în construcție, cu alții, un nou tip de unitate politică. Pentru Italia, chiar în această construcție, identitatea ei trebuia să-și găsească desăvârșirea. Nimeni nu se va gândi să nege importanța, în aventura Comunității și apoi a Uniunii Europene, a reconcilierii franco-germane. Dar există

ceva mai mult și, dacă Italia este astăzi ca odinioară un pilon al euro-atlantismului – și dincolo de o anumită idee a deschiderii spre lume – asta se datorează elanului ei vital în vederea unei împliniri viitoare. Iată de ce am început cu aceste cuvinte: sunteți italo-european, sunteți un european deschis spre lume.

Nu vom repeta niciodată îndeajuns că fiecare dintre cele șase țări fondatoare și-a adus amprenta la lansarea Uniunii Europene. Nu aș spune la codul său genetic, deoarece construcția noastră este de natură fundamental epigenetică, ca întreaga istorie a oamenilor. Puțin a lipsit ca aceste condiții inițiale să aibă o importanță deosebită. Și, mai întâi, cei trei mari fondatori: Franța și Germania și, bineînțeles, Italia pe care o incarnați în această zi la Academia Franceză. Iată de ce, în reuniunile grupului Bilderberg, eram în mod deosebit atenți la noile capete italienești, selectionate de Avocat. Două dintre ele trebuiau să cunoască un destin național și european. În ordinea apariției lor, la sfârșitul anilor 70 și începutul anilor 80: Romano Prodi și dumneavoastră, Mario Monti. V-ați aflat imediat în această instituție, apoi în altele asemănătoare, ca un pește în apă și ați continuat astfel să vă țeseți pânza, să împărtășiți, să aprofundați și să dați strălucire ideilor dvs., în ordinea economică și politică, prin care, totuși, datorită dvs., interlocutorii dvs. primeau ce e mai bun din Italia.

Când Silvio Berlusconi, președinte al Consiliului, v-a desemnat pentru a vă alătura Comisiei Europene în 1995, nimeni nu a fost surprins. Pe plan personal, erați pregătit serios în exercitarea unei astfel de misiuni, atât în fond, cât și prin rețele. Din punct de vedere colectiv, revenim la această idee că, în țara dvs., jocurile politice au limite. Acolo unde s-a cedat uneori în fața tentației de a trimite la Bruxelles bărbați sau femei de anvergură limitată, dar pe care vroiau să-i recompenseze, numirea unui comisar european este considerată la Roma

ca un act la fel de important ca numirea guvernatorului Băncii Italiei. Îmi imaginez că îl Cavaliere⁵, cum era numit atunci, a trebuit, în consecință, să-și regrete decizia. Mult mai des decât s-ar crede, mica istorie se întâlnește cu marea istorie. Cum să nu dezvăluim de asemenea, o dată în plus, paralela cu Raymond Barre. Acesta, împins de Jean-Marcel Jeanneney, al cărui director de cabinet fusese, a fost numit de generalul De Gaulle în 1967, e adevărat într-o vreme în care funcția de comisar european, mai modestă, nu atrăgea stelele politicii. Cel puțin, Generalul era sensibil la competență, ceea ce nu era una dintre cele mai mici calități ale sale.

Ați îndeplinit două mandate la Bruxelles, unde ați fost însărcinat succesiv cu portofoliile complementare ale pieții interne și ale concurenței. În timpul acestui deceniu, v-ați fi putut mulțumi să vă munciți conștiincios, dar prudent, propriul teren, la nivelul înalt al științei și convingerilor dvs. Dar ați surprins lumea. În calitate de comisar al concurenței, într-adevăr, ați manifestat o autoritate și o fermitate de nebănuț, așa încât, la simpla auzire a numelui dvs., industriași și oameni politici hârșiți în durități au început să tremure. Comisia europeană nu dă des ocazia de a avea acces la o mare notorietate. În felul dvs., ați ajuns la ea și cred că vă cunosc suficient pentru a afirma că acest succes n-a fost rezultatul unei simple strategii de comunicare. E adevărat că domeniul concurenței se pretează la acțiuni răsunătoare, de vreme ce ești împins să te opui unor foarte mari responsabili. Conflictul dvs. cu patronul Coca-Cola a rămas în memorie și, ceea ce nu e decât aparent paradoxal, după ce ați părăsit Comisia, ați devenit consilier al acestei întreprinderi la nivel internațional. Francezii își amintesc bine de brațul dvs. de fier în jurul lui Alstom cu Nicolas Sarkozy, pe atunci ministru al Finanțelor. Fostul președinte al Republicii nu v-a purtat de altminteri ranchiună, cum s-a putut constata la începutul

5 Este porecla lui Silvio Berlusconi – n. tr.

anului 2012 după intrarea dvs. la Palatul Chigi. În amândouă cazurile, interlocutorii dvs. și-au admirat adversarul momentului. În mod firesc, aceste lupte au contribuit mult să vă facă cunoscut dincolo de cercurile inițiatorilor.

Acțiunea dvs. la Bruxelles s-a bazat pe principii pe care voi încerca să le rezum. De foarte mult timp de când se interesează de abstracția concurenței pure și perfecte, economiștii au încercat să înțeleagă concurența reală, imperfectă și să reflecteze la mijloacele de a-i remedia defectele. Asta a dat naștere unei ramuri foarte active a științei economice, care este numită uneori, traducând din engleză, economia sau organizarea industrială. Principiul cel mai vechi al acestei discipline enunță că monopolurile îi îmbogățesc pe deținători în detrimentul bunăstării totale a colectivității, măsurabilă în teorie printr-o cantitate numită „surplus”. În fapt, în Statele Unite, dreptul concurenței precedase teoria economică, cu Actul Sherman, din 1890, a cărui primă aplicație majoră, rămasă celebră, a fost dărâmarea lui Standard Oil din New Jersey în 1911. În mod evident, lupta împotriva monopolurilor trebuie să se extindă la antante și carteluri. Dacă se recunoaște că puterea americană se sprijină, în ultimă instanță, pe dinamismul economiei sale concurențiale și dacă se admite că constituirea unei mari pieți interne este o grindă principală a construcției europene, nu putem decât să fim, ca dvs., favorabili unei politici riguroase în materie de concurență. Ilustrându-vă în acest domeniu, nu v-ați demonstrat numai talentul de economist, ci v-ați arătat coerent cu viziunea italiană a construcției europene, cu cele două piloane complementare, democrația și economia socială a pieței, completate de deschiderea spre lume. Interpretarea dvs. exigentă a contribuit la fortificarea pieței europene determinând întreprinderile să nu se culce pe lauri sau pe rentele lor.

Să reținem totuși, sunteți primul care o recunoaște, că, în domeniul concurenței, absența recursului în fața Comisiei este o anomalie regretabilă.

Admiteți de altminteri că alte probleme rămân deschise inclusiv pe planul analizei teoretice. De exemplu, până la ce nivel distincția între întreprinderile „interne” și „externe” este pertinentă pe un spațiu dat? În spatele acestei interogații se află probleme precum naționalitatea întreprinderilor și, deci, eventualul lor conținut parțial în bunuri publice; identificarea sectoarelor strategice pentru o națiune, cu implicații în termeni de politici publice; și, în sfârșit, definiția și legitimitatea politicilor industriale, în special ale ajutoarelor statului. Ortodoxia liberală nu admite, chiar dacă numai în anumite cazuri, că intervențiile vizând să corecteze externalitățile⁶, în privința mediului înconjurător de exemplu, ci privește cu multă neîncredere și într-un mod general noțiunea de bun public. O întreagă școală de gândire și-a dobândit certificatele de noblete (în concret Premii Nobel) în jurul ideii că îndreptarea externalităților și producția bunurilor publice puteau să se lipsească de stat. Și totuși, statele rămân încă în zilele noastre principalii protagoniști ai sistemului internațional și cele mai puternice dintre ele, ca Statele Unite, continuă să intervină în mod suveran în economia lor. Aici se regăsește întreaga ambiguitate a construcției europene în faza sa actuală. Revin la ajutoarele statului. Comisia le blamează din justa rațiune că falsifică adesea concurența. Dar dreptul american nu cunoaște nimic asemănător, pentru că în interiorul Statelor Unite problema concurenței între state nu se pune în același mod. Se vede bine unde e rana produsă de chingi: de cealaltă parte a Atlanticului, statul federal definește interesul național și-l apără cu dinții și cu unghiile; din partea astălaltă nu există nimic asemănător. Ne întoarcem la punctul de

⁶ Acțiuni ale agenților economici, neluate în calcul de la bun început și care pot avea impact pozitiv sau negativ (mai des) asupra bunăstării altor agenți economici. Exemplul clasic de externalitate negativă este cel al poluării. Întreprinderea poluantă nu suportă costurile generate de influența negativă a poluării, ci comunitatea va fi silită să plătească pentru ea (n. tr.).

plecare. Franța vede "Europa europeană" ca o extensie a propriului său model în ceea ce a putut el să aibă mai reușit. Această viziune este criticată de partenerii ei precum Italia, a cărei istorie și cultură sunt foarte diferite. Există aici o mare problemă cu consecințe puternice, economice desigur, dar și politice, pentru viitoarea diviziune internațională a muncii, într-o lume în care se vede clar că puterea în sensul tradițional al termenului își va păstra un sens, cu state precum Statele Unite și China. Pentru a încheia acest capitol, voi menționa de asemenea pe scurt problema dificilă – și evident legată de tot ceea ce am spus – a raporturilor între concepția mării piețe interne și conduita de negociere precum aceea a Parteneriatului Transatlantic de comerț și investiție (TTIP).

Dacă mă exprim astfel, aici și în fața dumneavoastră, este pentru că, după mine, imensa majoritate a cetățenilor europeni percep mai mult sau mai puțin confuz că riscă să devină supușii unui mare ansamblu euro-atlantic, fără noțiunea clară a unui bine public împărtășit în mod real, și ale cărui centre de decizie strategice ar scăpa din ce în ce mai mult controlului democratic. În fața acestei angoase difuze care se manifestă cam peste tot în mișcări, zise de extremă stângă sau de extremă dreaptă, nu e adevărat oare că discursul ținut asupra pieței unice sau al monedei euro este, în mod tragic, insuficient, în ciuda pertinentei sale în destule privințe? Nu e oare urgent să demontăm capcana în care un număr crescător de cetățeni riscă să-i cuprindă pe liderii Europei, prezentându-i ca pe niște emanații apatride ale marelui capital sau ale finanțelor? Puțini oameni au, ca dvs., integritatea și legitimitatea necesare pentru a contribui la un nou discurs audibil, pentru ca proiectul european să nu se dizol-

ve într-o maree de scepticisme și de descurajare sau ca descendenții noștri să nu ne acuze de a fi goliți, în fapt, Europa de identitatea sa profundă pe care noi pretindem să o construim pentru ei.

Integritatea dvs. este recunoscută de toată lumea și vă asumați din plin legăturile cu clasele conducătoare la diferite niveluri. Cu atât mai mult cu cât sunteți din fire de o independență radicală, ceea ce, să admitem, nu e cazul oamenilor de la putere, chiar mai puțin conectați decât dvs. cu marea lumii economiei. Legitimitatea dvs. provine de la ansamblul traseului parcurs, dar mai ales de la aceste câteva luni în care ați incarnat resurecția Italiei. Toate țările europene trebuie să se adapteze individual la formidabila provocare pusă de ivirea a ceea ce se numea odinioară a Treia Lume. Problema nu constă în a identifica reformele necesare pentru a evita declinul. Sunt cunoscute de mult timp și asta este deja destul. Dar eficacitatea reformelor implică arderea etapelor în care, într-o primă perioadă, lucrurile par să se înrăutățească. Legitimitatea lor implică deci un efort de pedagogie, dincolo de ideologie, dar mai ales o voință de justiție socială. Adevărata problemă este, deci, politică. Revin astfel la țara dvs.

Reacție adecvată față de douăzeci de ani de dictatură, Constituția foarte progresistă a Italiei republicane n-a izbutit să prevină noi ciuntiri ale democrației, precum partidocrația, clientelismul sau ceea ce rezumă oximoronul „criză politică permanentă”. Operațiunea „Mani Pulite” de la începutul anilor 90⁷ este departe de-a fi suficientă pentru stabilirea unui sistem politic mai satisfăcător. Cât despre justiția socială, ea se izbește de zidul corupției și de aerul timpului. Aerul timpului ne aduce la revoluția tehnologiilor informației și, deci, la

7 Este vorba de operațiunea "mâini curate" (mani pulite), cea mai vastă operațiune anti-corupție din Europa, declanșată (acum 20 de ani, în 1992) de un grup de cinci procurori italieni care au deschis o anchetă pentru a determina afacerile necurate din politica italiană. Un sistem bazat pe favoruri și contracte publice ilegale, acordate în schimbul unor adevărate "taxe", o construcție monstruoasă bazată pe luarea de mită. Bilanțul făcut de procurorul care a coordonat cercetările a fost unul trist: corupția a rămas, deși clasa politică s-a schimbat; iar dacă acum 20 de ani se putea vorbi de "cancer", azi s-a ajuns la o "metastază", a precizat procurorul (n. tr.).

mondializare, la creșterea inegalităților, la averi adesea aberante în sfera financiară, la remunerații indecente ale anumitor conducători, inclusiv, în cazul Italiei, în sânul aceleiași funcții publice. Am bătut moneda euro, dar, cel puțin într-o primă etapă, chiar Franța și Germania și-au luat libertăți față de criteriile de la Maastricht cedând, în schimbul profitului pe termen scurt, facilității deficitelor bugetare și a unei datorii din ce în ce mai mari. Doar Germania a corectat apoi ținta și pentru asta Gerhard Schröder a dobândit dimensiunea unui om de stat. În afara micului cerc de economiști de acțiune și a bancherilor centrali, părea să se fi uitat că o datorie necontrolată antrenează ineluctabil și, într-un anume moment, chiar imprevizibil, o criză de încredere. Ca și restul lumii, Europa a fost lovită de criza financiară de origine americană în 2007-2008, care a amplificat dezechilibrele anterioare, provocând pentru prima dată de la epoca dintre cele două războaie mondiale o criză de încredere generalizată asupra datoriilor suverane. Un eveniment inedit când îl plasăm în ansamblul istoriei economice de după război.

Ce făcea Italia în ajunul celei mai fericite zile a dvs.? Al treilea guvern al lui Silvio Berlusconi se afla în al treilea an al mandatului. Acțiunea nu era la înălțimea necesității. Italia se afunda în criză. Dar mai ales, acest guvern nu avea o reputație bună. Imaginea proiectată de șeful lui șoca din ce în ce mai mult, îndeosebi în străinătate. În general, se așteaptă de la un lider să se consacre în mod fundamental binelui obștesc și asta cu atât mai mult în timpuri grele. Desigur, se așteaptă de la el ca și comportamentul lui să fie potrivit cu încercările prin care trece poporul. Rapacitatea la câștig, ostentația și vulgaritatea erau cu siguranță destul de răspândite și nu numai în țara dvs. Dar în 2010-2011, aceste vânturi rele au contribuit la alimentarea neîncrederii care, în lumea contemporană, când marele public are impresia că nimeni nu mai ține frâiele, se măsoară rece prin diferențele dobânzilor

numite comun „împrăștiere”⁸ și prin verdictele agențiilor de evaluare (financiară). Lună după lună, Grecia, Portugalia, Spania, dar mai ales Italia, așteptând Franța, zguduiau piețele care vedeau într-un posibil derapaj necontrolat la Roma echivalentul economic al unei explozii atomice. În acest timp, Banca Centrală Europeană, condusă cu o mână fermă de către Jean-Claude Trichet, făcea tot posibilul pentru a evita drama, dar, în deplină luciditate asupra limitelor legale, politice, dar și economice, ale acțiunii sale. Am vorbit despre cea mai fericită zi a dvs. și toți cred că au recunoscut aluzia la Churchill. Din considerație pentru modestia dvs. nu voi împinge mai departe comparația. Ați fost presimțit pe furiș chiar din vara lui 2011. După Grupul celor 20 (G20) extrem de dificil din octombrie, numele dvs. era pe toate buzele ca omul potrivit situației. Aveați o idee foarte clară asupra acțiunilor de demarat. V-ați demonstrat forța de caracter. Mari conducători internaționali erau dispuși să vă primească cu brațele deschise. Și în mod firesc inspirați încredere piețelor. Clasa politică italiană intra într-una dintre aceste perioade de care am vorbit, în care era gata să se tragă înapoi. Șeful statului s-a arătat la înălțimea circumstanțelor. În Constituția actuală a Italiei, președintele Republicii are puține puteri, cu excepția cazurilor în care sistemul nu mai funcționează. De fapt, de două decenii, președinții au recucerit un rol esențial. Cu o admirabilă determinare, președintele Giorgio Napolitano a procedat în doi timpi. Mai întâi, pe 9 noiembrie, numindu-vă senator pe viață ceea ce, recunoașteți-o, este o modalitate neobișnuită de a-ți face intrarea în politică. Patru zile mai târziu, însărcinându-vă cu formarea guvernului. Parlamentul nu putea decât să vă confirme și să vă dea mână liberă pentru alegerea miniștrilor dvs. Logica situației v-a condus să-i alegeți din societatea civilă.

Ați sperat că vi se va acorda mai mult timp pentru a schimba direcția navei italiene. Dar n-a fost cazul, întrucât, abia se

8 spread (lb. engl.) în original – n. tr.

scursese un an, și predecesorul dvs. v-a tăiat creanga de sub picioare. Guvernul dvs. n-a putut atunci decât să gestioneze afacerile curente până la alegerile din februarie 2013. Cred că istoria va reține trecerea dvs. pe la Palatul Chigi pentru trei motive. În primul rând, ați restabilit imaginea Italiei, care și-a regăsit imediat locul eminent în sânul Uniunii Europene și dincolo de ea. Trio-ul unui moment pe care l-ați format cu Angela Merkel și, pentru Franța, cu Nicolas Sarkozy, apoi cu François Hollande, a funcționat remarcabil și se poate spune că el a salvat moneda euro. Trebuia într-adevăr ca Italia să redevină credibilă, ca să poată fi adoptate deciziile instituționale necesare pentru a face față crizelor viitorului. În timpul reuniunii europene din 29 iunie 2012, v-ați surprins partenerii, mai ales pe Cancelăreasă, manifestând un simț politic ieșit din comun. În schimb, ați provocat un șoc virtuos ale cărui efecte s-au întins până la BCE (Banca Centrală Europeană), cerând să uniți deciziile privitoare la salvarea zonei euro pe de o parte și un pachet de relansare economică în sânul Uniunii pe de altă parte. Unii au putut spune că prima decizie avea mai multă substanță decât a doua, dar, în realitate, această unire capătă o semnificație

strategică. Cu reforme de structură credibile, ne putem permite o mică relansare și chiar e de dorit pentru a evita o contralovitură socială. În al doilea rând, fortificat de nivelul dumneavoastră de pregătire, ați început să luptați din toate puterile contra deficiturilor. Mai întâi, prin impozit, chiar dacă însemna asumarea nepopularității unora dintre ele, precum taxarea locuinței principale. Ați demarat apoi și mai ales mai multe reforme, cu o rapiditate remarcabilă, pentru a realiza reforma pensiilor, încât chiar președintele Sarkozy și-a manifestat stupefacția și admirația, cerându-vă rețeta. În fapt, ați știut să profitați la momentul oportun de dinamica creată de numirea dvs. pentru a deschide șantiere dificile. În alte cazuri, precum flexibilizarea pieței muncii, n-ați putut decât să lansați procesul. În paralel, ați luat inițiative importante în materie de luptă împotriva corupției și împotriva evaziunii fiscale. În acțiunea dvs., ați manifestat această independență de care am vorbit deja, mai ales în legătură cu mediile de afaceri. În al treilea rând, chiar dacă nu ați avut suficient timp, pare că „momentul Monti” a marcat efectiv o schimbare de direcție durabilă pentru țara dvs. și pentru Europa. Pentru țara dvs,

întrucât chiar dacă lipsește încă perspectiva, distanțarea, guvernele care au urmat par hotărâte ca Italia să nu piardă creditul regăsit. Pentru Europa, pentru că, astăzi, în marile țări ale zonei euro, începând cu Germania, angajamentul politic pentru moneda unică pare în sfârșit consubstanțială voinței de a urmări construcția europeană împotriva vânturilor și mareelor. Totuși, nu voi mai reveni asupra acestui lucru și admiteti în această privință că proiectul european rămâne de rectificat pe baze mai solide în plan politic.

Fără îndoială este încă prea devreme pentru compatrioții dvs. să recunoască pe deplin importanța președenției dvs. Există în istorie situații în care personalități puternice și-au lăsat amprenta prin exemplul și integritatea lor, chiar dacă circumstanțele nu le-au permis să-și realizeze proiectele sau să-și atingă idealurile. Mă gândesc la un om precum Pierre Mendès France care, după vreo 60 de ani după scurta trecere pe la Hotelul Matignon, marșează încă oameni precum Manuel Valls, noul nostru prim-ministru. Mă gândesc și la Raymond Barre. În cazul dvs., nu este oare esențial că ați redat speranța Italiei și Europei?

Aparțineți unei nobile tradiții, foarte dezvoltată în Italia, aceea a intelectualilor-experti, extrem de diferiți de intelectualii francezi care se prezintă ca mentori în toate domeniile. Intelectualii-experti sau, cum spunea Altiero Spinelli, „intelectuali-politici”. Intelectuali ale căror competențe îi califică pentru a frecventa politica păstrând distanța față de putere. O putere pe care ați sfârșit prin a o exercita.

De unde o ultimă întrebare. Sunteți un om politic? Da, dacă se recunoaște că viața dvs. întreagă a fost dedicată binelui public, cu cel puțin două momente semnificative în domeniul acțiunii, în care v-ați lăsat amprenta mult mai adânc decât mulți dintre aleșii care și-au ratat responsabilitățile. Nu, dacă se refuză calitatea de om politic celor care nu și-au consacrat cariera curțării oamenilor pentru a obține voturi, cu riscul de a fi în urma lor în loc să-i conducă. Cei care vă cunosc știu că nu ați avut

niciodată gustul alegerilor și se întreabă de ce, la încheierea experienței dvs. în fruntea guvernului, ați riscat să vă lansați în acest teritoriu necunoscut. Spuneți că această aventură a permis Italiei să evite o întoarcere în urmă. În orice caz, ați reușit să realizați cel puțin o incursiune în politica electorală fără să vă trădați pe dumneavoastră-înșivă în vreun fel.

Cred că există mai multe moduri de a face politică. Esențial este să fii adevărat și la locul potrivit cu circumstanțele și exigențele lor. Fără înfrângerea din 1940, Charles de Gaulle ar fi încheiat o carieră militară fără strălucire și numele lui Winston Churchill ar fi rămas mai mult pentru erorile sale decât pentru succese. Nelson Mandela, una dintre personalitățile cele mai mari ale secolului al XX-lea, n-ar fi atras atenția asupra țării sale și a lumii, cum a făcut-o, dacă n-ar fi avut geniul, după ani de activitate militantă și de închisoare, să ridice în slăvi și să practice reconcilierea. În Europa care se reconstruiește târâș-grăpiș de vreo 60 de ani, nu e loc pentru glorie. Și dacă părinții fondatori ale căror nume le-am amintit, familia Conrad Adenauer, Alcide de Gasperi, Robert Schuman, Jean Monnet – știu că-l admirați îndeosebi pe acesta din urmă – rămân în panteonul nostru nu pentru acțiuni răsunătoare. Măreția lor este de a fi împărtășit o viziune în mod esențial justă a viitorului continentului nostru și de a fi știut să facă primii pași pentru a o pune în aplicare. Acești pionieri erau integri și animați de voința de a sluji, fiecare în felul său, după talente, capacități și circumstanțe. Ei cunoșteau otrăvurile naționalismului și pericolele exaltării. Ei înțelegeau că marile realizări țâșnesc dintr-o acumulare de mici succese, dintr-o luptă permanentă contra forțelor centrifuge. Iată tipul de om de care Europa are nevoie pentru a continua să meargă înainte. Succesul dvs. în exercitarea puterii, unic și paradoxal, este de a fi format un guvern tehnic care a redat credința în politică, fapt de care succesorii dvs. au beneficiat. Sunteți dintre acei oameni de care Europa are nevoie pentru a progresa. Iată de ce Academia noastră este mândră de a vă avea printre noi.

„Să ne temperăm nerăbdarea și să înțelegem că așteptările nu sunt lipsite de sens”

*Domnule Președinte,
Doamnelor și domnilor academicieni,
Dragi prieteni,*

Am fost emoționat de alocuțiunea prin care d-l Președinte Bernard Bourgeois a dorit să mă întâmpine, în acest cadru solemn, în prezența a numeroase personalități și prieteni, precum și a familiei mele.

Țin să mulțumesc în special d-lui Thierry de Montbrial pentru discursul său care m-a umplut de emoție și care în același timp prezintă pentru mine o mare provocare. De la începutul anilor 80 l-am considerat pe Thierry de Montbrial, cu care am avut ocazia să particip la numeroase reuniuni internaționale, nu numai un intelectual eminent, ci și o voce, franceză și europeană, puternică și subtilă totodată, foarte respectată de interlocutorii internaționali la cel mai înalt nivel.

Este o mare onoare pentru mine de a fi primit printre dvs. și în plus să-i urmez lui Václav Havel care este una dintre personalitățile Europei contemporane. Să am ca predecesor un disident, un mare autor, dramaturg și poet, constituie o provocare zdrobitoare. Din fericire, îmi amintesc o împrejurare amuzantă: Václav Havel însuși i-a urmat unui economist italian, Giuseppe Ugo Papi. Dacă mă întorc mai mult în istorie, mă simt și mai mult pe un teren familiar.

*

Viața lui Václav Havel se definește prin încrucișarea a doi termeni „morală” și

„politică” care caracterizează această Academie. Să fiu primit printre dvs., după el, mă emoționează profund, pentru că aceste cuvinte, des folosite, sunt rar puse în aplicare cu intensitatea pe care a dovedit-o ilustrul meu predecesor.

În discursul lui de felicitare de pe 1 ianuarie 1990, Václav Havel le zicea, de exemplu, compatrioților care tocmai se eliberaseră de comunism: „cel mai rău este că trăim într-un mediu moral putred. Suntem bolnavi moralicește, pentru că suntem obișnuiți să spunem alb și să gândim negru”. Nu numai că denunța lipsa de adevăr în discursul politic, dar sublinia de asemenea importanța respectului ființelor umane pe care regimurile totalitare le înjosesc: „am învățat să nu credem în nimic, să nu fim atenți unul la celălalt, să ne ocupăm de noi înșine”.

În fiecare dintre intervențiile lui, există această grijă pentru adevăr și acest respect față de omul-om. Această exigență îl va duce, în 1999, în fața Senatului francez, să exprime cu sinceritate îndoilele pe care i le inspira construcția europeană, dacă singura sa motivație trebuia să sfârșească prin a fi „repercusiunile economice concrete care afectează un grup de cetățeni producători, contribuabili sau consumatori”. Avertizând împotriva absenței de gândire asupra „esenței Europei”, el dorea atunci, cu o mare clarviziune, ca aceasta să se întreprindă asupra „contextului esențial nou în care ea evoluează azi”.

* Membru străin asociat al Academiei de Științe Morale și Politice, e-mail: ebel@asmp.fr

Prin chiar acest lucru, se aproprie de ceea ce a spus, cu ocazia unui alt discurs în Parlamentul European, în septembrie 1997, o personalitate care mi-a fost dragă, cardinalul din Milano, Carlo Maria Marini, mort de curând: „Uniunea economică și monetară își are importanța și semnificația ei, dar nu ajunge. E nevoie de o uniune mai solidă, mai substanțială, care să țină de valori, adică de om cu drepturile și datoriile sale inalienabile, cu demnitatea sa transcendentă”.

De la începuturile ei, uniunea Europei este un proiect politic, purtat în spate de o civilizație. Václav Havel ne-o aduce aminte.

*

Persecutat de regimul comunist pe motivul originilor sale sociale, Václav Havel n-a putut să facă studiile pe care le-ar fi vrut. Drumul său este marcat de circumstanțe politice. Fără să intru în detaliile biografiei sale, trei trăsături mi se par remarcabile în special.

Mai întâi, curajul pe care l-a dovedit într-un regim totalitar. Cufundându-mă în biografia lui care reînvie Cehoslovacia anilor 70, cea pe care a descris-o magistral Milan Kundera în romanele lui, îmi puneam întrebarea următoare: noi, care trăim într-un spațiu al libertății, noi care suntem privilegiați și nu riscăm nimic, până unde vom fi gata să mergem pentru ideile noastre? În acest moment, idealul european este atacat. Europa devine, sub ochii noștri, un țap ispășitor, un abces comod. Uneori, i-am ignorat pe cei care-l atacă. Dar uneori ne-a lipsit curajul să-l construim. Lectura scrierilor lui Havel – ca și cea a Memoriilor lui Georges Berthoin, angajat în rezistență și mare european, prezent printre noi și pe care țin să-l salut – au fost pentru mine o sursă de reconfortare din care să-mi extrag o brumă de energie.

A doua trăsătură a lui Václav Havel este de a fi fost un om de cultură care a scris mai ales numeroase piese de teatru. Cunoașterea profundă a sufletului omenesc transpare în acțiunea sa politică. Scrierile lui, ca, de exemplu, superbul discurs pe care l-a ținut în fața dvs. cu ocazia instalării lui în

1992, axat pe „așteptare”, dezvăluie talentul său de scriitor. Dar mă gândesc și la modul în care l-a primit Richard von Weizsacker, președinte al Republicii Federale Germane, la Praga, în martie 1990 cu o magnifică expunere intitulată „De la mesagerul războiului la mesagerul păcii”, chiar atunci când relațiile între Republica federală pe cale de reunificare și Cehoslovacia erau încă impregnate de ranchiună și de neîncredere.

În fine, pentru cine se interesează de Europa, viața lui Václav Havel ne permite să înțelegem mai bine unitatea invizibilă a Europei, în ciuda separației „Cortinei de Fier”. În Carta 77, la care a contribuit prin redactare și difuzare, regimul comunist este luat la rost, cerându-i-se respectarea marilor principii pe care le afișa el-însuși. Disidenții s-au inspirat și din texte internaționale, redactate sub presiunea Europei occidentale și a Statelor-Unite, mai ales a Actului final de la Helsinki. Ei au întors, într-un anume fel și cu complicitatea occidentalilor, cinismul conducătorilor comuniști în favoarea libertăților.

În partea occidentală a continentului, din nefericire, această interacțiune, această unitate profundă a Europei, am avut tendința s-o uităm. Totuși, așa cum Milan Kundera a amintit-o în magnificul lui articol pentru Dezbateri „Occidentul răpit”, cu ocazia invaziei Budapestei de către tancurile sovietice, în 1956, directorul agenției de presă al Ungariei trimisese un mesaj în lumea întreagă care spunea: „vom muri pentru Ungaria și pentru Europa”!

Această interacțiune culturală și politică s-a manifestat și cu alte ocazii. Astfel, șeful statului francez, François Mitterand, a ținut să facă o vizită disidenților Cartei 77, în 1988, cu ocazia unei vizite la Praga. În 1989, ca urmare a presiunilor internaționale, Václav Havel este eliberat din închisoare.

După „Revoluția de catifea” din 1989, a devenit, fără să și-o dorească, pentru că era persoana cea mai legitimă, primul președinte al Republicii Cehoslovacia eliberată. În prima perioadă a noii Republici, a jucat rolul esențial al autorității morale. Cu prilejul împărțirii țării, a devenit președintele Republicii Cehe.

*

Chiar dacă este un om de o statură specială, cu care nu am putea să ne comparăm, sunt foarte fericit să urmez unui mare european ca Václav Havel, căci simt că am cu el afinități profunde pe care aș vrea să le expun acum: despre Europa, despre politică și despre raportul Europei cu politica.

Îmi faceți onoarea de a mă primi printre dvs., la zece ani după intrarea țărilor Europei centrale și orientale în Uniunea Europeană, pe 1 mai 2004.

Acest lucru mă determină să iau un exemplu – lărgirea –, pentru a ilustra convingerea mea că numeroasele critici îndreptate împotriva Uniunii Europene în acest moment, sunt tributare unei viziuni înguste, lipsite de simțul istoriei. Ideea că lărgirea a fost „prea rapidă” este destul de răspândită. Fără îndoială, ar fi trebuit să strângem mai mult legăturile, să eliminăm detaliile superflue și să întărim instituțiile, să extindem câmpul votului majoritar, într-un cuvânt, să facem ceea ce unii au numit „aprofundare”. Sunt conștient de aceste lucruri. Dar vechile state sunt cele care au reticențe. Este, deci, lipsit de cinste să-i faci pe nou-veniți să poarte aceste responsabilități. Recentele evenimente din Ucraina ne determină să ne întrebăm: unde ne-am afla cu toate acestea dacă țările Europei centrale și orientale, de la Slovenia la Estonia, ar fi încă într-o zonă intermediară, în momentul în care Rusia reia o politică expansionistă?

Nostalgia Europei celor șase este deci nu numai anacronică, de vreme ce părinții fondatori au considerat mereu că țările Europei centrale și orientale fac parte integrantă din Europa, ci ea are și vederea scurtă în contextul geopolitic actual. De altminteri, dacă criteriile de selecție pentru a face parte din acest nucleu dur ar fi performanțele economice sau scrupulele pentru respectul regulilor comune, suntem siguri că, de exemplu, Italia ar face parte din el? Și Franța?

*

Este greșit faptul că astăzi valoarea intrinsecă a construcției europene este depreciată.

Existența Comunității europene a accelerat sfârșitul dictaturilor țărilor din sudul continentului (Grecia, Spania, Portugalia), ca și respingerea comunismului în Est. Ea a permis mai ales să însoțească statele în tranziție pe calea democrației și a economiei de piață, dându-le un cadru, valori de referință și ajutoare financiare. Firește, nimic n-ar fi fost posibil, dacă n-ar fi existat în țările candidate personalități de calitate morală a lui Václav Havel, care au contribuit la asigurarea succesului tranziției.

Pe deasupra, lărgirea a dat Uniunii Europene o dimensiune suficientă pentru a juca un rol pe scena mondială (500 de milioane de locuitori, 28 de state). Această schimbare la scară este o condiție prealabilă pentru ca ea să devină puțin câte puțin „Europa putere” pe care francezii au numit-o adesea după dorințele lor; firește că acest ansamblu este încă prea slab. El trebuie să fie întărit, democratizat și să vorbească pe o singură voce pe scena mondială. Dar starea de nedesăvârșire a Uniunii Europene n-ar putea să ne determine să neglijăm ceea ce a reprezentat reunificarea continentului nostru.

Un alt exemplu al pierderii perspectivei istorice și de viziune poate fi găsit în criticile actuale împotriva monedei euro.

Unii ridică în slăvi renunțarea la euro și întoarcerea la monezile naționale, pe motivul că ar fi mai ușor să ducem politici favorabile creșterii economice și a locurilor de muncă. Uniunea Europeană nu crește suficient, asta e exact, și șomajul masiv trădează promisiunile de prosperitate. Partizanii acestor soluții radicale au totodată memoria scurtă: ei uită căderile politicilor naționale când apartenența la piața unică și la uniunea economică și monetară nu introduseseră încă bariere.

Într-o țară ca Italia și poate chiar în Franța, responsabilii politici își foloseau mai des puterea discreționară în materie economică și monetară pentru a-și maximiza influența (chiar rezultatele electorale) decât pentru a servi interesele populațiilor și a generațiilor următoare. Menținerea în viață, într-un mod artificial, a întreprinderilor publice puțin competitive și pe cheltuiala contribuabililor, a făcut și mai dificilă, de

exemplu, crearea pieței unice și mai ales aplicarea regulilor riguroase referitoare la ajutoarele de stat.

Clasa politică națională putea în aceeași măsură să-și satisfacă „clientela” creând deficit public fără limite. Deficitul era „cu ușurință” finanțat de tipărirea de bilete, prin obligarea băncilor de a cumpăra titluri de stat și prin limitarea folosirii economiilor private în străinătate. Dar, în realitate, dificultățile erau doar amânate pe mai târziu.

Piața unică și moneda euro ne-au apărut de aceste practici nesănătoase și, în fond, imorale.

Datorită construcției europene, politica a redevenit, într-un anume sens, mai „politică”, adică ea e constrânsă să facă alegeri fără posibilitatea de a satisface toată clientela, nici de a respinge problemele în timp, prin metoda inflației, a devalorizării sau a datoriei publice.

Datorită Europei, în fiecare dintre țările noastre, am dus un fel de „luptă de eliberare”, nu împotriva unei puteri străine, ci împotriva propriilor noastre pulsioni nefaste. Comportamentelor imprevizibile, cedând în fața facilității, le-a urmat un simț al responsabilităților, o cultură de stabilitate mai exigentă, producând rezultate mai

durabile.

Azi, mai des partidele „anti-sistem” (ca Mișcarea 5 Stele în Italia sau Frontul Național) cer ieșirea din zona euro. Totuși, cel mai mare cadou care ar putea fi făcut „sistemului” („castei”) ar fi să i se redea puterea de a se juca cu moneda, de a reactiva rețelele naționale de înțelegere secrete și de clientelism, ca să nu spunem corupție.

*

Auzim des că „Europa e în criză”. Dar această problemă merită să fie scormonită mai mult.

În ultimii ani, am fost preocupat în special de acest subiect, având șansa să beneficiaz de o dublă experiență, europeană mai întâi, ca membru al Comisiei Europene, apoi națională, când am fost chemat să conduc guvernul italian. Am dedicat acestui lucru și reflecțiile mele teoretice într-o carte pe care am publicat-o în 2012 cu Sylvie Goulard, intitulată *Despre democrație în Europa* (a se vedea mai jos Editura Flammarion/ RCS pentru versiunea italiană).

Ne-am ocupat în această lucrare de o analiză fără menajamente, ajungând la convingerea că este vorba mai puțin de o criză a Uniunii Europene decât de o criză a democrației în Europa, dezvăluind o slăbiciune comună a statelor și a Uniunii, o criză atingând atât legitimitatea deciziilor, cât și autoritatea celor care le iau. Se mai adaugă la asta – și este ceea ce-o investește cu violență și un caracter multiform – o mutație a societăților noastre: apariția a noi tehnologii, mondializarea, pe care regimurile noastre politice nu le-au luat în calcul.

Pentru a aduce soluții durabile, guvernării trebuie să admită din plin interdependența și imbricarea responsabilităților, precum trebuie și să respingă tirania termenului scurt care duce la neglijarea interesului generațiilor viitoare. Dintre toate defectele democrațiilor noastre, acesta este fără îndoială cel mai rău.

Orice reformă presupune beneficii pe termen lung și costuri politice imediate. În

jocul alternanței dreapta/stânga, s-a văzut adesea dificultatea de a decide și de a pune în aplicare schimbările profunde, pentru că opoziția poate cu ușurință să mobilizeze categorii sociale care suportă impactul reformelor lansate de guvern. În Italia, de exemplu, nevoia de a reforma pensiile, precum și de a înfrunța evaziunea fiscală era larg recunoscută. Când am fost chemat să guvernez, am format o „mare coaliție”; a fost posibil în fine să procedăm la aceste două reforme în același timp: cei care, în fiecare câmp, blocau măsurile necesare au fost neutralizați pornind de la momentul în care am putut face din aceste măsuri un „pachet”.

Alte țări, bucurându-se de o mai mare coeziune socială, au putut trece la acest tip de reforme, în afara situației de urgență. E cazul mai ales al Germaniei.

La polul opus, experiența arată că, în sistemele politice care aduc cel mai puțin marilor coaliții, precum regimurile prezidențiale (Statele Unite, a Cincea Republică), reformele de mare amploare sunt mai dificil de condus. Din lipsa unui acord bivalent, americanilor le-a venit greu să adopte chiar și bugetul.

Orice reformă are nevoie să se coacă. Pentru a avea succes, ea trebuie să fie înțeleasă de societate. Acest proces cere timp și pretinde explicații. Totuși, nevoia de a primi asentimentul populației nu trebuie să abată conducătorii de la misiunea lor, chiar de-ar fi să displacă. Cum o spun documentele federaliste americane „când interesele poporului sunt contrare dorințelor sale, datoria tuturor acelor pe care i-a pus să-i păzească interesele este a lupta împotriva erorii a cărui victimă este pentru moment, cu scopul de a-i da timp să se recunoască și să examineze lucrurile cu sânge rece” (Documente Federale n. 71, traduse de Tocqueville).

Robert Schuman n-a putut recurge la referendum, nici la un institut de sondaj înainte de a face declarația sa din 1950 chemând la reconcilierea franco-germană. El a făcut ceea ce credea că e drept. El și-a

asumat responsabilitățile, fără să-și facă griji pentru popularitatea sa. Și, în cele din urmă, chiar a fost. Václav Havel declara: „fac parte dintre aceia care consideră funcția lor politică ca expresie a propriilor lor responsabilități față de comunitate, de simțul datoriei lor și chiar ca un fel de sacrificiu” (alocațiunea cu prilejul primirii Premiului Sonning, Copenhaga 1991).

Prea des, în Uniunea Europeană, conducătorilor le repugnă să-și asume responsabilitățile. În zona euro, de exemplu, ei au dovedit o prea mare „politețe” în controlul mutual prevăzut de tratate în timp ce ar fi trebuit dimpotrivă să identifice problemele care puteau avea repercusiuni unele asupra altora. Ei n-au recurs nici la votul majoritar care permite ieșirea din impas prin unanimitate, chiar și când tratatul permite rezolvarea prin vot.

Ceea ce, prin convenție, numim în zilele noastre „populism”, nu constituie, în realitate, apărarea intereselor reale ale poporului; este o tactică care constă în utilizarea unui limbaj ultra-simplificat, ușor de înțeles de către popor sau jucându-se cu fricile lui, pentru a putea cuceri puterea. Un bun exemplu ne este furnizat de faimoasa „austeritate”. Uniunea Europeană este extrem de criticată pentru că a „impus-o”. Unele state au trebuit să facă eforturi considerabile, e adevărat. Dar această „austeritate” constituie în realitate o însănoșire benefică, favorabilă tinerelor generații, astăzi prea des sacrificate. Ea a fost provocată de erori în politicile naționale din trecut. Fără Europa, ajustările ar fi fost, fără-ndoială, și mai de temut. UE este un fenomen complex, extrem de dificil de explicat; în virtutea eterogeneității sale și a naturii sale originale, nu e ușor de prins. În plus, o acțiune pentru deschidere, pentru liberarea schimburilor este mai dificil decât să ridici în slăvi închiderea și apărarea intereselor imediate ale fiecăruia. Protecționismul, frontierele închise, oprirea imigrării sunt soluții care, în aparență, sunt pline de bun simț, dar nu-și dezvăluie efectele nefaste decât într-o a doua etapă.

În fața acestor derive, riposta autorităților politice ar fi putut fi mult mai viguroasă. Când eram membru al Consiliului European, am fost izbit de faptul că șefii de stat și de guvern petreceau mult timp în luarea de decizii tehnice, provenind cel mai adesea – din cauza crizei financiare – de la ministrii de finanțe, așa încât neglijau marile mize politice.

Am propus atunci, în 2012, ca Consiliul să țină o reuniune specifică pentru a aborda fenomenul „populismului”, chiar înaintea alegerilor europene. Președintele Herman Von Rompuy a primit această propunere în mod favorabil, dar încă o dată urgența discuțiilor despre probleme curente (bugetul UE, ieșirea din criza financiară, mai recent Ucraina) nu a permis șefilor de stat și de guverne să se preocupe de o problemă care a devenit fără îndoială o provocare fundamentală pentru integrarea europeană, și anume populismul.

Este important ca responsabilii politici să păstreze o anumită vedere de ansamblu și să nu se lase antrenati într-o abordare tehnică. Franța a avut mult timp această capacitate de a se ridica deasupra contingentelor.

Iată de ce, dacă-mi permiteți, aș vrea să închei printr-o chemare amicală adresată Franței care îmi face azi onoarea de a mă primi într-una dintre cele mai prestigioase instituții ale ei.

Dacă Europa merge prost în acest moment este fără îndoială pentru că, în parte, chiar Franța nu-și joacă rolul pe care ar trebui și ar putea să-l joace în Europa.

Franța ocupă într-adevăr o poziție decisivă între nord și sud. E important să vă amintiți că Comunitatea Europeană s-a născut din voința de a-i reconcilia pe francezi și pe germani, de a uni latinii și germanii. Ea se hrănește din aceste diferențe care, mult timp nefaste și cauze de război, s-au dovedit fecunde, o dată puse în slujba unui destin comun.

De aceea – țin s-o repet solemn aici – trebuie să respingem categoric orice idee a unei alianțe a țărilor din sud împotriva

Germaniei; asta nu ne împiedică să apărăm vederi care, în anumite puncte, pot să fie diferite de cele ale autorităților germane și, mai mult încă, să facem un efort de convingere pe lângă acestea.

Miza este mai curând ca Franța să redevină Franța, adică ca ea să-și joace din plin rolul de punte cu Germania, ceea ce presupune totodată să-și amelioreze performanțele și să pună în practică regulile pe care le-a semnat și ratificat.

În comparație cu perioada acută de criză, au fost îndeplinite progrese în apropierea Nordului de Sud. Țările din sud au făcut eforturi importante pentru a intra într-o cultură a stabilității; e în mod firesc necesar să nu abandoneze aceste conduite. Dar și țările din nord trebuie să facă eforturi pentru a contribui la prosperitatea generală. Germania, de exemplu, are marje pentru a crește liberalizarea pieței de servicii și de a contribui mai bine la piața unică.

Dincolo de măsurile tehnice, avem nevoie mai ales să ne înțelegem mai bine unii pe alții. Avem în comun aceeași monedă, aceleași reguli, dar rămânem marcați de profundele diferențe culturale. Ele nu sunt de netrecut, dar mai trebuie să avem conștiința lor și să muncim răbdător pentru a aplana divergențele.

Ar fi bine de asemenea ca Franța să redevină forța de propunere și de impuls pentru viitorul Europei, hrănite de o etică a responsabilității și angajamentului. Sensul profund al economiei sociale de piață, înscrisă în tratate, este apărarea unui cadru de viață și de dezvoltare în slujba generațiilor viitoare. Rolul Europei în lume nu mai ar putea să fie definit în mod independent de valorile de apărut.

Cum Václav Havel ne invita deja în 1999, Europa trebuie să devină conștientă de propria sa evoluție. Avem nevoie de idei noi, de un proiect de ansamblu care va trebui în mod firesc să fie discutat între francezi și germani, în legătură cu ceilalți parteneri doritori să avanseze.

Lucrări conduse de grupuri provenite din societatea civilă, grupul Glienicker în Germania, grupul Eiffel în Franța, au arun-

cat o primă bază interesantă pentru o discuție europeană ambițioasă și pragmatică totodată, în jurul zonei euro.

Firește, Italia își va aduce contribuția sa; ea a realizat cu mari eforturi reforme. Ea este singura țară din sud care a ieșit din procedura deficitelor excesive. De la Alcide de Gasperi la Altiero Spinelli sau Giorgio Napolitano, țării nu i-au lipsit niciodată marii europeni.

* * *

Contrar a ceea ce lasă să se înțeleagă extremele, soluția la problemele Europei nu rezidă într-un fel de fugă înainte sau mai curând de întoarcere în urmă, la sânul național, pe motiv că „Europa nu mai merge”. Ea trece, dimpotrivă, printr-o gândire comună, aprofundată, asupra obiectivelor și principiilor etice care trebuie să subînțeleagă proiectul european; această gândire morală nu trebuie să se opună diferitelor niveluri de responsabilitate (regiune/stat/ UE), ci să le înglobeze și să le hrănească pe toate, cu scopul ca puterea publică să poată aduce soluții în sensul binelui comun.

Schimbările lumii sunt rapide și profunde. Nu există model unic sau soluții simple și evidente. De aceea, am scris o lucrare despre democrație. Avem alegeri de făcut între diferite opțiuni politice, economice și sociale. O dată orientările definite de către responsabili, dezbaterile permite să iasă la suprafață consensul în jurul proiectului însuși.

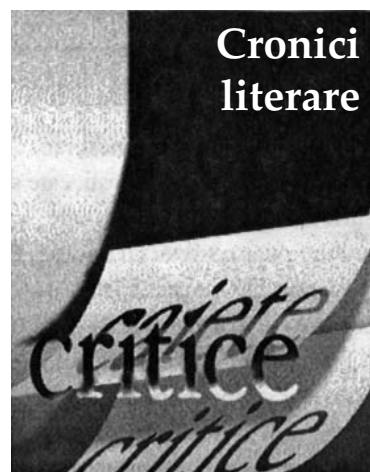
Asta cere timp și răbdare. În această privință, nu pot decât să trimit la magnificul discurs al predecesorului meu Václav Havel ținut în fața dvs., invitându-ne să ne temperăm nerăbdarea și să înțelegem că așteptările nu sunt lipsite de sens.

Aș adăuga în ceea ce mă privește că, dacă Europa se mișcă lent, dacă ne așteptăm la mai mult și dacă uneori această încetineală ne disperă, esențialul este să muncim la ea, împreună, pentru a o face să trăiască și să înainteze.

Traducere de **Alunița Cofan**

Bogdan CREȚU*

Anii '50 priviți din lojă

Abstract

Pornind de la volumul de memorii al cunoscutului teoretician și critic literar Paul Cornea, articolul discută o problemă dificilă: aceea a divorțului dintre utopia comunistă și realitatea pe care a generat-o. Opțiunea domniei sale pentru Partidul Comunist, ca tânăr evreu în anii 40, era normală; în anii 50, când fostul activist ilegalist a ocupat funcții înalte în sistemul cultural comunist, mulți intelectuali au murit în închisoare, iar teroarea era principala metodă de control. Cartea analizată încearcă să descrie modul în care era văzută această epocă dificilă din vârful ierarhiei comuniste; nu este neglijată nici problema compromisului obligatoriu. În cele din urmă, criticul reușește să-și abandoneze funcțiile politice și să-și construiască o carieră academică notabilă. Ce a fost. Cum a fost este o carte de o mare importanță documentară.

Cuvinte-cheie: utopia comunistă, memorii, compromis, Paul Cornea, ideologie.

The present paper discusses, starting from the memoirs of a well-known theoretician and literary critics, Paul Cornea, a difficult problem: the divorce between the Communist utopia and the reality it generated. As a young Jew in the 40s, his option for the Communist Party was normal; during the 50s, when the ex-underground activist occupied high-positioned functions in the Communist cultural system, many intellectuals died in prison and terror was the main method of control. The book analyzed tries to describe how this difficult epoch was seen from the top of the Communist hierarchy; the problem of the compulsory compromise is not neglected. In the end, the critic succeeded in leaving the political functions and building up a notorious academic career. What it was. How it was is a very important documentary book

Keywords: Communist utopia, memoirs, compromise, Paul Cornea, ideology.

Nu am putut niciodată admira, ba chiar m-au iritat memoriile contrafăcute, care decupează doar aspectele pitorești, colorate ori de-a dreptul solare ale unei experiențe și ale unei epoci, cum e cea a primilor ani de comunism, care e marcată de crime, exterminări în masă a „dușmanului de clasă”; de regulă, ajunși la vârsta senectuții, când teoretic nu ar mai avea ce pierde (e drept că nici ce câștiga imediat), martorii angajați ai acelor vremuri își scriu și își publică „amintirile deghezate” ori vizibil falsificate, ratând

șansa de a depune necesare mărturii, neasumându-și curajul (purificator, dacă e susținut până la capăt) de a da cărțile pe față, de a spune adevărul gol-goluț, oricât de neconvenabil, de hidos ar fi acesta, privit din perspectiva unui prezent acuzator. E drept, pe de o parte, că memoria are ea însăși neajunsul de a deforma realitatea, selectând, uneori, numai ceea ce conștiința a reușit să digere; pe de altă parte, unele lucruri nu pot fi uitate până la capăt decât în urma unui efort concentrat și e o probă extrem de exi-

* Critic literar, conferențiar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, directorul științific al Institutului A. Philippide” al Academiei Române; e-mail: bogdancretu@yahoo.com

gentă să încerci să evaluezi, peste ani, dintr-un unghi cu totul diferit, fapte pe care știi bine că le-ai comis, dar de care te simți străin. În orice caz, sunt puține, extrem de puține tentativele de confesiune nudă, de asumare a vinovăției sau de explicare a compromisurilor sau măcar tentativa de justificare a unui trecut socotit azi problematic. Prea puțini activiști sau comuniști convinși au simțit nevoia să-și motiveze, cu maximă onestitate, opțiunile, iluziile, deluziile etc. Celălalt talger al balanței este, în schimb, extrem de aglomerat: mărturiile victimelor comunismului sunt de ordinul sutelor, ceea ce duce la o imagine dezechilibrată: priviți din extremități, din pușcărie ori din birourile oficiale, anii 50 nu par aceiași. Lucru absolut firesc, deși minime puncte tangente ar trebui să existe.

În dialogul său cu Daniel Cristea-Enache, intitulat promițător *Ce a fost. Cum a fost* (fără semne de întrebare), Paul Cornea pare a-și impune tocmai o clauză a maximei sincerități: acceptând lucid și cu o liniște aparent rece, dar care se trădează prin autoironie, faptul că se află aproape de capătul drumului, istoricul literar simte că e momentul pentru a reconstitui răstăcirea ideologică, naivitatea, crezul înșelat care i-a marcat tinerețea: „știam că venise vremea să-mi fac bagajele, că era nevoie chiar să mă grăbesc, să ies cu ceea ce vreau să transmit înainte ca fiziologia să se răzvrătească și să mă trimită într-un definitiv concediu intelectual. Țineam mult să nu plec înainte de a-mi destăinui experiența crucială a vieții, și anume: militantismul în slujba utopiei și dezangajarea, survenită cu greu, prin destrămarea crezului tinereții și recăștigarea normalității. Socoteam că restituirea onestă a parcursului meu existențial va fi de folos tuturor celor care-mi ignorau antecedentele și intimitățile, fie ei prieteni, colegi, studenți ori simpli cititori. Îndeosebi mi se părea că povestea căderii în eroare și a edificării mele laborioase va putea fi utilă tinerilor, celor lipsiți de percepția directă a ceea ce s-a petrecut înainte de 1990, tentați uneori să judece expeditiv și nehibzuit, sub ademenirea idealității unui program care, în ciuda tuturor evidențelor negative și a demascării-

lor, e departe de a-și fi irosit potențialul activ”. Decupez două sintagme din acest preambul: verbul „a destăinui” și „experiența crucială a vieții”. Ar fi vorba, deci, de un trecut dezagreabil, nu ascuns sub preș, dar, oricum, nici afișat sau scos în față; pe de altă parte, nu e vorba nici de o eroare de tinerețe, pentru că tânărul Paul Cornea s-a angajat, cu tot entuziasmul, ca ilegalist în lupta comunistă la vârsta de 19 ani și s-a „eliberat” (sintagma îi aparține) în plină maturitate, în 1965, la peste 40 de ani. Între timp, a ocupat funcții extrem de importante în aparatul cultural, conducând, pe rând, Direcția Generală a Teatrelor și Muzicii, Direcția Generală a Editurilor, Studioul de filme artistice București, retrăgându-se, în cele din urmă, ca șef de sector la Institutul „G. Călinescu” și urmându-și consecvent o exemplară carieră universitară la Catedra de Literatură română a universității bucureștene. Nu e greu de observat că Paul Cornea a ocupat, în anii cei mai duri ai comunismului, funcțiile de vârf în instituțiile cele mai importante din domeniul artistic, subjugat în epocă de obligații propagandistice. Erau sectoarele cele mai atent controlate ideologic, căci comunismul a avut grijă ca artele cu impact în rândul maselor (teatrul, muzica, literatura, cinematografia) să fie nu doar atent supravegheate, ci deturnate de la specificul lor estetic și transformate în instrumente de îndoctrinare, de formare a „omului nou”. E o simplă observație, o evidență, nu o acuză; oricum, acest statut face ca memoriile sale să fie cu atât mai prețioase. Dar și problematice. E adevărat că, de la momentul ieșirii din rândurile aparatului comunist, Paul Cornea a devenit unul dintre criticii, istoricii literari și teoreticienii de marcă, cu o operă care a primit, pe bună dreptate, recunoașterea și aprecierile meritate. Celor care l-au cunoscut doar în această ipostază academică (cei mai mulți), le poate părea incredibilă cariera sa politică din „obsedantul deceniu”. În realitate, istoria recentă ne învață că există mai multe chipuri ale unei personalități și că binele și răul nu sunt logic distribuite.

Important, mai mult de atât: esențial este însă cum înțelege Paul Cornea să își asume

cele două decenii de angajament, în perioada cea mai dură, cu adevărat criminală, a regimului comunist. Adeziunea sa, la o vârstă a candorii, a idealismului nu e cu nimic incriminantă. În plus, deși iudaitatea sa a fost, admite el, mai curând una abstractă, nu avea cum să nu simtă teroarea fascismului; nimic mai logic decât orientarea către spectrul stâng al politicii: nici nu ar fi fost posibilă o altă alegere. Oricum, ca ilegalist, care a riscat destul, lipind afișe și împrăștiind manifeste agitatorice, el s-a aflat într-o situație privilegiată atunci când comuniștii au câștigat, oficial, puterea. Evaluându-și opțiunile de la nivelul celor 90 de ani, autorul nu ezită să afirme tranșant: da, a crezut cu totul în comunism, s-a lăsat sedus de utopia egalitaristă. „Comunismul, spune el, nu era atunci pentru mine doar o viziune despre lume, îmbrățișată cu frenezia vârstei, dar superficial, de care mă puteam descotorosi ca de o haină ce nu-ți mai servește. Optasem pentru el fără nici o fărâmbă de oportunism, din toată ființa. Era nu doar o filozofie, o concepție despre lume și viață,

era, de asemenea, un vis și o speranță.” Până aici, nimic tulbure. Ce se întâmplă însă când realitatea dă semne din ce în ce mai insistente, mai agresive, că utopia a fost trădată? De cele mai multe ori, analiza trecutului, dintr-o perspectivă rațională, critică, a prezentului ia fața reconstituirii propriuzise a faptelor. Ticurile de critic literar, de hermeneut îl cam sabotează pe memorialist exact în momentele-cheie, atunci când cititorul ar aștepta avid o reconstituire nudă a faptelor. (Mă) interesează, cum nu?, modul în care se judecă acum Paul Cornea, cum își evaluează opțiunile, deciziile de acum cincisăse decenii, dar mult mai interesantă mi s-ar fi părut o relatare seacă a evenimentelor, o reconstituire din interior a regimului. Nu spun că aceasta lipsește, dar nu ea ocupă, oricum, prim-planul. *Cum a fost* e mult mai detaliat decât *ce a fost*. Uneori, memorialistul își dă seama la timp și face pasul înapoi: „Nu vreau să las în nici un caz impresia că observațiile pe care le fac îmi exprimă cumva spiritul critic de-atunci. Departe de a-mi atribui o perspectivă lucidă asupra

lucrurilor, mărturisesc că multe dintre practicile jurnalistice inacceptabile pe care le descriu îmi aparțineau și mie în 1946 și 1947..." Autorul nu vrea să ascundă adevărul, dar nici nu are poftă să-l detalieze. Nu se iartă, dar nici nu se spovedește decât principal, în linii mari.

Ar fi necuvenit să judecăm acum, după ce comunismul și-a demonstrat falimentul și după ce oroarea sa a fost documentată în mod sistematic, opțiunile, cedările unui tânăr activist, luat de valul revoluționar, căruia i-a luat destul să se dumirească în legătură cu divorțul dintre realitate și promisiunile propagandistice. Sunt câteva momente delicate, extrem de dificil de înțeles în plenitudinea lor, dar, probabil, și mai dificil de povestit. Întrebarea principală, pe care nu are rost să o ocolim, se declanșează de la sine: cum se vedeau lucrurile în anii '50 de la vârful puterii, când pușcăriile gemeau de deținuți politici, când Securitatea devenise deja o instituție de temut, de opresiune? E un punct nodal al acestei confesiuni. Inițial, Paul Cornea tinde să-l taie apelând la credința în utopie, care orbește, nu înainte de a adăuga ceea ce va tot repeta după rememorarea fiecărei etape a carierei sale politice: că s-a străduit, de fiecare dată, să facă tot binele posibil, tot binele admis, fără să realizeze că slujea răul. „Cauza căreia îi dedicam toate eforturile era perversă și corupătoare, dă el verdictul acum. Gândeam că servesc o revoluție izbăvitoare și, de fapt, serveam stalinismul, varianta cea mai ticăloasă și mai retrogradă a comunismului.” Curm citatul, pentru că el nu ține de viziunea de *atunci*, ci de cea de *acum*. Or, dilema mea firească vizează deceniul al șaselea, contemplat de sus, de la lojă, din protipendada comunistă. Tânărul de atunci, lipsit de experiență, avea impresia că toate marile reforme (naționalizarea, reforma monetară, colectivizarea, electrificarea) se înnodau și desăvârșeau procesul de modernizare inițiat timid de pașoptiști. E nevoie de o mare doză de încredere, de nai-vitate și, poate, de stăpânire de sine ca să traduci tot ce se întâmpla în acei ani în acest mod extrem de optimist. Ai impresia că România despre care vorbește autorul este

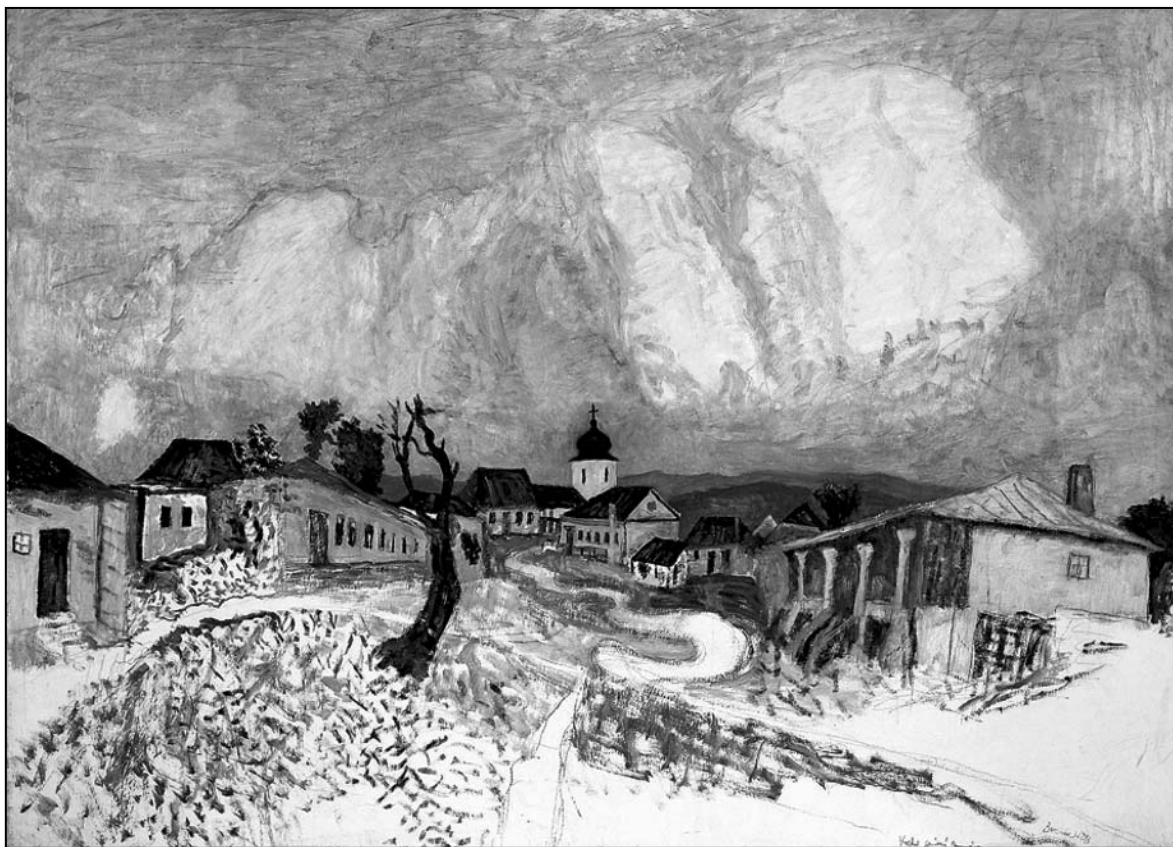
cea din gazetele vremii, care raportau cu aplomb marile realizări ale regimului, glorișând pe marginea entuziasmului popular, obligatoriu, care rezulta de aici. Doar că exista și cealaltă față a realității, cea hâdă. Existau dușmanii de clasă, uzurpatorii, sabotorii, foștii exploataatori, existau intelectualii diversioniști. Și, cum aceștia erau foarte numeroși, revoluția se cerea permanent apărată. E adevărat, admite acum memorialistul, „aceste măsuri lezau totuși burghezia”, ba chiar „o determinau să se împotrivescă, uneori prin acțiuni insidioase de blocare ori stânjenire a cursului în care se îndreptau lucrurile, ceea ce avea drept efect aruncarea a mii de oameni în temniță, era, bineînțeles, regretabil, dar până la urmă – îmi ziceam –, de neocolit.” Cui îi aparțin aceste comentarii: lui Paul Cornea cel de acum sau ele traduc perspectiva activistului de atunci? Un indicator („îmi ziceam”) mă îndeamnă să cred că celui de atunci. Pentru că a accepta că întemnițarea zecilor de mii de oameni care nu se făceau vinovați decât pentru că își apărau proprietatea sau dreptul la proprietate sau pentru că aveau alte idei politice decât cele oficiale este legitimă, mi se pare o mostră de cinism pe care doar credința oarbă, lipsită de luciditate o poate explica. Se intră în logica oribilă a „victimelor colaterale”; și totuși, au fost închiși zeci de mii de români, dintre care mulți au fost torturați cu sălbăticie și uciși meticulos, ceea ce este... „regretabil”; regretabil, dar inevitabil („de neocolit”). Pentru că, adaugă memorialistul, „în definitiv, repetam și eu, ca atâția alții, adevărul cinic, că «nu se poate face omletă fără a sparge ouă».” Teoretic, acceptarea acestui groaznic punct de vedere o fi posibilă; practic însă, cum o fi să știi că iei parte la edificarea unui regim care ucide sistematic, aplicat, mii de oameni? E o întrebare frontală, extrem de dură, la care Paul Cornea nu are de ce să caute răspuns. Pentru că, ne asigură el, deși admitea „cu mare ușurință” această explicație a „pagubelor colaterale”, ignora dimensiunile reale ale ororii: „Așa cum – am mai spus-o – în timpul războiului nu aflasem de lagărele de exterminare naziste, la fel n-au ajuns la mine, la începutul anilor 50, decât informa-

ții anemice ori irelevante despre ororile săvârșite în închisorile noastre ori la Canal." Nu sunt suspicios, dimpotrivă: tind să îi acord încredere reputatului istoric literar. Dar firul logic nu mă lasă să-mi înghit o altă întrebare: era posibilă, la începutul „obsedantului deceniu”, omisiunea fricii generalizate; era posibil să nu faci legătura între zecile, sutele de persoane care se aflau în anturajul oricui, care dispăruseră în pușcării? Dintre acestea, multe erau figuri publice, scriitori, artiști, oameni politici de notorietate... Puse cap la cap, nu alcătuiam toate aceste „accidente” o imagine terifiantă? Întreb, mă întreb, fără să cutesc să dau un răspuns și, mai ales, fără ca dilema mea să aibă ceva insinuant. Oricum, explicația e valabilă, după cum precizează chiar Paul Cornea, pentru începutul anilor '50, când oamenii, probabil și cei aflați nu doar în grațiile, ci la vârful ierarhiei comuniste, nu se dumiriseră încă unde duce revoluția, care este prețul real. Deși era greu să nu fi aflat că Argetoianu, Iuliu Maniu, Gheorghe Brătianu muriseră în pușcării. Fie, aceștia erau dușmanii politici ai regimului, moartea lor putea părea justificată (ba chiar „necesară”, așa cum și rapida împușcare a cuplului Ceaușescu li s-a putut părea unora acceptabilă). Dar mai târziu, când, odată cu al doilea val de arestări de după revolta din Ungaria, lucrurile erau limpezi pentru oricine dorea să le vadă? Mai era atunci posibilă ignoranța? Te puteai preface că nu știi unde se află Vasile Voiculescu, Noica, Vladimir Streinu, Dinu Pillat? Cel mai probabil nu. Dar după demascarea ororilor girate de Stalin, odată cu preluarea conducerii de către Hrușciiov? Nu își arăta comunismul chipul evident hidos? Paul Cornea evită subiectul, dar precizează prompt că a avut „norocul” (dacă e un noroc acesta) să nu fie pus „în fața unor alegeri personale care să comporte, în numele idealului, inumanități și abjecții.” E adevărat, nici o decizie a sa nu a lezat direct viața cuiva. Dacă ar fi ajuns în această fundătură, ar fi făcut, bineînțeles, pasul înapoi. Așa, nu l-a făcut sau l-a făcut târziu, când marele rău deja se consumase. Și se consumase, de ce să ocolim realitatea, sub privirea, tulpure, amețită, înspăimânta-

tă ori, după caz, cinică, a celor care slujeau puterea. Aceeași putere criminală care ucisesese mii de oameni în numele „reeducării”. Deja utopia începe să scârțâie, deși elanul revoluționar lasă locul unui compromis tacit. Nu am nici o îndoială că verdictul meu pornește și de la o simplificare inevitabilă a lucrurilor, dar suntem obligați să scurmăm în zațul sulfuros al unei realități terifiante, dacă vrem să o înțelegem. Că o vom înțelege – nu e sigur, dar sigur e că avem datoria să încercăm.

Ultrafiat în credința în idealurile comuniste, dezamăgit din ce în ce mai mult de turnura situației, conștient de imposibilitatea de a evita compromisul, Paul Cornea dă înapoi. Mai ales că îi devenise limpede că o carieră administrativă îl împiedica să-și urmeze reala vocație: aceea de cercetător și profesor. Dar cazul lui este unul simptomatic și tocmai de aceea confesiunea sa este prețioasă: care erau posibilitățile intelectuale autentice în acei ani? Avea de ales, cum s-a spus simplist, doar între Academie și pușcărie? Exista posibilitatea unui interval al neutralității? Era tolerabilă eschiva? Era posibil angajamentul fără a participa la răul cel mare? Iată întrebări care, în lipsa unor mărturii autentice, cad în abstracțiune. Paul Cornea răspunde, explicit sau implicit, multora dintre aceste dificultăți. Soluția sa a fost aceea de a accepta funcțiile, pe care adesea le-a resimțit ca pe niște sarcini de nerefuzat și să facă, din acea poziție privilegiată (sau nu?) tot binele pe care îl putea face. Să facă, altfel spus, un minim de bine admis din centrul unui rău uriaș, conștientizat, treptat, ca atare. Să aplice, cum singur comentează, „filozofia pașilor mici”. Dar verdictul său este limpede și nu caută să cosmetizeze realitatea: da, a încercat să realizeze, pragmatic, dar precaut, tot ce considera a fi posibil în contextul dat, dar cu prețul compromisurilor inevitabile. „Fără concesiuni nu era cu putință, trebuia să trăiești pe altă planetă ca să nu le faci. Ceea ce mi-am făgăduit a fost să le limitez la minimul necesar.” Merită acest negoț? Unii ar tranșa discuția și ar spune că, în mod categoric, nu. Alții ar replica, nuanțat, că fără aceste mici victorii, răul ar fi devenit sufocant. În orice caz, nu e

o situație facilă; și nici un răspuns „corect” nu există.

Devine însă limpede că răul fusese conștientizat ca atare, că naivitatea dispăruse, că fascinația lăsase locul dezamăgirii. Paul Cornea nu se rupe brusc de iluzia în care crezuse. Ba, aș spune, procesul se prelungește destul. Într-un stil un pic cam anchilozat, își denunță eșecul: „După ani de eforturi, cu dorința aprigă de a face binele, îmi constatam cu o nesfârșită tristețe eșecul deplin al muncii politice.” (Deschid o paranteză: sunt destule locuri în aceste pagini memorialistice în care limbajul de lemn se reactivează suspect, nu întotdeauna sau cel puțin nu vizibil în cheie parodică; autorul vorbește, uneori, în stilul epocii: constată „baza idealistă” a prelegerilor lui Călinescu; „recoltase succese” și se bucura de respectul celor pe care îi administra; se plânge de unii „factori de diminuare a productivității, la care se adăuga inexistența unei politici de stimulare a performanței” etc. etc.) Convins că binele nu poate fi instituit cu picătura, „trezit din închistarea dog-

matică”, având, în cele din urmă, probleme de conștiință („Eu nu făcusem rău nimănui. Mă frământa însă din ce în ce mai mult povara unei întrebări chinuitoare: în pofida vicleniilor și eschivelor care-mi îngăduiseră să mă strecor, nu eram totuși, prin funcțiile mele, complice cu regimul?” Izbăvitoare dilemă, deși un pic tardivă...), decide să iasă din scenă. Ceea ce nu e chiar simplu, căci vremurile sunt complicate. În cele din urmă, se retrage acolo unde își dorea să ajungă: în cercetare și în învățământul universitar. De aici încolo, începe o altă viață; începe, de fapt, cariera diurnă, admirabilă, a lui Paul Cornea. S-a lămurit greu, s-a trezit dintr-un coșmar care a ținut mai mult de două decenii. Dar, la 40 de ani, se poate dedica realei sale pasiuni. Are ce să-și reproșeze? Ar fi câteva lucruri, dar cu jumătate de gură. Mai întâi, el nu a fost un publicist fervent. Cele câteva articole dogmatice s-ar justifica prin intervențiile în text ale redactorilor. Ale lui Sorin Toma, în speță. Deși indignat, nu are ce face și se află pus în fața faptului împlinit: semnătura sa apare sub texte

care nu-l reprezintă. Lămurit, intră în *silenzio stampa* vreme de un deceniu, până prin 1957. După care mai publică, e drept că rar, câte un articol care azi poate stârni suspiciuni. Cum ar fi, de pildă, un text cu greutate în 1963, când apărea în „Viața românească”, în care, polemizând cu Liviu Rusu, care încerca, fie și prin apropierea de marxism, să-l reintroducă în circuit pe Titu Maiorescu (*nomina odiosa* vreme de mai bine de un deceniu), dă un verdict tranșant, pe linie: „pozițiile ideologice maioresciene au devenit, după Eliberare, adevărate metereze ale rezistenței față de socialism”; „Toată gândirea lui Maiorescu se alimentează din surse idealiste și contrarevoluționare”. Textul e reprodus apoi, ca atare, și în volumul de la finele anului 1965, *De la Alexandrescu la Eminescu*, prilej pentru autor să insiste, într-o notă, că nu are nimic de rectificat. Sigur, e un detaliu, care nu merită reținut în memoriile lui Paul Cornea, dar parcă nu merită nici uitarea. Criticul se situa, deci, și la finele lui 1965, când făcuse pasul în afara sistemului administrativ comunist, pe poziții marxiste și ataca ferm diversiunile estetizante și „atitudinea apologetică față de moștenirea clasicilor”, pe care o considera „dăunătoare”. Cu toate aceste scăpări, trebuie spus, ca să fim corecți, că Paul Cornea nu se numără printre combatanții cei mai zeloși ai criticii ideologice, castratoare, numele lui nu inundă paginile presei culturale ideologizate. Deși pozițiile sale sunt, după cum se poate observa, aliniate politic până când acest angajament devine inutil și anacronic.

Dincolo de aceste mici accidente, intrat el însuși, din cauza (aici merge și „datorită”) vederilor sale liberale în vizorul autorităților, fiind ascultat în propria locuință, riscă, după cum afirmă, chiar să fie arestat. Ba e chiar de-a mirării cum de a scăpat teafăr. „Mai ales că, doar cu câțiva ani înainte, oameni de cultură remarcabili înfundaseră pușcăriile pentru delict de opinie mai puțin grave”. Și totuși, nu era chiar lipsit de importanță din ce poziții se emiteau aceste „delict de opinie”. Unui ostaș fidel Partidul era dispus să-i mai treacă cu vederea, chiar dacă avea să-l tragă pe linie moar-

tă; dar această linie moartă însemna, oricum, tot o plasare în centru. O poziție pe care, nu-i vorba, Paul Cornea a demonstrat că o merită cu prisosință. Dar parcă e un pic stridentă această auto-eroizare la spartul târgului, în 1964, când deja începuse liberalizarea strategică a regimului. De altfel, criticul așa își și explică faptul că a rămas în libertate (ceea ce înseamnă șef de sector la Institutul „G. Călinescu” și profesor universitar la Litere): „Există un singur răspuns plauzibil. Fiindcă la sfârșitul lunii iunie 1964 «nu mai era momentul». Eliberarea prizonierilor politici, survenită în aprilie, crease un climat de destindere, în care, măcar pentru o vreme, tăierea de capete devenise inoportună.” Poate mă pripesc, dar nu sunt dispus să accept o astfel de ipoteză: nu cred că Paul Cornea chiar risca pierderea libertății. Nu au pățit-o nici lideri mult mai importanți, care defectaseră mai spectaculos. Dar, la urma urmelor, nici nu sunt atât de profitabile aceste speculații contrafactice. Important e că Paul Cornea și-a cucerit, începând cu ieșirea sa din aparatul Partidului Comunist, libertatea de gândire și timpul necesar cercetării. Literatura română a câștigat, în acest fel, un mare savant.

De aceea, ultima parte a cărții e mult mai luminoasă: Paul Cornea își descrie, cu bucurie, reușitele, satisfacția muncii, urmarea vocației. Șirul memoriilor se încheie la anul 1990, când începe o altă lume. Paul Cornea are o poziție de magistrat, pe deplin meritată, și poate privi cu înțelepciune și fără să fie luat prin surprindere noua realitate: el a cunoscut dinăuntru răul, a suferit șocul dezamăgirii, a avut, ceea ce este mult mai important, puterea să se reinventeze.

Din păcate, ca să fiu onest, nu am putut scrie înecat de admirație, așa cum s-a scris aproape fără excepție, despre această carte. *Ce a fost. Cum a fost*, memoriile lui Paul Cornea stârnite și dirijate, uneori decorativ, alteori inspirat, de Daniel Cristea-Enache, reprezintă însă o carte absolut necesară: ea ne permite să privim în opacitatea unei lumi pe care, condamnând-o fără nuanțe, cu cerbicie și furie, riscăm să nu o mai înțelegem.

Un actor în rol secundar din Tânăra Generație: *Dumitru Cristian Amzăr*

Abstract

În acest eseu este urmărită traiectoria intelectuală și ideologică a lui Dumitru Cristian Amzăr, eseist interbelic provenind atât din școala sociologică a lui D. Gusti, cât și dinspre filiera politică radicală oferită de Nae Ionescu. Mai puțin realizat bibliografic decât alți membri ai Tinerei Generații cu care este contemporan (Mircea Eliade, Constantin Noica ș.a.), Amzăr își compensează relativa sterilitate în domeniul filozofiei (fusesse și elevul lui Martin Heidegger, a cărui influență marcantă textele sale o poartă – într-un sens minor) prin activitatea diplomatică și prin cea de diarist. Jurnalul pe care îl ține cu începere din 1938 va rămâne de altfel principala sa scriere.

Cuvinte-cheie: Tânăra Generație, dreapta radicală, Nae Ionescu, Martin Heidegger.

This essay is about the intellectual biography of Dumitru Cristian Amzăr, interwar and post-war essayist coming from D. Gusti's sociological school, but also from the radical political thinking mastered by Nae Ionescu. Significantly less important than Mircea Eliade or Constantin Noica, his contemporaries from the so-called Young Generation, Amzăr was able to surpass his sterility in philosophy (he had also been a student of Martin Heidegger, whose influence marks his texts rather stylistically) through his diary, his most important writing.

Keywords: Young Generation, the radical right, Nae Ionescu, Martin Heidegger.

O scurtă biografie

Dumitru Cristian Amzăr (25.X.1906, Suseni, j. Argeș – 10.III.1999, Sigmaringen, Germania), eseist, sociolog, istoric și traducător, este fiul Ioanei (n. Pițigoii) și al lui Cristian Florea Amzăr, țărani înstăriți; este cumnatul lui Ernest Bernea, cu a cărui soră, Maria, se căsătorește în 1939. Urmează școala primară în satul natal, după care, între 1918 și 1926, va fi elev la Liceul „I.C. Brătianu” din Pitești. Între 1926 și 1930 frecventează Facultatea de Litere și Filozofie din București, unde îi are colegi pe Mircea Eliade și Constantin Noica, fiind licențiat în Filozofie cu teza de logică *Presupozițiile metafizice ale predicăției* și cu teza de sociologie *Note pentru o teorie a cunoștinței sociologi-*

ce. Face parte din echipele sociologice ale lui D. Gusti (1929 – 1930) și editează cursurile lui Nae Ionescu (1930 – 1935). În 1931, cu ajutorul – inclusiv financiar – al lui Nae Ionescu, ajunge în Germania, la Freiburg, pentru continuarea studiilor; acolo îl audiază pe Martin Heidegger. În 1933 este numit la Universitatea din București asistent de cercetare în sociologie, activând și ca secretar al Institutului Social Român pentru secția monografică. Înființează revista „Rânduiala” (1935 – 1938); mai colaborează la *Gândirea*, „Idea românească” ș.a. În 1937 se întoarce în Germania, ajungând la Berlin pentru a-și da doctoratul. Din aprilie 1940 până în august 1944 este secretar al Legației Române din Berlin, înlocuindu-l pe Oskar

* Institutul de Istorie și Teorie Literară “G. Călinescu”, e-mail: mihai.iovanel@gmail.com.

Evoluția intelectuală

De-a lungul anilor '30, Dumitru Cristian Amzăr face proiecte, din care deocamdată publică studii și fragmente, pe două fronturi. Zona de interes sociologic-etnologică asociată cu Școala lui Gusti – de care se va îndepărta după ce îl critică pe profesor în 1937, începând cu articolul „Știința națiunii”. *Reflecții și îndoieli asupra noilor inițiative ale prof. D. Gusti*, publicat în „Însemnări sociologice” – este acoperită cu texte despre *Sociologia șezătorii* (1931) sau despre *Adunările de lume multă la sate* (1934). Al doilea front ține de intenția unei filozofii spiritualiste de direcție, unind etosul legionar cu teoria conservator-maioreșciană a formelor fără fond. În studiul *Gând și cuvânt*, tipărit în 1935 în „Rânduiala” și dedicat lui Nae Ionescu, Dumitru Cristian Amzăr identifică neîmplinirile românești din filozofie și politică în lipsa unui raport dintre gând și cuvânt. Incriminând importurile terminologice neologice („amestecul unui spirit străin de cugetul și graiul nostru”), el pretinde unei filozofii autohtone autentice să fie „nu originală – ceea ce nu-i prea greu –, ci *originară, proprie*”. Eseistul critică Tânăra Generație a lui Mircea Eliade și Emil Cioran, care, prin cuvintele cheie „intuiție, experiență, autenticitate, dogmă, trăire, disperare, agonie,... moarte”, ar promova diletantismul filozofic, nu cercetarea, ci eseul: „ținuta demnă, singura vrednică de adevăratul cercetător și gânditor, e părăsită pentru revolta afectivă, resemnarea apatică, văicăreala nedemnă sau vitejia țigănească”. Maioreșcu, a cărui teorie a formelor fără fond ocupă un loc central, este citat reverențios, ca reprezentând „momentul socratic al culturii românești”. Într-un alt eseu, *Despre înțelesul și condițiile unei filozofii românești*, chestiunea importanței lui Maioreșcu este reluată: „Fără să fi fost *original* în vreuna din problemele atacate, Maioreșcu a fost *originar* în toate”. „Adevărata linie [...] a dezvoltării noastre filozofice” este socotită a fi linia Maioreșcu – Eminescu – Iorga – Nae Ionescu. Deși, în teorie, Dumitru Cristian Amzăr se declară antițenitnicist și cere, într-un eseu, *Depășirea etnicului* („Spiritualul nu

Walter Cisek. Între 1947 și 1948 este lector de limba română la Universitatea din München. Stabilizat din 1948 la Wiesbaden, va edita, din 1949, în colaborare cu generalul Ion Gheorghe, publicația „Patria. Foaia Românilor din Germania”, scoate un număr din revista „Omenia” (1951), scrie la „Caete de dor” și editează, în 1954, revista „Frăția Ortodoxă. Organ de acțiune pentru Ortodoxie și Românișm”. În 1958 își susține, în sfârșit, doctoratul la Universitatea „Johannes Gutenberg” din Mainz; teza cu titlul *Der Walachische Fremdenroman Johan Friedrich Mayers. Ein Beitrag zur Kenntnis der deutschen Rumänenbildes in 18. Jahrhundert* va fi publicată în 1961, la Wiesbaden. În perioada 1959 – 1963 este lector de română la Romanisches Seminar de Universität in Mainz. A colaborat la numeroase reviste ale exilului, dar și la publicații germane (inclusiv la *Enciclopedia Brockhaus*), desfășurând de asemenea o bogată activitate de conferențiar.

înseamnă *negarea etnicului*, [...] ci pur și simplu, *depășirea lui*”), gândirea lui este profund etnocentrică prin ideea autarhismului, a unei autosuficiențe pe care ar trebui să o manifeste noua filozofie românească. În eseu din 1936 *Începutul sforțării proprii. Gânduri și străduințe ale tineretului de azi*, siajul legionar apare cât se poate de limpede prin revendicarea, ca sursă de inspirație pentru căutarea unui „duh nou” transraționalist, a „școlii de luptă și faptă politică a tânărului Corneliu Zelea-Codreanu”, alături de „școala de cercetare științifică și meditație istorico-filosofică” a lui Vasile Pârvan și de „școala de meditație filosofico-religioasă [...] de strânsă disciplină logică” a lui Nae Ionescu. Proiectul de inginerie etnocentrică al lui Dumitru Cristian Amzăr vizează obținerea, prin reformarea fondului națiunii, a unui „om năzdrăvan”, care „nu va mai avea în viață o atitudine de tocmeală, de lingușire și temenele, de lașitate, ci una de luptă deschisă, de curaj și demnitate, o atitudine eroică”. În locul libertății din democrație, Dumitru Cristian Amzăr așază ca principiu spiritual „rânduiala”, dispusă în trei planuri ierarhice ierarhice: Dumnezeu; istoria

națională („țară și Neam – iată orizontul istoric al ființării omenești în «lume»”) întrupată în „Căpetenie” („cel care întrupează viu și îmbrățișează cu duhul întregul istoric al Țării și Neamului”); societatea, având la bază celula familială. Ideea de revoluție este admisă doar ca drum de acces către rânduială: „«Revoluțiile» sunt îndreptățite și normale, în istorie, numai în măsura în care ele izbutesc să lărgească, spre cât mai multă omenie, orizontul de viață al popoarelor”. Prin urmare, Dumitru Cristian Amzăr aprobă doar revoluția de dreapta, conservatoare și creștină, care readuce „reîntronarea Rânduiei cosmice, istorice și sociale a lumii”, nu revoluția „luciferică” de stânga, fie burgheză, fie ținând de „internaționalismul comunist și mesianismul iudaic”. Sunt criticate, aparent surprinzător, inclusiv național-socialismul german și fascismul italian „așa-numitele revoluții de dreapta”), în numele principiului imperialist-expansionist pe care l-ar ascunde: „ne îndoim că «revendicările» național-socialiste se vor opri la marginea drepturilor cari se cuvin poporului german, drepturi de care e chemată să hotărască însăși omenia lui, iar nu

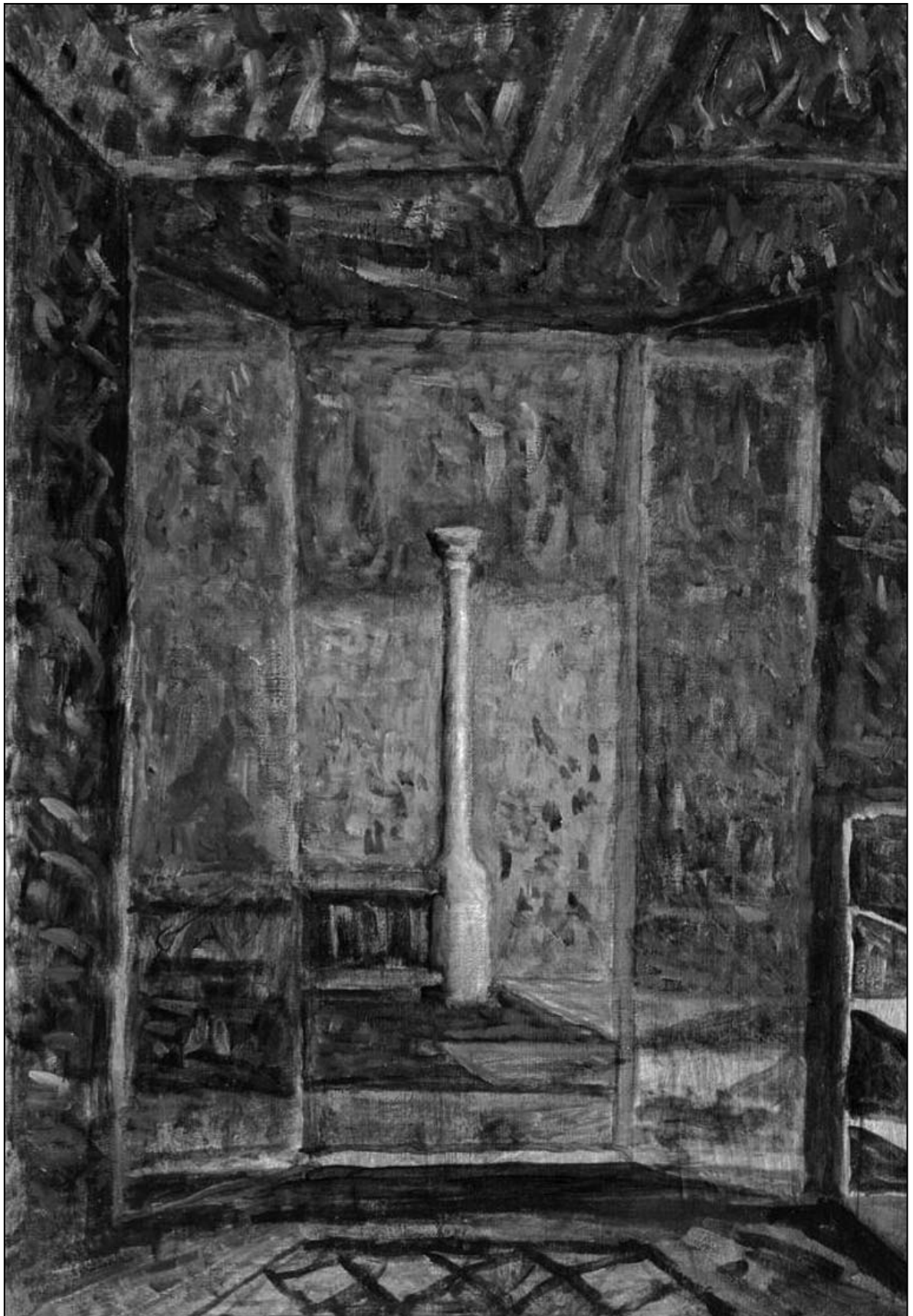
pecețile tratatelor de pace. După cum este limpede că fascismul italian nu înseamnă altceva decât reînvierea vechiului imperialism «civilizator» al Romei”.

Câțiva ani mai târziu, în 1938, reflectând asupra acestor eseuri, Dumitru Cristian Amzăr va deplora „nefasta influență stilistică a lui Heidegger” asupra sa. În mai 1944 va ține la Freiburg o conferință despre *Der Kampf gegen den Bolschewismus in Spiegel der rumänischen Dichtung* la care asistă Heidegger, maestrul din umbra căruia se resemnează că nu poate ieși: „decât să fac și eu cu Heidegger ceea ce au făcut aproape toți «filozofii» români cu profesorii lor germani, am preferat să renunț la filozofie ca meserie”. Notațiile apar în jurnalul autorului, ținut între 31 august 1938 și 1980 (doar sporadic din 1948) și editat ca *Jurnal berlinez* (2005); sub acest titlu autorul publicase o seamă de însemnări în „Revista Fundațiilor Regale”, în 1942-1943. Jurnalul, „document politic excepțional”, după cum aprecia Ion Simuț (v. *Vămile posterității. Secvențe de istorie literară*, București, 2012, pp. 317-320), reprezintă scrierea cea mai consistentă a autorului. Dumitru Cristian Amzăr se descrie ca legionar codrenist și ca anticarlist (Carol al II-lea este „regele călău”), dar se înscrie oportun în Frontul Renașterii Naționale al regelui. Jurnalul consemnează cu râvnă zvonistica legată de Mișcarea Legionară din țară, salută venirea lui Antonescu („omul care să pregătească adevărata revoluție morală în țara noastră”), se înfioară în fața asasinării lui Iorga și se distanțează de Horia Sima, făcând calambururi („Legiunea a pendulat întotdeauna între crimă și post negru”). De asemenea, notează prezențele românești la Berlin (D. Caracostea, Mircea Djuvara, Mihai Manoilescu ș.a.), rezervându-le invariabil câte o porție variabilă de venin și maliție. Dumitru Cristian Amzăr (re)face din cuțite și pahare politica externă a României: regretă bunăoară, în 1939, că nu s-a făcut la timp alianța cu Germania, care „ne-ar fi scăpat de robia capitalismului iudeo-anglo-franco-american” (ieșirile antisemite nu lipsesc). În limitele convingerilor politice, autorul dă dovadă de realism: în 1940 prezice că, în buna tradiție fanariotă,

viitoarele „elemente conducătoare” ale României „vor veni sau din Rusia, sau din Germania, după cum va învinge partida democrată sau cea filo-germană”. Altfel, încearcă să publice, în traducere, *Spațiul mioritic* de Lucian Blaga, îl cunoaște pe Carl Schmitt, notând zicerile acestuia despre *Miorița*, este pasionat de etimologii și, meloman, îl compară pe Herbert von Karajan cu Heidegger și cu Nae Ionescu („Conduce emotiv și subiectiv, devine *el* eroul propriu-zis și centrul întregului spectacol”). Ca secretar de legație, se autoevaluează fără modestie la sfârșitul mandatului: „tot ce s-a făcut în Germania temeinic ca propagandă românească se datorește 90% mie”.

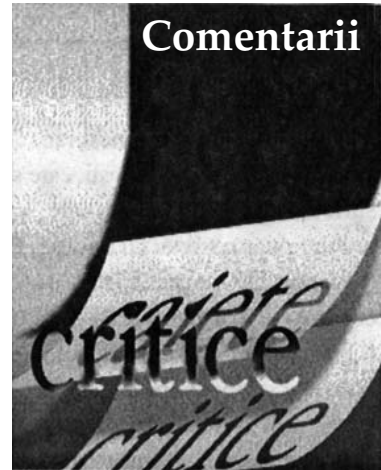
Dacă filozoful din Dumitru Cristian Amzăr își recunoscuse eșecul, istoricul este mai competent, după cum probează un studiu amplu din 1945-1946 despre *România în al doilea război mondial*. Teza e că alianța cu Germania nazistă a fost nefericită și nelegitimă, efectul unor greșeli în lanț provocate de insuficiența mecanismelor democratice, de Carol al II-lea și de legionarii fără priză asupra realității. Germania, conform autorului, care își pune la contribuție propria experiență, nu ar fi văzut în România decât o colonie, disprețuind-o, privind-o drept cultură și civilizație inferioară. Un alt studiu istoric mai amplu, elaborat în 1977, privește *Independența României. 1877-1977*. În perioada postbelică Dumitru Cristian Amzăr se va exersa și ca eseist abundent în chestiuni de ortodoxie. Va polemiza cu Gheorghe Racoveanu, de care nu-l despart totuși decât chestiuni triviale, nu ideologice, și, reluând proiectele din tinerețe, va redacta un eseu pe tema *Rânduiala la români*, editat într-un volum colectiv în 1973, la Paris, în care Heidegger este utilizat pe linia ortodoxismului etnocentric interbelic (Racoveanu însuși are lucrări similare).

Dumitru Cristian Amzăr a tradus, în colaborare, *Critica rațiunii practice* de Immanuel Kant (exercițiu care are doar meritul pionieratului) și a editat *Îndreptar Ortodox* (1957), o culegere subțire din articolele ortodoxe ale lui Nae Ionescu, pornind de la *Roza vânturilor* și făcând selecția selecției.

Caius Traian
DRAGOMIR*

Din nou despre lumpen-capitalism

Abstract

La un cu totul alt nivel financiar, capitaliștii pot aranja să trăiască prin mijloace perfect identice aceluia care au fost practicate de lumpenproletari: disprețul eticii, corupție, josnicie. Un astfel de lumpen-capitalism a erupt în țările fost comuniste după Revoluția din 1989. Se poate constata acum faptul că acest lumpen-capitalism continuă să se extindă, după 25 de ani de schimbare, fiind prezent și în țările de veche tradiție liberală. Evoluează acum în paralel un capitalism demn, cel bazat pe utilizarea industrială a tehnologiilor de vârf și lumpen-capitalismului bazat pe speculă.

Cuvinte-cheie: capitalism, lumpeni, lumpenproletariat, dezvoltare tehnologică, acumulare speculativă.

Upon a totally different level, as a financial condition, the capitalists can organize their activity in such a way for exploiting the same procedures for living as the detestable lumpenproletarians – unethical behavior, corruption, baseness. Such a lumpen-capitalism bursts in the former communist countries after the Revolution of 1989. There is obvious now, after 25 years since then, that this lumpen-capitalism continues to grow, and not only in the Eastern states, but also in the countries of the West, having an established democratic system. Meanwhile, a true, productive capitalism emerges and that is the capitalism that started with the Industrial Revolution and the lumpen-capitalism, based on financial speculation only.

Keywords: capitalism, lumpens, lumpenproletarians, technical development, speculative accumulation.

Am scris, încă la începutul perioadei post-comuniste a României, în primii ani 90, despre o categorie socială nouă, căreia i-am dat numele de lumpen-capitalism, parafrazând foarte marxista (și leninista) denumire de lumpenproletariat, pe care clasicii ideologiei comuniste au atribuit-o populației sărace, diferită de aceea a muncitorilor industriali, precum și de lumea lucrătorilor agricoli, un stat social însumând infractori, detracți, persoane fără calificare, sau ocupație constantă și definitorie, ducându-și viața cu deosebire din mila semenilor, din mici escrocherii și furturi întâmplătoare. Tipic pentru acești bieți oameni era faptul –

în doctrina teoreticienilor politici ai stângii extreme – că ei nu erau capabili să dobândească o conștiință de clasă, reprezentând, pentru proletariatul autentic, pentru adevărații muncitori și țărani, o masă umană fatal compromițătoare, ușor de manevrat de către orice autoritate economică, socială și, cu atât mai mult, statală. Acest ultim aspect socotit de autorii termenului drept definitoriu m-a atras, acum aproximativ douăzeci de ani, să îl parafrez spre a numi un capitalism în formare, incapabil să realizeze, pe lângă potențialul imens oferit de capital celui care ajunge a-l deține, și conștiința pe care acesta este dator a o pune în acțiune,

* Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franța, e-mail: ctdragomir@yahoo.com..

funcție nu doar de satisfacere meschin-individuală, ci și una social-istorică, demnă de inserția sa în vasta serie a motoarelor care întrețin evoluția umanității către o împlinire adevărată a ființei conștiente, în calitatea acesteia de autor – mai corect spus, de coautor, mergând pe drumul deschis nouă de către Dumnezeu – al propriei noastre condiții ontologice.

Lumpen-capitalismul este un capitalism al mizeriei omenești, dominând cantitativ lumea unor îmbogățiți apăruți prin golurile puterii administrative și legislative, inevitabil a se forma în cursul tranziției unui stat, și a unui sistem politico-socio-economic, de la o structură la alta. Guy de Maupassant, unul dintre cele mai mari genii, ca stil, pătrundere tematică și observație, ale prozei literare, din întreaga istorie a literaturii, numea în celebrul său roman *Bel Ami* membrii unei asemenea categorii sociale „ciupercile otrăvitoare crescute pe bălegarul democrației”. Ce deosebește însă capitalismul de lumpen-capitalism? Primul este un agent funcțional propriu unei economii eficiente. Capitalul, într-un sistem capitalist responsabil, se multiplică drept fapt care înseamnă, în ansamblu, o creștere economică sustenabilă, deci nici parazită și, implicit, nici distructivă. Lumpen-capitalismul cerșește politicului, atașându-și-l pe acesta, la rândul său, drept cerșetor către sine, către capital în ansamblu, către lumpenii nou îmbogățiți, iar astfel fură societatea și escrochează statele. Multiplicarea îndreptățită a capitalului se realizează cu mijloacele îndreptățite ale progresului economic. Lumpen-capitalismul nu este un multiplicator de capital în planul unei economii structurate sau globale; el realizează îmbogățiri prin acțiuni speculative, care nu au niciodată un randament economic global de 100%, ci sunt însoțite de pierderi entropice importante.

Care sunt mijloacele prin care s-a realizat averea lumii, precum și aceea limitată la unele zone ale acesteia sau la anumite epoci ale istoriei? S-a scris foarte mult pe aceste teme, se cunoaște foarte mult din realitatea activității umane. Ludwig von Mises, marele economist, și-a intitulat excelentul său

tratat privind știința sa, economia, *Acțiunea umană*; el exagera într-o semnificativă măsură, căci un asemenea titlu permite a integra o arie mult mai largă a cunoașterii omului, decât aceea avută în vedere de autor, una pragmatică, în fapt materială, concret productivă, comercială și financiară. Este totuși adevărat că economia se află în zona de încrucișare a numeroase forme de activități omenești și acest adevăr îl relevă atât opera lui von Mises, cât și aproape toate tratatele importante de economie.

Se cere observat, în nivelul antropologic al studiului omului, că acesta este o ființă care instinctual are apetitul – și voința – creșterii sale intense și, în măsura posibilului, a depășirii oricărei stagnări a creșterii în care se lansează. Până aici, poate că omul nu se distinge prea mult, în manifestările sale, de alte forme de existență ale viului; poate chiar astfel se definește viața. Ceea ce distinge omul este însă multitudinea dimensiunilor în raport de care acesta se angajează în acțiunea sa – și în efortul său – de creștere. Omul inventează și, prin capacitatea sa de a inventa, el creează economia, drept gestionare a invențiilor; el produce, deci multiplică produsul invențiilor, organizează obținerea materiilor prime, activitatea productivă și schimbul produselor, altfel spus comerțul, și acumulează bunuri și bani, creând capitalul și, apoi, multiplicându-l – generând astfel unul dintre cei trei factori decisivi ai producerii – alături de forța de muncă și de pământ. În plus, atât în calitate de ființă biologică, dar și de întrupare a spiritului, el crește prin procreație. Până aici, dacă sistemul politico-social este în ansamblu, dar fie și numai în trăsăturile sale esențiale, unul liberal, putem vorbi de capitalismul demn, fundamentând progresul civilizației, ilustrat de nume precum Krup, Daimler, Edison, Westinghouse, Gates, Siemens, Peugeot, Dassault, Lagardere și atâția alții. Mai există însă, în afara creșterii creative a valorilor materiale, și specula financiară admisă între anumite limite, dar admisă totuși, însă și, cu mult mai grav, furtul – incluzând aici toate variantele fraudei, nedreptei luări, comerțului ilicit și alte ilegalități. Activitatea banca-

ră, începând la nivel bancar efectiv și aproape modern, în secolul al XV-lea cu familia Fugger, din Augsburg, contribuie în chip decisiv la progresul economic modern, dar permite paradoxal, pe de o parte controlul originii averilor, dar și efectuarea de tranzacții incorecte, ilegale și compromițătoare. Același mod paradoxal de generare a efectelor și consecințelor îl au și bursele de valori mobiliare, aceste succesoare ale vechilor târguri de bunuri. Redistribuirea – nu doar interschimbul de bunuri, valori materiale și, implicit, financiare – unor valori și resurse primare este, de milenii, obligatorie. În disputele generate de redistribuiri se produc tragediile lui Tiberius și Caius Grachus, precum și cele vechi de mai puțin de un secol ale revoluției sovietice, dar și pagubele țărilor estice, din perioada tranziției de sistem, consecutivă Revoluției Europene din 1989 (mai exact: 1989-1991). Forma cea mai tragică și nefericită în contextul întregii istorii a omenirii a fost însă războiul, în latura sa, niciodată absentă, a cuceririlor, care au reprezentat adesea obiectivul și totdeauna consecința conflictelor armate.

Lumpen-capitalismul ar trebui să fie acela în care acumulările de capital s-au

produs prin mijloace ilicite, nedemne, imorale, iar capitalismul demn, acela ilustrat prin numele lui Edison, Siemens, Gates, Dassault, Fugger și ceilalți, asemenea lor, numiți sau nenumiți aici, mai sus. În realitate, orice acumulare de capital a fost, totdeauna, considerată suspectă. Drept urmare, casele aparținând burghezilor bogați și foarte bogați din Germania, Anglia, Statele Unite, dar și în regiunile transilvănene săsești ori în Banatul românesc au avut o remarcabilă și demnă de elogiu modestie. Locuința familiei Brediceanu din Lugoj, dar și cea tradițională a familiei Brătianu din București au o admirabilă măsură, ori chiar modestie. Același lucru se remarcă și cu privire la locuința pe care am putea să o numim oficială a familiei Rockefeller, pe drumul dintre Washington D.C., dinspre zona Georgetown, ducând înspre Bethesda – tot ceea ce deosebește această reședință de altele din aceeași zonă este un parc înconjurător evident mai mare decât celelalte, construcția în sine abia depășind cel mult o dată și jumătate casele din aceeași arie, arhitectural cu totul nepretențioasă. Alte reședințe secundare, ale oamenilor foarte avuți, pot fi diferite în sensul unei mai mari opu-

lențe, însă aceasta este ținută la un anumit nivel, spre a nu epata niciodată. Un apartament, sau o casă, din Paris a unui miliardar francez este, pur și simplu, un apartament situat într-o zonă altminteri scumpă ori o casă situată în Place des Vosges în Île Saint-Louis sau pe Rue de l'Élisée. Ceea ce le diferențiază inobservabil la exterior sunt operele de artă numeroase, cu valori enorme, găzduite în aceste reședințe.

În Grecia Antică, era celebra Sparta pentru disprețul arătat bunurilor materiale. Regele Spartei, Agesilas, care trăiește în secolul al IV-lea î.Hr. ajunge într-o circumstanță anume în fruntea unei armate a cetății sale în Egipt. În dimineața sosirii sale, soli ai faraonului se prezintă la tabăra spartană și solicită a fi conduși la rege. Cererea lor este împlinită, iar când ajung la acesta, fiind foarte devreme, îl găsesc dormind sub cerul liber, culcat pe o simplă piele de capră. Armata spartană a fost învinsă în istoria ei o singură dată, tot de către greci, în particular de către tebanii conduși de către Epaminonda și Pelopida. Caius Iulius Cezar, înaintea campaniei sale din Galia, spunea că, dacă ar mai avea patruzeci de milioane de sesterți, încă ar fi cel mai sărac din Roma. Acum aproximativ o jumătate de secol, istoricii au făcut un gen de estimare a averii personale la care ajunsese Cezar după mai bine de un deceniu și jumătate de războaie continui. Au echivalat respectiva avere, în moneda epocii actuale, la aproximativ patrusprezece milioane de dolari aur. Generalul Ulysses S. Grant, după Războiul de Secesiune, în care a comandat armatele Nordului, și Winston Churchill, după cel mai mare război în care a luptat Marea Britanie sub conducerea sa și după alte războaie în care a fost, pentru o vreme, Primul Lord al Amiralității, nu au avut parte nici măcar de succesul financiar personal, oricum modest, al lui Cezar, cu aproape două mii de ani înainte.

Obținerea posesiunilor prin război, acestea chiar în favoarea statelor și nu doar a persoanelor private, a fost considerată totdeauna ca nedemnă. Senatul Roman, care se identifica, întrutotul justificat, cu întreaga istorie a Republicii și Imperiului Roman, afirma că Roma, care crease cel mai mare

imperiu al lumii cunoscute în civilizația mediteraneană, nu a purtat niciodată un război de agresiune – a răspuns doar la atacuri externe; că răspunsurile acestea se soldau invariabil cu anexarea celui care își asumase riscul războiului, aceasta nu putea cădea, drept acuzație, în contul marelui stat căruia i se datorează elaborarea principiilor dreptului.

Iată cum multă vreme lumpen-capitalismul, sau lumpen-posesiunea de bunuri, capitalismul fiind ceva nu prea vechi, dar cu origini încă la începutul timpului, s-a încercat a fi separat de capitalismul demn. Faptul a reușit în parte, dar nu mai mult decât în parte. Mi s-a relatat, în Franța, că în urmă cu treizeci-patruzeci de ani, a releva prin declarații neformale (nu vorbim aici despre declarațiile fiscale) sau prin comportament că ești un om bogat era considerat jenant și tratat ca o aroganță. Acum, spun înșiși francezii, acest lucru este permis tuturor. Palatele altădată nu aveau a exprima o bogăție, ci mult mai mult decât atât, respectiv condiția nobiliară. Acum lucrurile s-au schimbat total – ele mai curând devin expresia unei condiții lumpen.

Când am scris prima dată, deci aproape imediat după Revoluție, despre lumpen-capitalism, am crezut că acesta nu va fi, în condiția noastră sau a lumii, decât un fenomen trecător, efemer chiar. Acum constat că el apare în valuri succesive și încă tot mai ample. Mă întreb, trecând aproape la o atitudine inversă față de prima mea luare sub observație a acestei probleme: este cu adevărat posibil și un capitalism non-lumpem? Nu insist cu această întrebare, căci nu doresc să ajung la a jigni tradiția instituită de un Edison ori Krup, Siemens, Orville și Wilbur Wright sau Bill Gates. Ei au contribuit nespuse de mult la apariția unei lumi noi care, oricât de rea ar fi, este mai bună decât tot ceea ce a fost. Unii dintre ei au contribuit la creșterea nenorocirii războaielor care, oricât de sălbatice, aduc învingătorilor mai multă glorie decât cele mai frumoase realizări omenești. Dar, „de unde vine binele vine și răul...” sau invers – precum în viața și istoria lui Alfred Nobel. Nimeni nu ar putea accepta așa ceva.

Eminescu despre Constantin Brâncoveanu

Abstract

Autorul analizează opinia „omului deplin al culturii românești” despre domnitorul martir C. Brâncoveanu, constatând că Eminescu are simțul istoriei, cum a dovedit N. Iorga, integrând istoria românilor în cea europeană. Cu obiectivitate, Eminescu constată că Brâncoveanu este victima unor boieri trădători, dar și a intereselor imperiilor vecine: țarist, austro-maghiar și otoman.

Cuvinte-cheie: Eminescu, Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Petru cel Mare, martiriu.

The author analyzes the opinion of “the complete man of Romanian culture” (i.e. the Romanian national poet) about the martyr Lord C. Brâncoveanu, observing that Eminescu has his sense of history, as it was proven by N. Iorga, integrating Romanian history into the European one. With objectivity, Eminescu finds out that Brâncoveanu is the victim of some apostate boyars, but also of the interests of the neighbouring Empires: Russian, Austro-Hungarian and Ottoman.

Keywords: Eminescu, Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Peter the Great, martyrdom.

„Eminescu stăpâna cu desăvârșire cunoștința trecutului românesc și era perfect inițiat în istoria universală; nimeni din generația lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înțeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut ca la dânsul într-un element permanent și determinant al întregii lui judecăți. E uimit cineva astăzi, la capătul atâtor cercetări minuțioase și pline de răbdare, după adăugirea unui imens material de informație și atâtor eforturi ale criticii, când constată cât înțelegea acest om, și gânditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte și trecătoare ale vieții contemporane în maiestrosa curgere a dezvoltării istorice”¹. Afirmările aparțin istoricului de recunoaștere europeană, N. Iorga, care a intuit, și de această dată,

una din fațetele personalității eminesciene. Că autorul *Luceafărului* nu și-a adunat toate studiile de istorie sau cele adiacente istoriei între două coperte nu înseamnă că nu-l putem numi și istoric. De altfel, el nu și-a adunat în volum nici poeziile (operație efectuată de Titu Maiorescu), asta ar însemna că el nu este poet?²

Eminescu a regândit istoria, și-a construit un program de cunoaștere și readuce-re în actualitate a istoriei naționale, integrată celei universale. În polemice cu oficiosul liberal „Românul” și cu C.A. Rosetti, fondatorul și conducătorul acestui ziar, Eminescu elaborează „un mic curs de istorie națională, lucru pe care cu dragă voie îl facem”³. La

---

* Institutul de Cercetări Socio-Umane “C.S. Nicolăescu-Plopșor” Craiova, e-mail: tudornedelcea2006@yahoo.com.

1 N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, cap. VII. *Literatura în serviciul politicii*, în N. Iorga, *Eminescu*, Iași, Junimea, 1981, p. 269.

2 Pe larg, în Tudor Nedelcea, *Eminescu, istoricul*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1998.

3 *Timpu*, VII, nr. 105, 16 mai 1882, p. 1.

numai 20 de ani, el elaborează metodologia scrierii istoriei: „Procesul întru scrierea istoriei la orice națiune se începe mai întâi și constă din cronografe, cu sau fără tendință, din culegerea de prin toate părțile a materialului. Dominarea critică asupra acestuia și câștigarea unui punct universal din care să judecăm faptele e fapta unor timpuri mult mai târzii”⁴.

Ne surprinde în aceste studii de istorie rigoarea documentării, vastitatea informației bibliografice, acribia științifică, patriotismul în marginea adevărului („Panule, știi tu că în lumea aceasta nu este nimic mai interesant decât istoria poporului nostru, trecutul lui tot, tot este un șir neîntrerupt de martiri”).

În acest „șir neîntrerupt de martiri” îl așează, cu temei, pe Constantin Brâncoveanu. Se pare că interesul deosebit pentru acest domnitor i-a fost insuflat de profesorul său de la Cernăuți, Ernst Rudolf Neubauer (1823-1889), care a scris și o carte despre martiriul Brâncovenilor.

Într-unul dintre cele mai pertinente studii (la bază o conferință în ciclul „prelecțiuni populare” de la Iași), *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, Eminescu îl așează pe domnitorul român în rândul celor

care și-au apărat, cu demnitate, independența statală, alături de Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrân. Sesizând corect raportul dintre metropolă și periferie, adică între Imperiul austro-maghiar și Țara Românească, Eminescu analizează cu obiectivitate situația economică, socială și politică din țara sa, tendințele expansioniste ale imperiului de la Viena. „Se vede că tot din iubirea creștinătății, Austria va fi încercat sub Constantin Brâncoveanu să ieie Țara Românească, precum mai târziu au luat Bucovina”⁵.

Conferința lui Eminescu a avut un ecou în țară printre intelectualii români, ideile cuprinse aici fiind preluate și în alte ziare. La conferință a asistat și consulul austriac la Iași, Hans Wenzel, care trimite un raport ministrului de Externe al Imperiului austro-maghiar, Gyula Andrassy, despre cele afirmate de poet. Pe cale diplomatică, reprezentanții Imperiului au reacționat, Eminescu fiind nevoit să facă precizările de rigoare, fără să retracteze vreo idee: „Despre *Influența austriacă* am vorbit atât istoricește (rolul lui Mihai Viteazul în vremea războiului de 30 de ani, încercarea luării Olteniei sub Constantin Brâncoveanu, răpirea Bucovinei),

4 *Albina*, 5, nr. 3, 7/19 ian. 1870, p. 2-3.

5 *Convorbiri literare*, X, nr. 5, 1 aug. 1876, p. 165-175.

cât și asupra influenței economice actuale, care devine înspăimântătoare față cu o țară ce se depopulează, față cu un popor care-și pierde pe zi ce merge din mâinile sale comerțul, meseriile, proprietatea fonciară urbană, ba în urmă până și proprietatea fonciară rurală”⁶.

Aici lansează Eminescu teoriile sale economice celebre despre: clasa pozitivă, clasa superpusă, goluri economice⁷. De menționat că acest studiu, spre deosebire de majoritatea, este semnat de autor.

Constantin Brâncoveanu este evocat și cu prilejul altui studiu amplu documentat, *Basarabia*, în care demonstrează cu documente istorice că această provincie este românească. Bun cunoscător al istoriei neamului său, dar și a celei țariste, Eminescu comentează lupta de la Stănilești, din 1711, relațiile dintre țar și cei doi domnitori români: „După ce Petru cel Mare câștigase bătălia de la Pultava, Constantin Basarab Brâncoveanu trimite soli la dânsul și-i promite ajutor în contra turcilor. Constantin Brâncoveanu era în genere un om care promitea multe și voia să aibă în toate părțile razim. El stă în corespondență secretă cu toată lumea, până ce Poarta i-a aflat aceste din urmă uneltiri și a hotărât stingerea celor din urmă Basarabi”⁸.

Scris în perspectiva Congresului de la Berlin din 1878, care stabilea hotarele Europei, studiul, bazat pe documente istorice, mărturiile călătorilor și istoricilor străini, opiniile cronicarilor și istoricilor români, este un răspuns edificator și explicit dat presei țariste antiromânești privitoare la retrocedarea județelor Cahul, Ismail și Bolgrad din sudul Basarabiei. În acest context, condamnă trădarea unor boieri români și alianța lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, cu consecințe ulterioare grave pentru integritatea și independența țărilor românești: „Dar pe români i-a costat și mai mult pasul pripit al învățatului Cantemir. Constantin Brâncoveanu a fost tăiat împreună cu toată familia, iar de la 1716 încoace veni pentru noi veacul de țință al fanarioșilor. Tot în acest veac înrâurirea Rusiei în Principate crește din ce în ce”⁹.

Epoca fanariotă este, în opinia sa, un recul istoric, întrucât acum „scaunele domnești au început a fi cumpărate cu bani”¹⁰, acțiunile fanarioșilor fiind sprijinite și de „alți străini, zarafi din Constantinopol, mai mulți ambasadori ai Franței și ai Veneției”. Condamnând aceste jocuri de culise diplomatice, care se manifesta și în epoca sa (a doua jumătate a sec. al XIX-lea), Eminescu pune degetul pe rană: „S-a întâmplat însă în mai multe rânduri ca vreuna dintre partidele din țară s-a folosit de asemenea campanii, constituite fără de concursul lor, ca să răstoarne pe vreun Domn. Astfel a fost răsturnat, între altele, voievodul Constantin Brâncoveanu. Același lucru se întâmplă în zilele noastre”¹¹, aluzia fiind evidentă la abdicarea forțată a lui Cuza Vodă, domnitorul simpatizat și laudat de Poet în publicistica sa.

Eminescu pledează pentru o unitate de opinii privind politica externă a țărilor românești, așa cum e politica partidei conservatoare „ ce avem de la strămoși”, care „șchioapă, neșchioapă, ea ne-a păstrat și orice veleități de altă natură, precum acele ale lui Cantemir, ale lui Toma Cantacuzin, ale lui Constantin Basarab Brâncoveanu, n-au dus decât la știrbirea de hotare, la dominație străină, la subjugare materială și morală, la rele pe care secolii de muncă abia le vor putea stârpi”¹².

Alăturarea domnitorului martir Brâncoveanu de boierul trădător Toma Cantacuzin este forțată, dar ea este făcută pentru a accentua ideea de prudență maximă în relațiile cu marile puteri. Eminescu evidențiază faptele Brâncoveanului, epoca acestuia fiind una de creștere economică și demografică, în care elementul românesc este în glorie și demnitate. În polemica cvasipermanentă cu

6 Mss. 2255, în Eminescu, *Opere*, IX, București, Editura Academiei, 1980, p. 471.

7 Pe larg, Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Galați, Editura Porto-Franco, 1994.

8 *Basarabia, V. Veacul al optsprezecelea, Timpul*, III, nr. 55, 10 martie, 1878, p. 2-3.

9 *Ibidem*.

10 *Timpul*, IV, nr. 108, 18 mai 1879, p. 1-2.

11 *Ibidem*.

12 *Timpul*, V, nr. 221, 3 oct. 1880, p. 1.

C.A. Rosetti și aripa roșie a Partidului Liberal, care au „darul prorociei”, Eminescu face apel la trecutul istoric, pe care-l privește ciclic la activitatea domnitorilor și evoluția armatei române: „De la bătălia de la Zărnești, în care Constantin Basarab Brâncoveanu a luat oștirea austriacă de sub generalul Haissler, sunt chiar numai 190 de ani. E prea adevărat însă că imediat după Constantin Vodă vine epoca d-lor C.A. Rosetti, Cariagdi, Bosnegi etc. și aceea în adevăr a fost pentru noi, românii, o epocă de dizarmare, de robie și de rușine și a ținut 120 de ani, până ce i-a pus capăt Domnul Tudor”¹³.

„Micul curs de istorie națională” promis liberalilor roșii de Eminescu continuă; istoria noastră are suișuri și coborâșuri, dar „rasa română e cea istorică în aceste țări, e cea care își împune caracterul, limba și datina”¹⁴, prin boieri și țărani, singura clasă pozitivă din țară, în opinia sa. Creșterea și descreșterea populației în diferite epoci istorice e determinată de elementul predominant, românesc sau străin. În fundamentarea acestei idei, polemizează cu ziarul liberal „Românul”, care consideră că „boierii sunt de vină și la căderea lui Constantin Brâncoveanu, și anume boierii reacționari”¹⁵.

Lección eminesciană de istorie constă în afirmarea adevărului istoric: „Până și copiii știu cauza căderii Domniei române, numai modernul Erodos nu. Cauza e că Dimitrie Cantemir a încheiat cu Petru cel Mare fatalul tratat de alianță de la Lusk și că spătarul Toma Cantacuzin, în contra voinței Domnului său, a trecut cu călărima în partea rușilor, a împresurat Brăila, ce era cetate turcească, și a luat-o cu asalt. Brâncoveanu, spăimântat de fapta lui Toma Cantacuzin, se retrage la Târgoviște și se declară neutru. Petru cel Mare voiește să spargă capul trimisului lui Vodă, lucru de la care-l împiedică Cantemir. Nu tăgăduim complicitatea Cantacuzinilor la moartea tragică a Domnului,

dar complicitatea boierilor în genere o negăm. Vodă era din nenorocire la București nu la Târgoviște. Un corp de armată turcească stătea la Giurgiu, gata să treacă totul sub sabie. Mustafa Aga le declară boierilor că sunt responsabili pentru Brâncoveanu, iar pe negustori îi făcu responsabili pentru boieri. Cantacuzinii și-au expiat greu complicitatea lor”¹⁶.

Invocând documente istorice, Eminescu dovedește un apetit deosebit pentru istoria sinceră a poporului (ca să folosim sintagma regretatului istoric Florin Constantiniu), explicând originea Cantacuzinilor care urmară la Tron, prin Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, dar „plătiră cu capetele ambiția lor”. Originari din Franța, Cantacuzinii au rămas în Constantinopol după eșuarea Cruciadei, de aici au pribegit în țările românești, iar „încuscrindu-se cu familia străveche a Basarabilor, au adus pierirea acesteia și pierirea țării. Mâna lui Dumnezeu e grea”¹⁷.

Aspra critică a Cantacuzinilor se încadra în opinia lui Eminescu conform căreia Imperiul otoman se baza pe „pleava Țarigradului” din țările românești, adevărate cozi de topor care acaparau slujbele domnești. „Și la acest torent de venetici de inundație era să reziste cine? Un Brâncovean, un Bălean, un Știrbei...”¹⁸.

În epoca fanariotă ce a urmat la doi ani de la uciderea domnitorului, adevărații boieri erau reduși ca număr și, ca atare, ce influență aveau, se întrebă Eminescu. „Aproape niciuna. Un Brâncovean, un Știrbei”, și vrea 15-20 de inși „la acest număr se reducese boierii de rangul I în vremea fanarioților”¹⁹.

Autoinclusiunea lui C.A. Rosetti, considerat urmaș și apărător al fanarioților în „societatea cea bună românească” este vehement contestată. „Ce-ar zice oare răposatul Năsturel-Herăscu dacă d. C.A. Rosetti s-ar pretinde dintr-o societate cu el? El, ai cărui stră-

13 *Timpul*, V, nr. 289, 30 dec. 1880, p. 1.

14 *Timpul*, VII, nr. 105, 16 mai 1882, p. 1.

15 *Timpul*, VI, nr. 25 ian. 1881, p. 1.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*.

18 Mss. 2264, Eminescu, *Opere*, XIII, București, Editura Academiei, 1985, p. 498.

19 *Timpul*, VII, nr. 152, 15 iul. 1882, p. 1.

moși fuseseră cancelari sub Mircea cel Mare, sub Matei Basarab, sub cel din urmă din Basarabi – Constantin Vodă?”²⁰.

Elogiul domniilor pământene este făcut, în spirit epigonic, într-un articol dur privind înființarea unei mitropolii catolice la București, care „ne pune în nedumerire”, pentru că, prin specularea toleranței românilor, se aduc jigniri sentimentului național. Atingând o problemă delicată, articolul lui

Eminescu este transmis, ca și altele, Biroului de informații vienez, ceea ce i-a adus, în final, la 28 iunie 1883, „moartea sa civilă”, adică scoaterea din presă și, implicit, din viață publică, prin internarea într-un sanatoriu de sănătate mintală.

Eminescu analizează cei 17 ani de domnie ai lui Carol „Îngăduitorul”, și mai ales intențiile și principiile sale de guvernare. „A intrat în țară cu hotărârea de a duce mai departe tradițiunile bunilor Domni pământeni, ale lui Mircea și Ștefan, ale lui Matei Basarab, tradițiuni pe cari Constantin Vodă Brâncoveanu le-a sfințit prin martiriul său; și niciodată în timp de 17 ani nu am slăbit în această convingere, niciodată nu mi s-a dat ocazia să regretăm Domniile pământene”²¹.

Forța cuvântului scris de Eminescu și-a dovedit, și de această dată, tăria: mitropolia catolică n-a mai fost înființată, iar invocarea domniilor pământene, sfințite prin martiriul lui Constantin Brâncoveanu și a familiei sale, a fost benefică. Evocarea sfârșitului tragic al lui Grigore al III-lea Ghica, martiriul lui Brâncoveanu este o dovadă peremptorie că Eminescu, ca istoric, a știut să proslăvească martirii neamului (el a cerut, în 1881, fondarea unei Catedrale a Neamului²²), pe domnitorii pământeni, demni și viteji în luptele de apărare a țării, paralel cu înfierarea trădătorilor; a iubit și lăudat trecutul, pentru că domnitorii români, de la Dunăre la Nistru, „n-au existat pentru a face rușine generației actuale”²³, dar n-a fost un paseist, un retrograd, cum însuși declară: „Dacă ne place uneori a cita pe unii din Domnii cei vechi nu zicem cu asta că vremea lor se mai poate întoarce”²⁴, „nu restabilirea trecutului, [ci] stabilirea unei stări de lucruri oneste și sobre”, avertizând însă cu asprime: „Degeaba pitici moderni ar îmbrăca zalele lor mâncate de rugină dacă nu mai pot umplea sufletele cu smerirea și credința celor vechi”²⁵. O avertizare de o actualitate stringentă.

20 Mss. 2264, Eminescu, *Opere*, XIII, p. 351.

21 *Timpul*, VIII, nr. 112, 20 mai 1883, p. 1-2.

22 Vezi Tudor Nedelcea, *Eminescu*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013, p. 334-335.

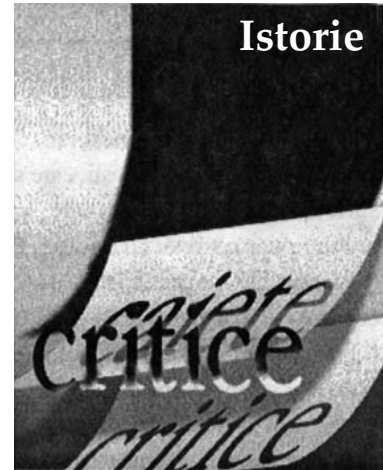
23 *Timpul*, VII, nr. 270, 9 dec. 1882, p. 1.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*.

Narcis ZĂRNESCU*

Ipoteze și corecturi la receptarea lui Dimitrie Cantemir

Abstract

Articolul testează, într-un alt context, funcționalitatea binecunoscutului concept popperian (falsificabilitatea), propunând o reevaluare și câteva corecturi ale receptării biografiei cantemirene. Autorul demonstrează, pe baza informațiilor deținute în arhiva BBAW, faptul că – din neatenție, inerție sau alte motive inavouabile – majoritatea comentatorilor lui Cantemir au reușit să ignore că savantul nu a fost „academician”, ci „societar” al unei Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften. Deși pare un «j'accuse» mascat, adresat mai multor generații de comentatori, eseul este, în fond, o nostalgică apologie a geniului și a capodoperei, singurele justificări ale tranziției eterne.

Cuvinte-cheie: falsificabilitate, Popper, decrementum, incrementum, Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften.

L'article essaie de tester, dans un autre contexte, la fonctionnalité du célèbre concept popperian (la falsifiabilité ou bien la réfutabilité), en proposant, à la fois, une réévaluation et quelques corrections appliquées à la réception de la biographie de Dimitrie Cantemir. L'auteur démontre ainsi, à partir des informations fournies par l'archive de la BBAW, le fait que – faute d'inattention, d'inertie ou d'autres raisons inavouables – la plupart des commentateurs de Cantemir ont réussi à ignorer que le savant n'a pas été «académicien», mais «sociétaire» d'une Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften. Bien qu'il puisse paraître un «j'accuse» masqué, adressé à plusieurs générations de commentateurs, l'essai est, au fond, une apologie nostalgique du génie et du chef-d'œuvre, les seules justifications de la transition éternelle.

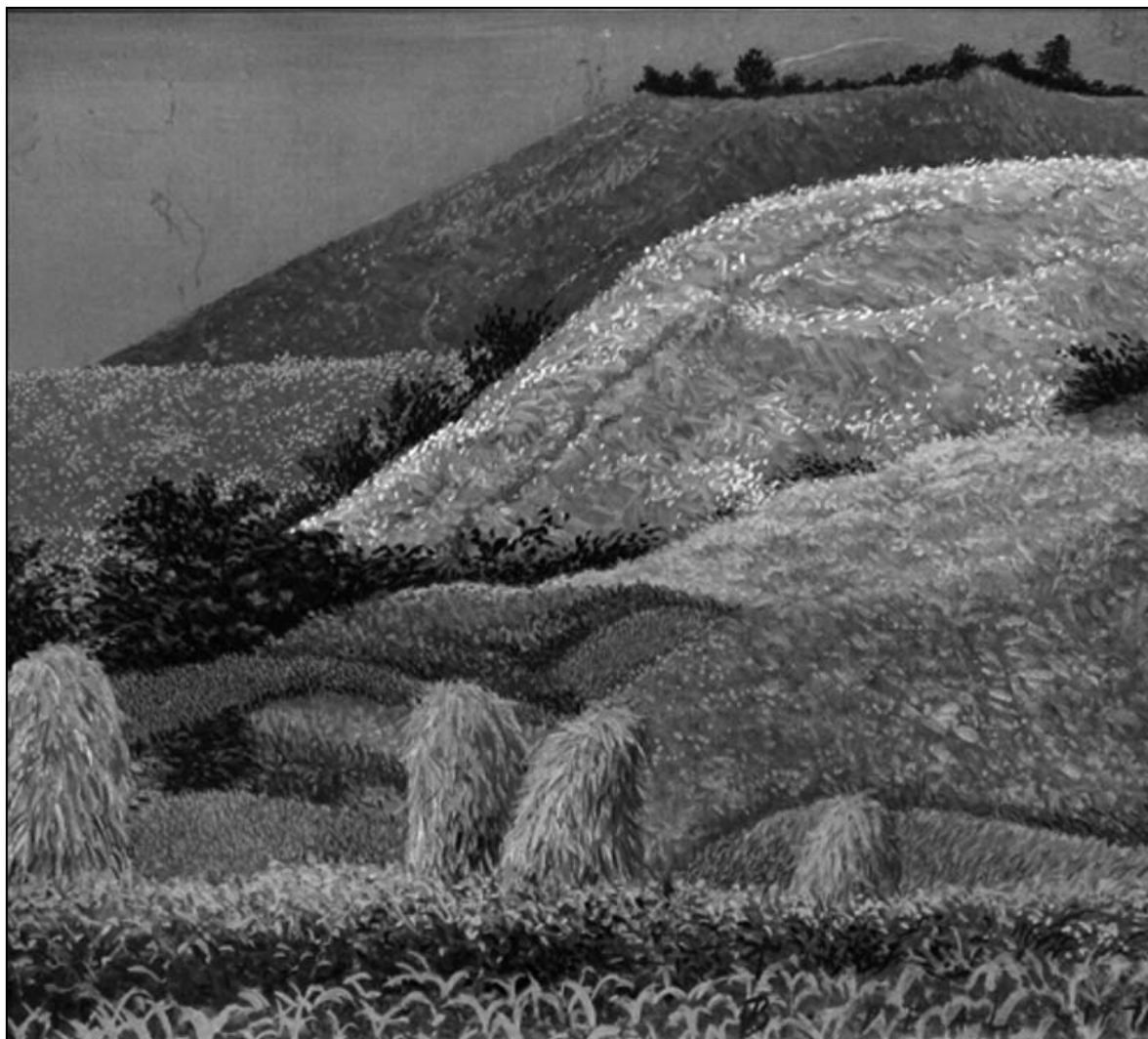
Keywords: falsifiabilité, Popper, decrementum, incrementum, Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften.

Când am început să reflectez, ca să folosesc un verb imperial, la ipoteza pe care mi-am propus-o, am fost asediat de întrebări, unele inteligente, altele de-a dreptul stupide, unele revoltătoare, altele inocente: a fost Cantemir un triplu spion? I-a spionat el pe turci în favoarea lui Petru I și pe Petru I în favoarea otomanilor, care îl formaseră? Sau în favoarea europenilor, care l-au „uns” academician? Cine l-a folosit pe Cantemir ca formator de opinie sau ca manipulator de opinie? Petru I, boierii moldoveni, anumite

cercuri din Germania, anumite societăți secrete, cum ar fi rozacruzienii? Fiind un enciclopedist, avea oare Cantemir o vocație a spionajului, adică a informației? Fluxul întrebărilor va continua undeva, în fundalul acestei scene, între timp...

Câteva lămuriri preliminare: cogito și dubito, ipostaze ale Ianusului cartezian. Cogito afirmă: avem nevoie de mituri, de legende urbane sau rurale. În același timp, dubito, o voce interioară, se află-în-treabă „chiar avem nevoie?”. Da, avem nevoie de miturile

* Ph. D., redactor-șef revista ACADEMICA (Academia Română), membru ISFP (University of Sheffield), e-mail: narcis_zarnescu@gmail.com

naționale, dar, totodată, se impune, din când în când, o reevaluare. Ceea ce Karl Popper numea *falsificabilitate* sau *infirmitate*¹. Am selectat și adaptat trei reguli popperiene pentru subiectul nostru: 1. Este ușor să confirmi sau să verifici aproape orice teorie, dacă vei căuta confirmări. 2. Confirmările sunt importante doar dacă sunt rezultatul unor prognoze riscante; adică, ar trebui să te aștepți la un eveniment incompatibil cu teoria sau cu informația, un eveniment sau o a doua interpretare, care să infirme teoria/informația inițială. 3. O teorie sau o informație, care nu este infirmabilă,

nu este științifică. Infirmitatea este o virtute a unei teorii.

Majoritatea istoricilor și criticilor literari au afirmat că Dimitrie Cantemir a fost membru al Academiei din Berlin. Aplicând relaxat grila lui Popper și grila deconstructivismului lui Derrida, am devenit fără să vreau un *mythbuster*. Am explorat arhive. Desigur, superficial, va spune Aristarc. Am navigat prin biblioteci virtuale. Desigur, tot superficial, va spune același Aristarc, invocat de George Călinescu. Am descoperit că afirmațiile multor predecesori se cuvin corectate

¹ "One can sum up all this by saying that the criterion of the scientific status of a theory is its falsifiability, or refutability, or testability." (*Conjectures and Refutations*, "Philosophy of Science: a Personal Report" in *British Philosophy in Mid-Century*, ed. C. A. Mace, 1957, *Apud* <http://poars1982.files.wordpress.com/2008/03/science-conjectures-and-refutations.pdf>)

cu sfiala, respectul și admirația cuvenite. Astfel, am aflat că „Academia din Berlin” nu era încă... *Academie*, pe vremea lui Cantemir. Avea o denumire mai modestă: *Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften*, în traducere *Societatea princiară² de Științe din Brandenburg*.

Puțină istorie ne va însenina. Margraviatul Brandenburg (germ. *Markgrafschaft Brandenburg*) a fost unul dintre principalele principate din Sfântul Imperiu Roman, între 1157 și 1806. Cunoscut sub numele de Marca Brandenburg (*Mark Brandenburg*), a avut un rol important în istoria Germaniei și a Europei Centrale. Istoricii englezi îl considerau un *principality*, adică un principat, precum principatele de Catalonia, Samos, Sealand, Wales, Liechtenstein, Monaco sau principatele românești, Moldova sau Țara Românească. Iată, așadar, un argument administrativ, politic și diplomatic, neluat în seamă până acum, care ar fi putut cântări în balanța alegerii lui Cantemir ca membru al Academiei. Desigur, e vorba de un argument iluzoriu și utopic. Cantemir nu avea nevoie de principatul Moldovei, ca să fie ales. El era, în imaginarul lui Leibniz, reprezentantul a două imperii, unul aflat în *decrementum*, celălalt, în *incrementum*. Susținut de Petru I, pentru care Leibniz avea o admirație reală sau doar ipocrită, sperând să îl poată folosi pe țar la modelarea noilor sfere de influență, ca și la recartografierea unei Europe germanofone și, mai puțin sau deloc, francofone, Cantemir va intra și el în scenariul politico-diplomatic al lui Leibniz. Pentru Leibniz, valoarea lui Cantemir, în momentul alegerii sale, era de posesor și purtător de informații privind imperiul otoman și imperiul rus, dar și de posibil instrument de influențare a lui Petru I. Ce capodopere lansase Cantemir până atunci? *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, scrisă în română și tipărită la Iași (1698), *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago* (1700) și *Istoria ieroglicică*,

scrisă la Constantinopol în limba română (1703-1705), intraductibilă, atunci, ca și acum. Mai mult, comparând ideile și tezele lui Cantemir din aceste opere cu temele gândirii europene, se observă mari diferențe, nu neapărat în defavoarea lui Cantemir, dar suficient de dramatice pentru a nu intra în orizontul de așteptare al savanților din Sfântul Imperiu Roman. În acest caz, teoria sincronismului lovinescian ar fi fost total infirmată. Leibniz aștepta de la Cantemir ce aștepta și de la misionarii iezuiți trimiși în China: informații. Dar abia după ce devine membru al *Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften*, Cantemir începe să fie cunoscut și apreciat. Oferta sa corespunde, în sfârșit, cererii informaționale de pe piața imperială. Acum, scrie: *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*, redactată în latină (1714-1716), *Descriptio Moldaviae* (1714-1716) și *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor, întâi pre limba latinească izvodit, iară acmu pre limba românească scos cu truda și ostenința lui Dimitrie Cantemir, voievodul și de moșie domn a Moldovei și svintei rosiești împărății cneaz* (1717-1718). Să facem și o remarcă aproape inocentă: *Hronicul...*, tradus *pre limba românească* de însuși Cantemir, este semnat cu trei titluri, care simbolizează și confirmă treapta ierarhică, puterea politică și economică: *voievod, de moșie domn a Moldovei și cneaz*. De asemenea, sfânta sau *svinta*, cum scrie el, este doar Rusia, nu și Moldova. Nu apare, însă, și titlul, citat cu obstinație de critica și istoria românească, acela de „academician berlinez”. Oare de ce? Titlul de academician nu reprezenta, și pentru Cantemir, o confirmare a valorii sale științifice? Ba da, dar spre deosebire de pleiada sau pletora veleitară de comentatori, Cantemir știa că este „societar” și, mai ales, știa că este un geniu enciclopedic, care nu avea nevoie de confirmarea unei academii, fie ea și din Berlin sau din principatul Brandenburg.

2 *Kurfürst* traduce în germană o expresie latină, mai complexă: *princeps elector imperii*; prinț elector (ro.)

3 *Miscellanea Berolinensia ad incrementum Scientiarum ex scriptis Societati Regiae Scientiarum exhibitis edita* [Full-text of T.1 (1710) - T.7 (1743/1744), including T.7, Suppl. (1743/1744), *Preußische Akademie der Wissenschaften: Digitalisierte Akademieschriften.*] <http://www.scholarly-societies.org/history/1700kbsw.html>.

Confuzia de nume „societate” sau „academie” a fost produsă și susținută de ambiguitățile istorice, dar și de orgoliile princiare și politice din zonă. Un scurt istoric, privind metamorfozele unei instituții din societate științifică în *academie*, ni se pare necesar³.

1700 - 1744 *Kurfürstlich-Brandenburgische Sozietät der Wissenschaften* (Societatea princiară de științe din Brandenburg)

1743 - 1744 *Société Littéraire du Berlin* (Societatea literară din Berlin)

1744 - 1900? *Königliche Akademie der Wissenschaften ZU Berlin* (Academia regală de științe de la Berlin) → *Königliche Akademie der Wissenschaften IN Berlin* (Academia regală de științe din Berlin)

1836 - 1917 *Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (Academia regală prusacă de științe din Berlin)

1918 - 1945 *Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (Academia

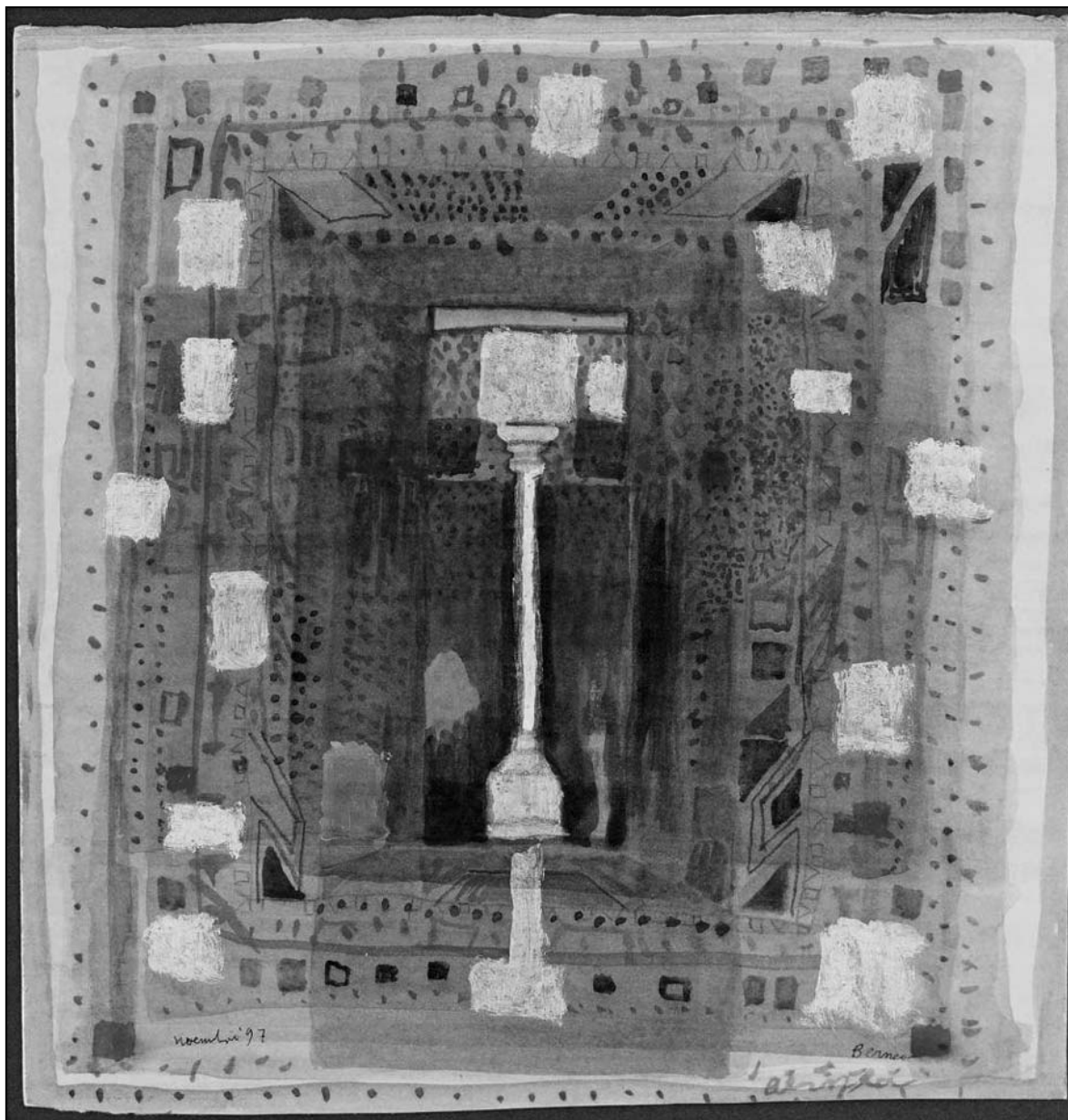
prusacă de științe din Berlin)

1946 - 1972 *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (Academia germană de științe din Berlin)

1972 - 1991 *Akademie der Wissenschaften der DDR* (Academia de științe din DDR)

1992 - 2014 *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW)* (Academia de științe berlinezo-brandenburgică).

În concluzie, se poate vorbi despre Cantemir, membru al Academiei din Berlin, doar post-mortem. El se stinge în 1723 și după mai bine de douăzeci de ani, în 1744, *Kurfürstlich-Brandenburgische Sozietät der Wissenschaften*, devenită în 1743, *Société Littéraire du Berlin*, își va schimba numele în *Königliche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Acum, adevărul istoric a fost, pare-se, reechilibrat. Ar mai trebui să adăugăm câteva informații istorice, pentru a explica, pe de o parte, tăcerea lui Cantemir cu privire la onoarea de a face parte din „academia” lui Leibniz și, pe de altă parte, o anumită

inertie a istoricilor și criticilor literari referitor la acest aspect din biografia Principelui.

Născut la Königsberg, orașul lui Kant, Friedrich I al Prusiei devine Frederic al III-lea, prinț elector de Brandenburg, duce de Prusia și, apoi, rege în Prusia sub numele de Friedrich I, între 1701–1713. În conformitate cu legea germanică, în cadrul Sfântului Imperiu Roman, nu puteau exista regate cu excepția regatului Boemia. De aceea, Frederic îl convinge pe Leopold I, Arhiduce de Austria și împărat al Sfântului Imperiu Roman, să permită ridicarea la rang de

regat a Prusiei. Acest acord va fi dat în schimbul unei alianțe împotriva regelui Ludovic al XIV-lea, în Războiul Spaniol de Succesiune. Pentru a preciza că regalitatea lui era limitată la Prusia și nu reducea drepturile împăratului în teritoriile imperiale, el a trebuit să se numească „rege în Prusia” în loc de „rege al Prusiei”. Altfel spus: rege în Prusia, dar încă vasal, sub suzeranitatea imperială a Sfântului Imperiu Roman. Frederic a fondat, în 1696, *Akademie der Künste* din Berlin și, mai târziu, în 1700, la sugestia lui Leibniz, *Kurfürstlich-*

Brandenburgische Sozietät der Wissenschaften. Se observă cum situația istorică, ambiguă, țesută din intrigi și orgolii, compromisuri și jumătăți de măsură, a facilitat perpetuarea inerțială a unor pseudo-informații și etichete false.

Să mai adăugăm că între 1700 și 1714, adică între întemeierea Societății⁴, numită inițial *Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften*⁵ (*Societatea princiară de științe din Brandenburg*) și până la primirea lui Cantemir ca membru al instituției, într-o perioadă de 14 ani, au devenit societari, deci nu academicieni, un număr de 150 de persoane⁶. Vom enumera numele acestor nemuritori, dispăruți în anonimatul arhivelor, complet necunoscuți, cu unele excepții, istoricilor contemporani. De ce? Cred că este important să știm dacă Dimitrie Cantemir se înscria într-o pleiadă sau într-o pletoră de savanți. Așadar: Johann Theodor Jablonski, Johann Jakob Chuno (Cuneau), Johann Gebhard Rabener, Daniel Ernst Jablonski, Konrad Mel, Johann Heinrich Hoffmann, Bernhard Albinus, Johann Christoph Bec(k)mann, Lorenz Beger, Johann Bernoulli, Johann von Besser, David Bläsing, Jean de Bodt, Johann Friedrich Cramer, Johann Friedrich Nilsson Eosander, Martin Grünberg, Friedrich Jägwitz, Theodor (Dietrich) Christoph Krug von Nidda, Mathurin Veyssiére de La Croze, Gerhard Meier, Philipp Müller, Philippe (der Ältere) Naudé, Andreas Schlüter, Johann Andreas Schmid, Andreas Erasmus von Seidel, Christian Maximilian Spener, Sebastian Gottfried Starke (Starcke), Johann Erdmann Witte, Alphonse des Vignoles, Michael Friedrich Thormann, Johann Friedrich Sturm, Etienne Chauvin, Johann Beaux Fabricius, Christoph Joachim Nicolai von Greifenkranz, Friedrich Hoffmann,

Georg Christoph Eimmart, Christian Walther, François de Gaultier, Glauch Coster, Johann Christoph Kliem, Ferdinand Helfreich Lichtscheid, Hiob Ludolf, Christian (getauft Christoph) Heinrich Oelven, Joseph Werner, August Hermann Francke, Johann Heinrich Beer (Behr), Sir Andrew Fontaine, Andreas Acoluth(us), Johann Serenius Chodowiecki, Gabriel Groddeck, Philipp Jakob Hartmann, Benjamin Neukirch, Johann Gottsched, Johann Franz Buddeus, Christoph Cellarius (Keller), Pierre Dangicourt (d'Angicourt), Johann Christoph Olearius, Plotho Ludwig Otto von Edler, Johann Ernst Schaper, Ole (Olaus) Römer, Jakob Bernoulli, Leonhard Christoph Sturm, Samuel Reyher, Ernst Salomo Cyprian(us), Heinrich Nikolaus Ihring, Johann Ernst Segers, Nikolaus Hartsoecker, Jean von Collas, Michael Bernhard Valentini, Karl Wilhelm von Meisenbug, Theodor Zwinger, Johann Leonhard Frisch, Kaspar Neumann, Johann Jakob Scheuchzer, Johann Karl Schott, Johann Philipp von Wurzelbau, Georg Wolfgang Wedel(ius), Henri Basnage de Beauval, Denis Papin, Karl (Charles) Ancillon, Johann Michael (Heinecke) Heineccius, Gottfried Wegner, Anastasios Micha(e)lis, Michel Angelo Fardella, Domenico Guilielmini, Jacob Hermann, Bernardino Ramazzini, Paul Jakob Marperger, Konrad Barthold Behrens, Jean Alphonse Turretin, Georg Gottfried (Gothofredus), Karl Nikolaus Lange (Langius), Georg Andreas Helwig, Wyer Willem Muys, Samuel Werenfels, Heinrich Freiherr von Huysen, Louis Bourguet, Marquard Ludwig Freiherr von Printzen, Karl Konrad Achenbach, Johann Heinrich Schlüter, Paul Volckmann, Jeremias Sterky, Jacques Basnage, Gisbert Cuper, Johann

4 Leonhard Stroux: *Die Gründung der Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften durch Gottfried Wilhelm Leibniz und Daniel Ernst Jablonski*. In: Joachim Baalcke, Werner Korthaase (Hrsg.): *Daniel Ernst Jablonski. Religion, Wissenschaft und Politik um 1700*. Harrassowitz Verlag, Berlin 2008, pp. 409-434.

5 Peter Th. Walther: *Die Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin als Stätte akademischer und wissenschaftspolitischer Grenzgängerei im kalten Krieg*. In: Ruth Heftrig, Bernd Reifenberg (Hrsg.): *Wissenschaft zwischen Ost und West. Der Kunsthistoriker Richard Hamann als Grenzgänger*. Jonas Verlag, Marburg 2009, pp. 61- 62.

6 <http://www.bbaw.de/bbaw/MitgliederderVorgaengerakademien/chronologisch.html>

Daniel (Ps. Ursinus Wahrmond) Gohl(ius), Christian Freiherr von Wolff, Michael Lilienthal, Benjamin Neukirch, Nathanael von Staff (Stapf), Johann Georg von Eckhardt, Konrad Henfling, Peter Ludwig Hendrich, Pierre Varignon, Georg Friedrich Rätzel, Christian Juncker, Philippe (der Jüngere) Naudé, Johann Rau (Rhau, Raue), John Chamberlayne, Johann Georg Leuckfeld, Petrus Goldschmidt, Heinrich Jakob van Bashuysen, Gabriel Holst, Matthias Cramer, Johann Christoph Wolf, Johann Christoph Scheider, Samuel Grosser, Johann Arnold Pauli, Christian August Schlegel, Sir Hans Sloane, Gottfried Teuber, Christian Gottlieb Hertel, Heinrich von Sanden, Johann Friedrich von Sanden, Richard Bentley, Nikolaus Bernoulli, Johann Christian Lehmann, Antoine Maurice, Johann Barbeyrac, Ludwig-Friedrich Bonnet de Saint-Germain, Heinrich Anhalt, Johann Ernst Andreae, Johann Christoph

Olearius, Bénédic Pictet, Johann Heinrich Bocris(ius), Dimitrie Cantemir, Peter Sigismund Pape.

Pleiadă sau pletoră? Cantemir este precedat de 150 de savanți, filosofi, în mare parte germani, câțiva francezi, italieni și olandezi. Nici un prinț, nici un rege, nici un împărat. De ce oare Cantemir este o excepție? Să fie răspunsul la această întrebare și soluția dilemelor noastre inițiale? Cantemir, un spion de geniu, informat și informator, folosit și folosindu-i pe toți în scenariile sale? Europa era pe atunci, ca și acum, un spațiu de joc diplomatic, o arenă în care se testau și se puneau în practică strategii, tactici, scenariii, conspirații. Din toată această viermuială, imorală, declanșată în numele Domnului, mai apăreau, uneori, genii și capodopere. Într-adevăr, geniul și capodopera au fost, sunt și vor rămâne întotdeauna, să sperăm, singurele justificări ale *tranziției* eterne, ipocrite, crude și însângerate.

